

Kriminalističke teme

RIJEČ UREDNIKA

Haris HALILOVIĆ

Poštovani čitatelji,

pred Vama se nalazi još jedan dvobroj časopisa *Kriminalističke teme* koji donosi pet novih radova iz tematskog područja kriminalistike, kriminologije i sigurnosti. Radovi specifično tretiraju problematiku terorizma, kriminalističkih vještačenja, organiziranog kriminala, posebnih istražnih radnji te međugeneracijske kriminologije. Tako rad Sociološki, politološki i sigurnosni osvrt o tijelu kao sredstvu za izvršenje terorističkih akata višedimenzionalno ali krajnje originalno prilazi tematici samoubilačkog terorizma. Rad pod nazivom Načini izražavanja mišljenja o izvršenom vještačenju u kriminalističkoj rukopisnoj identifikaciji detaljno analizira od strane prakse ali i znanstvenoga okružja prilično zanemareno izučavanje metoda i tehnika izražavanja mišljenja kao sastavnice dokazne radnje vještačenja. Slijedeći rad Utjecaj organiziranog kriminala na sigurnost država u tranziciji tangira značajno pitanje u sagledavanju problema država u tranziciji, a to su opasnosti organiziranog kriminala po društvo i sistem vladavine prava. Rad Kriminalistički aspekti angažovanja prikrivenog islednika rijedak je i stoga vrlo vrijedan rad s područja znanstvenog istraživanja prikrivene istrage s obzirom da je ista po svojoj prirodi daleko od očiju javnosti pa i one akademske. Konačno, „Kakvi roditelji takva djeca“: sistematski pregled međugeneracijske transmisije kriminalnog i antisocijalnog ponašanja rad je koji sa profesionalnog aspekta promatra problematiku prijenosa antisocijalnog ponašanja ali i otpornosti na njega sa parentalne generacije na potomke. Dakle, vrlo vrijedan stručni doprinos istraživanjima međugeneracijske kriminologije u Bosni i Hercegovini.

I ovaj put koristim priliku da se zahvalim svim autorima/autoricama, odnosno koautorima/koautoricama na dostavljenim radovima, kao i redakciji Časopisa na uložnim naporima, da se zainteresiranoj znanstvenoj i stručnoj javnosti predstave istraživanja na područjima kriminalistike, kriminologije i sigurnosnih studija.

Glavni i odgovorni urednik
Prof. dr. sc. Haris Halilović

SOCIOLOŠKI, POLITOLOŠKI I SIGURNOSNI OSVRT O TIJELU KAO SREDSTVU ZA IZVRŠENJE TERORISTICKIH AKATA SOCIOLOGICAL, POLITICAL AND SECURITY END VIEW ON THE BODY AS A RESOURCES FOR COMITING TERRORIST ACTS	1
<i>JASMIN AHIĆ</i> <i>ALISABRI ŠABANI</i>	
NAČINI IZRAŽAVANJA MIŠLJENJA O IZVRŠENOM VJEŠTACENJU U KRIMINALISTIČKOJ RUKOPISNOJ IDENTIFIKACIJI METHOD OF EXPRESSING OPINIONS IN FORENSIC HANDWRITING IDENTIFICATION	23
<i>MAUMER KAVAZOVIĆ</i> <i>DINA BAJRAKTAREVIĆ PAJEVIĆ</i> <i>MARIJA LUČIĆ-ČATIĆ</i>	
UTJECAJ ORGANIZIRANOG KRIMINALA NA SIGURNOST DRŽAVA U TRANZICIJI THE IMPACT OF ORGANIZED CRIME ON THE SECURITY OF STATES IN TRANSITION	45
<i>AMINA SMAILHODŽIĆ</i>	
KRIMINALISTICKI ASPEKTI ANGAŽOVANJA PRIKRIVENOG ISLEDNIKA CRIMINALISTIC ASPECTS OF ENGAGEMENT OF THE UNDERCOVER AGENT	67
<i>SINIŠA MORAVAC</i>	
“KAKVI RODITELJI - TAKVA DJECA”: SISTEMATSI PREGLED MEĐUGENERACIJSKE TRANSMISIJE KRIMINALNOG I ANTISOCIJALNOG PONAŠANJA “LIKE PARENT, LIKE CHILD”: A SYSTEMATIC REVIEW OF THE INTERGENERATIONAL TRANSMISSION OF CRIMINAL AND ANTISOCIAL BEHAVIOR	91
<i>MIRZA BULJUBAŠIĆ</i>	

SOCIOLOŠKI, POLITOLOŠKI I SIGURNOSNI OSVRT O TIJELU KAO SREDSTVU ZA IZVRŠENJE TERORISTIČKIH AKATA

Izvorni naučni rad

Primljeno/Received: 30. 12. 2017.

Prihvaćeno/Accepted: 21. 12. 2018.

Jasmin AHİĆ
Alisabri ŠABANI

Sažetak

Inspiracija za rad i problem(i) koji se radom oslovljava(ju): Aktualnost tematike i problematika samoubilačkog terorizma.

Ciljevi rada (naučni i/ili društveni): Istražiti faktore i vezu u (zlo)upotrebi ljudskog tijela u svrhe poduzimanja terorističkih akata. Samoubilački terorizam kao –„*Modus operandi*“ je nedvojbeno najzastupljeniji, i gotovo svakodnevni, način izvršenja terorističkog akta. Cilj ovog rada je da naglasi činjenicu i pokuša da ukaže da je *tijelo* socijalno-kulturni konstrukt, te da istakne one aspekte tijela koji su suštinski vezani za terorizam kao najveći društveni problem današnjice.

Metodologija/Dizajn: U ovom radu je cilj da se izloži percepcija *modusa operandi* samoubilačkog terorizma kroz korištenje više različitih metoda kako opštih, tako i posebnih naučnih metoda. Najviše su zastupljene analiza sadržaja, analitičko-sintetička metoda, metoda apstrakcije i konkretizacije, metoda opservacije.

Ograničenja istraživanja/rada: Da li se tijelo kao osnova za samoubilački teroristički akt može istražiti, da li samoubice teroristi imaju posebnosti u svom tjelesnom ponašanju, da li se to ponašanje može okarakterizirati i prepoznati?

Rezultati/Nalazi: Zaključci i preporuke

Generalni zaključak: Samoubilački terorizam je postao najzastupljeniji oblik ispoljavanja terorizma, svaki napor i pokušaj prepoznavanja faktora koji bi ukazali na mogućnosti otkrivanja.

Opravdanost istraživanja/rada: Poznavanje problematike samoubilačkog terorizma i saznanja o oblicima njegovog ispoljavanja, predstavlja prvi korak u njegovoj analizi. Drugi korak analize neizbježno se usmjerava u pravcu kritičkog razotkrivanja određenih mehanizama kojima se nastoji da osujeti djelovanje ove vrste terorista.

Ključne riječi

tijelo, samoubilački terorizam, sociološki kontekst, modus operandi

Uvod

Prije nekoliko godina u Sarajevu se desio sukob između grupacija LGBT osoba i islamskih radikalnih struja o čemu je javnost bila obavještavana na tipično medijski način. Mediji su događaj pretvorili u poluspektakl, pri čemu su precizno izvještavali o broju povrijeđenih i uhapšenih. No, šta se zaista događalo i šta je suština tog sukoba? Suština tog sukoba leži u različitim shvatanjima ideje o tijelu i čemu ono treba da služi.

Sociološki interes za tijelo je nešto novijeg datuma. Prvi, ozbiljniji pokušaj uvođenja tijela u sociološku optiku otpočinje sa Max Horkheimerom i Theodor W. Adornom u jednom radu pod naslovom *Interes za tijelo* u kojem su istakli da 'ljubav-mržnja prema tijelu' skriva diskurs za odbijanje analize tijela koja je nastala nakon Prosvjetiteljstva. Istu liniju rasprave razvijaju i u tekstu *Individua* gdje ističu da se individuum prepušta analizama biologije, psihologije i filozofije. Naime, radi se o tome da je još od Decartesa individua podjeljena na *res extensa* i *res cognitae*, na dva realiteta - ja-postojeće i ja-misleće (Horkheimer&Adorno, 1980) koja su međusobno dva odvojena entiteta. Međutim, novija teorija je dokazala da je veza između njih ono što se naziva tjelesnost (*corporeality*), u smislu da je tijelo lokus razvoja subjektiviteta. Dihotomija duša-tijelo tokom Prosvjetiteljstva imala je za posljedicu naturalizaciju tijela i isključivanje tijela iz socijalnih procesa. Cilj ovog rada je da naglasi činjenicu da je tijelo socijalno-kulturni i politotloško-sigurnosni konstrukt te da istakne tijelo kao sredstvo izvršenja terorističkog akta u samoubilačkom terorizmu kao formi.

1. Interes za tijelo (sociološki pristup)

Početak 70-tih prošlog stoljeća počinje intenzivnije istraživanje tijela kao posebnog predmeta. Nekoliko naučnih grana su se zainteresovale za teoriju tijela, a prije svega za analizu diskursa u kojemu se tijelo javlja kao izvorište subjektivnosti. U tom smislu zanatan doprinos su dale semiotika (tijelo kao znak), lingvistika (tijelo kao jezik), rodne studije (tijelo kao produkt rodnih razlika), tehničke nauke (tijelo kao stroj), a već od ranije kulturalna antropologija je imala relativno najveću količinu znanja o tijelu. Ono što je sociologija ponudila jest saznanje da je tijelo socijalni konstrukt kreiran kroz kulturalne interakcije koje tijelu daju ekspresivna značenja. Cilj većine ovih pristupa jest da se ljudsko tijelo shvati kao imaginarij koji je otvoren i može se analizirati (Butler,1993).

Ranije su se javljali autori poput M. Maussa (Mauss, 1935) koji smatra da je tijelo prirodno vlasništvo osobe, zatim P. Valery koji naglašava sposobnost tijela da saopštava različite poruke, S. Todes (Todes, 1963) smatra da je tijelo preduslov svjesnosti, E.H. Kantorowich (Kantorowich), u duhu katoličke teologije, dolazi do zaključka, analizirajući srednjovjekovno tijelo, da je ono besmrtno političko tijelo koje egzistira zajedno sa smrtnim tijelom kralja koji je poslan od Boga (prema Tanner, 2001).

Znatan odmak u teoriji tijela načinio je M. Foucault (Foucault, 1990,1997) posebno u studijama *Rođenje klinike* i *Nadzirati i kažnjavati: rođenje zatvora*, kao i N. Elias u fascinatnoj studiji *Procesi civilizacije* (Elias, ...) koju je objavio krajem 30-tih godina prošlog stoljeća, a koja je aktualizirana krajem 60-tih (Elias,1996).

Važan doprinos je napravila M. Douglas u studiji *Dva tijela* (Douglas, 1973) u kojoj ispituje metafizičke odnose i kognitivne interakcije između tijela kao socijalnog konstrukta i individualnosti fizičkog tijela (prema Tanner, 2001).

Novije studije insistiraju na utemeljenju ljudskog kao stalne interakcije između znanja i moći. Foucaultov pojam bio-moći i odnosa prema političkoj ekonomiji je usmjeren na činjenicu da je tijelo izloženo discipliniranju i prema tome represiji. Pritisak i discipliniranje tijela omogućeno je putem moći koja je utemeljena na znanju kao kapitalu koje organizira svakodnevne prakse preko kojih se generira vidljivost sistema i njegovog diskursa. Smatra se da je to izvorište niza stigmati koje se odnose na tijelo (tjelesni hendikep, invalidnost, ovisnosti, seksualne nastranosti i sl.). Tijelo je medijum preko kojeg se 'normalizira društvo' i koje veže mikro i makro strukture moći i prakse kroz koje su one stabilizirane. Ideja bliska ovom konceptu jest Eliasova paradigma internalizacije socijalnih napetosti kroz tijelo (npr. akt objedovanja u javnom prostoru ili obaveznost zdravlja ljudskog tijela za neke vrste javnih službi). U tom smislu ljudsko tijelo možemo shvatiti kao produkt stalno rastuće samokontrole koje odvaja emocije i tjelesnu ekspresiju. Na istom tragu o promišljanju tijela nalazi se i H. Plesner (filozofska antropologija osjećanja), H. Schipperges (filozofija tijela), D. Kamper (povratak tijela i gubitak emocija), U. Jeggler (refleksije o uobičajenoj percepciji tijela) (prema Tanner, 2001).

Feministička kritika je snažno utjecala na formiranje ideja o tijelu sa posebnim naglaskom na rod. Ovaj pristup se jako zanima za sociogenezu tijela u relaciji tijelo-iskustvo. Gubitak kontrole nad tijelom kroz fizičko iskustvo otvara niz interpretativnih diskursa ove relacije. Ideja je da, iako imamo naše tijelo, možemo da razumijemo kakva je bila sudbina tijela sličnih ljudi, najčešće istog klasno-statusnog iskustva.

1.1. Tijelo i društvo

Ono što je izvjesno jeste činjenica da svi imamo tijelo i da ga upotrebljavamo u kontinuitetu, tj. svaka dimenzija našeg života povezana je sa tijelom. Nekada smo svjesni te činjenice, nekada ne. Tijelom se krećemo od najprivatnih sfera života do krajnje javnih upotreba tijela pri čemu se pripremamo da tijelo upotrijebimo u skladu sa normama. Tijelo je neraskidivo vezano za svakodnevnicu (Nettleton & Watson, 1998).

Iako je tijelo nešto što nam svima pripada, nešto što mi jesmo, veoma je malo socioloških refleksija o tome, a osobito empirijskih studija koje bi produbile ovu datost. Sociologija je više bila usmjerena na obrađivanje tema kao što su bolest, invalidnost i zdravlja, te odnosom osobe prema tim stanjima. (Nettleton & Watson, 1998). Izvedene grane sociologije u vezi tijela jesu sociologija lica, mode, body language, vojske i totalnih institucija (zatvori, samostani, brodovi, kao okviri u kojima se ima potpuna kontrola nad ljudskim tijelom).

Sociologija tijela se fokusira na pitanje kako se odvija tok praktičnih postignuća uz pomoć tijela u svakodnevnom životu (Abercrombie, Hill & Turner, 2008). Koje je to mjesto tijela u kreaciji i re-kreaciji svakodnevnog života? Kako i na koji način ljudi razmišljaju o svojim tijelima? Kako opisuju svoja tijela? Kako ljudi 'koriste' svoja tijela? Do koje mjere biološki procesi povezani sa tijelima ljudi utiču na njihove dnevne aktivnosti i kako razmišljaju o sebi? Drugo pitanje koje traži odgovor u okviru razmišljanja o sociologiji tijela jeste koji su to načini investiranja, oblikovanja i razvijanja tijela u svrhu praksi koje su nametnule socijalne strukture (Csordas, 1994).

Istraživanje tijela u srednjem vijeku i ranom modernom dobu su dokazala da iskustvo tijela kroz česta gladovanja, post, geste, kostime, ceremonije, ples, modu, vojničku obuku, zavodjenje, seksualnost, ranjivost, trudnoću, rađanje zapravo znače iskustva društva, a povezano s tim i

pripadajuća čulna iskustva. Ideja je da tijelo ima historijsku memoriju i da je ono dio memorije društva jer ono treba i intendira da se upisuje u tijelo. Odatle dolaze i fenomeni poput kvalifikovane brige o tijelu i ideje o tome koje tijelo treba kažnjavati.

Percepcija tijela od strane 'drugog tijela' ima utjecaja na razumijevanje tijela kao predstave i estetske norme. Sekularizacija društva dovela je do odmaka od ideje da je tijelo djelo Boga ka ideji da je tijelo djelo prirode. Stvorila se nova vizualizacija tijela u skladu sa razvojem kapitalizma. Somatske metafore tijela su zatrebale kapitalizmu u području rada, a osobito u području umjetnosti koje se vežu uz tijelo (balet, ples, zavođenje, visoko stilizirana prostitucija i sl.). Te umjetnosti su bile fokusirane ne samo na tržišnu valorizaciju, nego i na rješavanje reprezentativnog problema vezanog za posesivni individualizam. Kao što je poznato, kapitalizam 19. stoljeća, osobito britanski, glorificirao je individualizam i liberalnu ekonomiju. Tako tijelo postaje individualni fenomen koji u tom diskursu može biti razmjenjiva roba (tržište tijela povezano sa najamnim radom, ali i erotskom razmjenom u interaktivnim zavodničkim igrama).

Danas, kada govorimo o vezama između tijela i društva ne smijemo ispustiti iz vida socijalne promjene koje su zahvatile moderno društvo poput demografskih kretanja, produženja ljudskog života, liberalizacije društva, cvjetanja konzumerističke kulture, primjene novih tehnologija, globalizacije, te porasta rizika tj. prerastanje društva u društva rizika (Giddens, 1991). A. Giddens globalizaciju naziva kasnom modernošću ili visokom modernošću za koju je, prema ovom autoru, karakteristično da pojedinci više nisu vlasnici svojih tijela koja su izložena nizu rizika za koje oni nisu direktno odgovorni. Tijelo više nije svojstvo sebstva ili identiteta, nego nam drugi mehanizmi identifikacije saopštavaju šta treba da radimo i kako da se ponašamo da bismo imali osjećaj identiteta. Tome u prilog govori niz izdanja self-help literature, priručnika za dijete, kako razgovarati i izgledati u odgovornim situacijama. Ukratko, poenta je u tome da tijelo prepuštamo socijalnim pritiscima u cilju stvaranja i razvijanja što više adaptibilnih mehanizama koji se u teoriji nazivaju 'fleksibilno tijelo'. (Martin, 1994). Istovremeno, tijelo može biti u stanju stalnog preoblikovanja i nedovršenosti. Poduzima se niz radnji i intervencija kako bi tijelo u svojoj pojavnosti zadovoljilo neku socijalno definisanu vrijednost ili normu. Ova strategija u odnosu na tijelo naziva se 'tijelo kao projekat' i odgovara na pitanja kakvo tijelo osobe žele oblikovati (Shilling, 1993). O tome svjedoči niz knjiga o mršavljenju, magazinske preporuke o pripremanju za ljetnju sezonu, način držanja glave, hoda, zavođenja itd. Takvo naglašavanje tijela dovodi do toga da se često vrijednost osobe poistovjećuje sa njenim tijelom.

2. Teorije o tijelu (sociološko/politološki pristup)

U okviru teoretskih proučavanja tijela centralno mjesto zauzima debata između društvenih konstrukcionista i anti-konstrukcionista. Prvi tvrde da je tijelo društveno proizvedeno. Tijelo iz ove perspektive je uvjetovano društvenim i diskurzivnim kontekstom koji nastanjuje. Anti-konstrukcionista, s druge strane, tvrde da tijelo postoji neovisno od svog socijalnog konteksta i vide ga kao univerzalan fizički entitet. U praksi, u okviru literature koja se bavi sociologijom tijela, dosta prostora je posvećeno raspravi do koje mjere je tijelo društveno konstruisano. Većina autora tvrdi da trebamo prihvatiti da tijelo ima materijalnu, biološku bazu koja se mijenja i modificira u okviru različitih društvenih konteksta. U skladu sa tim oni smatraju da tijelo jeste društveno konstruisano, ali da su različiti mehanizmi i procesi koji doprinose njegovoj društvenoj varijabilnosti (Turner, 1984, 1992, 2000).

Pokušaji da se integrišu neki od ovih pristupa pokazali su da izlaz iz ove teorijske slijepe ulice leži u razvijanju fenomenološkog pristupa proučavanju tijela. Fenomenološka perspektiva se fokusira na 'proživljeno tijelo', ideju da su ljudi i njihova svijest nepromjenjivo usađeni u tijelo. Djelo Merleu-Pontyja, naročito njegov tekst *Fenomenologija percepcije*, mnogi smatraju ključnim za naše razumijevanje utjelovljenja. U suštini on tvrdi da je sva ljudska percepcija usađena; ništa ne možemo percipirati i naša čula ne mogu funkcionirati neovisno o našim tijelima. Tjelesnost je preduslov za procese doživljavanja stvarnosti i pripadajuće percepcije i jezika. Način na koji osobe percipiraju izvanjsku realnost ovisi od njihovog tjelesnog iskustva fizičkog svijeta i sposobnosti upravljanja tjelesnim aktivnostima u svakodnevnici. Ova ideja tvori osnovnu ideju 'utjelovljenja'.

Pored gledišta da utjelovljena svijest zauzima centralno mjesto, također treba naglasiti da mi nismo uvijek svjesni naših tjelesnih funkcija, npr. ne govorimo našem tijelu da stavlja nogu ispred noge ako želimo da hodamo, ili da udahnemo kroz nos ako želimo nešto da pomirišemo. Tijelo se u ovom smislu uzima 'zdravo za gotovo', ili kako to Leder kaže, tijelo je 'odsutno' (Leder, 1990). To znači da postajemo svjesni tijela samo onda kada je ono u bolu ili kada pati od povrede ili bolesti – kada je *disfunkcionalno* (Williams, 1984, 1996). Ovakvo stanje će imati implikacije na proučavanje proživljenog iskustva tijela kada normalno funkcionira. Kako možemo pitati ljude da govore o nečemu čega nisu svjesni? Ako potaknemo ljude da govore o svojim tijelima da li će to nužno biti artifično?

Proživljeno tijelo istovremeno konstruiše svijet i biva konstruisano svijetom u kojem živimo. Prema tome, analitički je moguće napraviti distinkciju između *imanja* tijela, *odrađivanja* tijela i *bivanja* tijela. Turner (1992) i drugi su ukazali na to da je njemačka distinkcija između *Leib* i *Korper* ovdje poučna. Prvo predstavlja eksperimentalno, živo ili živuće tijelo (tijelo za sebe), dok se potonje odnosi na objektivno, instrumentalno, vanjsko tijelo (tijelo po sebi).

Glavni cilj kratkog izlaganja ovog pristupa je da se naglasi da nas koncept 'proživljenog tijela' i pojam 'utjelovljenja' podsjeća da sebstvo i tijelo nisu odvojeni i da je iskustvo neizostavno utjelovljeno, bilo ono svjesno ili ne. Kako je Csordas (1990) tvrdio da je tijelo 'egzistencijalna podloga kulture i sebstva', i stoga on preferira pojam 'utjelovljenje' nasuprot pojmu 'tijelo', jer prvo implicira nešto što je više nego materijalni entitet, to je prije 'metodološko polje definirano perceptivnim iskustvom i načinom prisustva i djelovanja u svijetu'. (Csordas 1994:10). Ova ideja da je sebstvo utjelovljeno je također prisutna i kod Giddensa koji naglašava pojam svakodnevnice *praxis*. Tijelo nije vanjski entitet nego je doživljeno na praktične načine kada se suočimo sa vanjskim događajima i situacijama. Kako se nosimo sa svojim tijelima u socijalnim situacijama je naravno ključno za naše sebstvo i identitet i bilo je empiriski i ekstenzivno istraženo od strane Goffmana (1969, 1971), simboličkih interakcionista, Garfinkela (1967) i drugih etnometodologa. Zaista, proučavanje *upravljanja* tijelima u svakodnevnom životu, i kako to služi struktuiranju sebstva i društvenih relacija, ima dugu i važnu historiju u okviru sociologije. Takva proučavanja naglašavaju dragocijenost tijela kao i nevjerovatnu ljudsku sposobnost da održe tjelesnu kontrolu tokom svakodnevnih situacija. Ipak, ono što i dalje nedostaje su glasovi koji potječu od samih tijela. Kako to obični muškarci i žene *artikulišu* svoja tjelesna iskustva?

Već smo naglasili da ljudi postaju svjesni svojih tijela samo onda kada su ona u *disfunkcionalnom* stanju. Seymour (1998) je obradila ovu temu u svojoj empiriskoj studiji o dvadeset četiri muškarca i žene koji su doživjeli potpunu i trajnu tjelesnu paralizu. Kao što naslov njene knjige

sugerira *Remaking the body* (Ponovno stvaranje tijela), ona otkriva na koji način ti muškarci i žene ponovo stvaraju svoja tijela i u skladu s tim svoje svjetove.

Ovakve analize su pružile vrijedne uvide u prirodu utjelovljenja; ipak, fokus na hroničnim bolestima i trajnim tjelesnim paralizama mogao biti stvoriti predodžbu da samo stanja poput bola i patnje čine da ljudi postanu svjesni svojih tijela. Međutim, rijetko se obraća pažnja na to kako se ljudi odnose prema tijelu kada ih se, na primjer, posmatra ili intervjuiše. Nadalje, svijest o tijelu je centralna za naše razumijevanje zdravlja i promjena koje se dešavaju u srednjim godinama. Mnoga ljudska osjećanja i emocije bivaju artikulirani upravo kroz tjelesne pojave. Neke emocije se mogu manifestovati tako što osobu čine umornom ili pak, s druge strane, punom poleta i energije. Naprimjer, nervoza kod ljudi se obično manifestuje nelagodnošću u stomaku ili znojenjem dlanova. Nemogućnost da se iskažu emocije može rezultirati pojavom neke tjelesne bolesti. Također, kada su u situaciji da javno govore ljudi često postaju svjesni svojih tijela i toga da bi ih ona mogla izdati. (Šta ako padnem? Šta ako mi ispadnu materijali?) Možda se tijelo ipak ne uzima baš tako 'zdravo za gotovo' kako nas to savremeni teoretičari uvjeravaju?

2.1 Tijelo, spolnost i politika

Nedavni procvat akademskog interesovanja za tijelo i politike tijela, koji je posebno dobio zamah 90-tih godina prošlog stoljeća, rezultirao je brojnim studijama, konferencijama, novim publikacijama koje se uglavnom fokusiraju na socijalnu, kulturnu i političku ulogu tijela. U području sociologije tijela i teorije tijela, postavljaju se sljedeća pitanja: Koja je veza između tijela i identiteta? Koja se snaga manifestuje kroz tijelo, posebno u kontekstu dominantnog konzumerizma i tehnologije? Kako moćni diskursi, kao što su tehnološki, biohemiski, partijahalni, kolonijalni i postkolonijalni, koji cirkulišu u savremenoj kulturi, utiču na tijelo i identitet tijela? Kako se pol, nacionalnost i politike različitih seksualnih orijentacija izražavaju kroz tijelo? Da li postoji mogućnost za tjelesno u subkulturi? Šta je subverzivni potencijal devijantnih i anomalnih tijela, i na koji način oni ne uspijevaju da budu subverzivni?

Interes za tijelo inspirisan je teoriskom konceptualizacijom društvenog prostora i većina radova je distingvarna od etnografskog karaktera (Pitts, 2002). Tijelo u etnografiji i antropologiji je nedvosmisleno i fiksirano u svojim ulogama. Sociološka teorija tijela shvata tijelo kao prostor za međugru strukture i djelovanja koja se naziva habitus ili iskustvo tijela u promjenjivom i dinamičkom socijalnom svijetu. Tijelo u sociološkoj teoriji, pored toga što je fiksirano, prirodno i materijalno, razumijeva se kao supstanca koja je civilizovana intelektom, ono je denaturalizovano i fokusirano u socijalnom svijetu i konstruisano društvenim snagama. Konstrukcionista argument sugerije da je ljudsko tijelo steklo značenje, oblik i izraz prvenstveno kroz svoju socijalizaciju i kulturalizaciju. Naprimjer, određen broj savremenih teoretičara (Michael Foucault prvenstveno) problematizira tu temu na način da je tijelo disciplinirano – uvježbano, organizovano i predvidivo. Tijela su mjesta gdje se odvijaju, kreiraju i definišu želje kroz konzumerizam, medikalizaciju, procese normalizacije i gendering. Tijela postaju nosioci normativnog identiteta. Tijelo se shvata i klasifikuje kao normalno ili ne, blisko ili egzotično, zdravo ili bolesno, zavodljivo ili perverzno. Hijerarhija i dihotomija pola, rase, klase, etniciteta, mladosti, zdravlja i drugih socijalno važnih kategorija nalazi svoj izraz u utjelovljenju. Postesencijalne feministkinje dokazuju, naprimjer, da je tijelo označeno polom, ne kao automatska posljedica polnih razlika, nego kroz poznate i institucionalne prakse koje oblikuju normativno polno ponašanje, pojave,

tjelesne običaje i želje. Tako, tijelo je produkt i prostor socijalne kontrole i ima primarnu ulogu u proizvodnji seksualnosti, spola, i ostalih identifikacionih kategorija.

Neke savremeni feminističke teoretičarke, poput Judith Butler, smatraju tijelo kao mjesto borbe oko definicije pola i drugih identifikacionih kategorija. Prema njenoj formulaciji, kreacija i podražavanje pola dešava se kroz kontinuiranu tjelesnu praksu – pol se predstavlja onako kako je tijelo stilizovano. (Butler, 1993). Mršavljenje, oblikovanje i doslovne rekonstrukcije ženskog tijela u modi, estetska hirurgija i spa kultura, naprimjer, mogu se shvatiti kao način proizvodnje ženskog utjelovljenja. Čak i dok reflektuju lično ispunjenje i samozadovoljstvo, popularne tjelesne prakse, ne samo za žene nego i za muškarce također, često su definirane dominantnim diskursima pola i seksualnosti. To su također prakse koje proizvode anomalna ili devijantna tijela – pri tome možemo misliti na iscrpljujuće treninge, ženski *bodybuilding*, kao i obilježavanje, tetoviranje i pirsing koji su poznati kao *body art*. Tijela su konstituisana praksom utjelovljenja pola i polnih razlika, a ukoliko nisu prilagodljiva, nisu ni promjenjiva. Ova naglasak na praksi pruža neke mogućnosti djelovanja i otpora jer je tijelo subjekt ontološke nesigurnosti i izloženo je dekonstrukciji i preradi. Ako je tijelo mjesto socijalne kontrole i kulturalne produkcije, anomalna tijela mogu se poimati kao prijetnja socijalnom redu. Za Judith Butler tijelo može biti 'kritički izvor u borbi za reartikulaciju u terminima simboličke legitimnosti', mada ona također naglašava kako su individualne mogućnosti da se koristi ovaj resurs visoko limitirane sistemom vlasti.

Drugi teoretičari zastupaju mnogo liberalniji pogled na tjelesne običaje i tijelo. Kako C. Shilling dokazuje, tijelo je u savremenoj kulturi postavljeno kao jedan *nezavršen projekat*, kao područje kontinuirane samoaktualizacije (Shilling, 1993). Porast konzumerske kulture, porast običaja dokolice, medicinska tehnologija, porast 'postanite fit' projekata, ekspanzija estetske hirurgije, proliferacija tjelesne umjetnosti, i ostali pokreti podcrtavaju status tijela kao prilagodljiv i poslušan objekat koji predstavlja područje refleksivne lične ekspresije. Anthony Giddens naglašava da moderni identitet zahtijeva od individue da posmatra nečije tijelo kao takav prostor (Giddens, 1991). Drugi autori sugerišu da se u postmodernoj kulturi tijelo, tjelesnost i pojava tijela privremeno i uvijek mijenja. Ono nije bitno povezano za tradiciju i nije ukorijenjeno u zajednici jer reflektuje iskorijenjeno, postmoderno i nefiksirano *ja* (Turner, 2000).

Očigledno da je teorija tijela ponudila više pitanja nego odgovora. Budućnost teorijske perspektive ovisiće o tome koliko će tijelo igrati i dalje važnu ulogu u socijalnom svijetu. Ne zaboravimo da je tijelo biološki temelj na kojem se odvija drama društva.

3. Tijelo kao sredstvo terorističkog akta (sigurnosno-kriminalistički aspekt)

Biološki temelj je postao najzastupljenije sredstvo za izvršenje terorističkog akta. Veoma smrtonosan, svakako natprirodan, kvalitetno drugačiji, ovaj novi oblik terorizma posljednje dvije decenije doživljava pravu „eksploziju“. Fenomen koji udara i pokazuje nezaustavivo razaranje. Sa imidžom najsavršenijeg terorističkog oružja ("ljudske bombe ne mogu biti poražene, čak ni nuklearnim bombama"- Sprinzak, 2013), taj vid terorizma se pretvorio u "živu mašinu" koja "guta" sve pred sobom. Kao da se suočavamo sa protivnikom koga je najteže pobediti.

Preciznije, da li su samoubilački bombaši proizvod vjerskog kulta ili kulta ličnosti? Da je ovaj zastrašujući problem nezustavljiv kao što izgleda? Da li je samoubilački terorizam li efikasniji od "konvencionalnog"? Da li je terorizam religijski i vjerski fenomen? "Kakva je njegova stratež-

ka vrijednost. Možda je ovde, ipak reč o usamljenim, nacionalnim fanaticima?!... Gde je, uopšte početak, a gde kraj tom začaranom krugu uništavanja i mržnje?

Svaki odgovor prati i novo pitanje.

I dok se traga za novim efikasnijim metodama u borbi sa ovom mračnom stranom ljudskog ponašanja, upravo, sa ciljem da se demistificira motivacija i strategija, otkriju slabosti i metodi da se on porazi, u stvarnom svijetu on i dalje opstaje kao "nerazmrsivo klupko nasilja i smrti hiljada nedužnih" (Ibid, Sprinzak:2013).

Mnoštvo toga se u međuvremenu promijenilo - straha i nasilja je upadljivo više, a nade značajno manje. Nova bolja, sigurnija budućnost još ne da se ne nazire, nego postaje realna nemogućnost. Upravo suprotno, skoro 30 godina od svog pojavljivanja, samoubilački terorizam i dalje nosi etiketu - najmoćnijeg terorističkog oružja, iako novi najzastupljeniji modus operandi - sve je sredstvo izvršenja (nož, mačeta, automobil, kamion.... ..)

Rat u Siriji i Iraku, Jemenu, Ukrajini, na jugu Azije, uključujući Indiju i Pakistan (ali i na izraelsko-palestinskoj krizi i podršci koju SAD daje Izraelu), pokazuju da će prijetnja koju proizvodi smoubilački terorizam u ovim regionima biti i dalje prisutna. Nastojeći da dođemo do zaključak o "budućnosti" ove vrste terorizma, strah koji dolazi od njega će postojati sve dok se ne eliminišu problemi koji su osnov za njegovo nastajanje, odnosno dok ne budu eliminisani politički razlozi koji ih uslovljavaju. *To znači - možda nikad, a ambiciozniji odgovor bio bi - možda nekad.*

3.1. Kratka povijest terorizma i samoubilačkog „modus operandi“

Sam terorizam pa i njegovo pojmovno određenje sasvim sigurno izaziva mnogo nedoumica i naučnih ali i stručnih konfuzija, a posmatran kroz povijesnu dimenziju star je koliko i sama ljudska zajednica. Geneza termina terorizam nalazi svoje utemeljenje u francuskom izrazu *la t rreur* (francuski: *teror, nasilje*), koji je nastao nakon građanske revolucije u doba vladavine terora u Francuskoj. Iako je društvenoj zbilji uveliko „korišten“ svoje zakonske odnosno pravne početke svog uobličavanja termin terorizam doživljava tek tridesetih godina XX stoljeća, u okviru Međunarodnog biroa za verifikaciju krivičnog prava iz veoma prostog razloga. Naime, prava čovjeka je trebalo da postanu preokupacija pravne struke, pravne nauke i samih država kako bi zauzela svoje mjesto u svijesti međunarodne svijesti i međunarodnih odnosa.

Sa sigurnošću treba reći da je terorizam prastari fenomen i pratilac cjelokupne povijesti. Prvi primjer terorizma moderna nauka pronalazi u u Samsonovom obaranju hrama Filestijaca, ratobornog nesemitskog naroda u jugozapadnoj Palestini koji je dugo ratovao sa Izraelcima (Cheng, 1998). Louis Rene Beres tvrdi da je terorizam pojava koja je starija i od antičkih civilizacija Grčke i Rima i daje kao primjer ubistvo rimskog Imperatora Gaja Julija Cezara 44. godine prije nove ere, te borbe sekta Sikarli i Zelota¹, zatim akte tajnih „velikoislamskih“ oružanih grupa u XII i XIII stoljeću (Beres, 2000). Indijske thuge bili su najduža teroristička grupacija u historiji, koja je postojala šest ili sedam stoljeća (možda i više). Oni su davili svoje žrtve žrtvujući ih Kaliju, indijskom bogu terora i razaranja, a Britanci su konačno eliminirali ovu grupaciju sredinom devetnaestog stoljeća (Marić, 2012).

¹ Jevrejska sekta koja se borila protiv Rimske vlasti u Palestini u 6 vijeku p.n.e.

Broj napada i ubijenih po regionima od 2002. do 2016.

* MENA - (Middle East and North Africa) Alžir, Bahrein, Egipat, Iran, Irak, Izrael, Jordan, Kuvajt, Liban, Libija, Maroko, Oman, Katar, Saudijska Arabija, Palestina, Sirija, Tunis, UAE, Jemen

Izvor: ISLAMSKA VOJNA PROTIVTERORISTIČKA KOALICIJA - www.mod.imct.org

Riječ terorizam je prvi put upotrijebljena za vrijeme Francuske građanske revolucije, kada jakobinci provode diktaturu nad svojim stanovništvom zavodeći strahovladu. Voltaire označava stanje tijekom 1769. godine zbog javnih smaknuća i mučenja uoči Francuske Revolucije (1789) kao terorističke strahote vlasti (appareil de Terror). Godine 1793. francuski revolucionari su pod vodstvom Robespiera prozvali teror kao državno sredstvo moći i na temelju toga 'vladavinu terora' ideološki opravdali'. Korištenjem terorizma u dalekoj prošlosti je se nastojalo prisiliti ljude da budu pod vlašću manje skupine ljudi i da rade za njihovo dobro, što je odlika diktature, tiranije i drugih oblika državne vlasti. S Francuskom revolucijom možemo reći da započinje moderni terorizam, jer do tada je kao što to vidimo iz ovih primjera to bio vjerski ili religijski terorizam.

I neki drugi autoriteti imaju iste poglede na samu genezu i povijesni razvoj terorizma, ali smatraju da sam terorizam naravno ima svoju povijesnu i razvojnu fazu, ali sa različitim formama, intenzitetom i metodama ispoljavanja. Tako naprimjer Robert Findler takođe uviđa da su: „*Individulane terorističke akcije motivisan ličnim i političkim ciljevima, gdje su ubistva i nasilje bili metodi za stvarne radikalne promjene bile su poznate još od antičkog doba.*” (Friedlaner, 1997). Ali on prvi i ukazuje i na grupni terorizam kao političko oružje i prve islamske oružane grupe koje ujedno i predstavljaju prve terorističke oružane grupe poznate pod imenom Asasins (*engl. assassins*). Naime termin dolazi iz arapskog jezika i znači „uživalac hašiša“ ili „rob hašiša“. Zanimljivo je i to da su ove grupe uvijek djelovale pod dejstvom hašiša a angažirale su ih njihove duhovne vođe kako bi raširile teror u formi ubistava ili nasilja među hrišćanima i drugim vjerskim neprijateljima.?

3.1.1. Moderna samoubilačkog terorizma

Terorizam svoju masovnost dobiva u 20 stoljeću, dok se „globalni terorizam“, sveprisutan u sadašnjemu vremenu pojavljuje u 21 stoljeću. Danas gotovo da nema medija koji svakodnevno ne donosi prikaz terorističkih događanja u svijetu, štoviše čak pojedini Internet portali posjeduju specijalističke rubrike pod nazivom terorizam (Marić, 2012: 102).

Samoubilački napadi su po prvi put, u *moderni*, korišćeni u Japanu, u toku Drugog svjetskog rata, kada su specijalno obučene napadačke vojne formacije, zvane Kamikaze, jurišale u jednodnevne misije poniranja i “zakucavanja” u neprijateljske brodove avionima krcatim eksplozivom ili brodovima koji su “projektovani” u istu svrhu. Akcije Kamikaza su organizovane na dobrovoljnoj osnovi, a posebnu pažnju privlači činjenica da kada je vojska pozivala, odnosno oglašavala slobodna mesta za pilote dobrovoljce, skoro uvek se javljalo tri puta više pilota nego što je bilo aviona.²

Svjetski brojnosti pokušaja i uspjeha samoubilačkih terorističkih napada u ovom dijelu rada elaborirati ćemo nekoliko posljednjih dekada u cilju ukazivanja na raznovrsnost kako motiva tako i clijeva *moderne* samoubilačkih terorističkih akata današnjeg vremena. Oktobra 1983. godine, u dve velike eksplozije u kasarnama francuskog i američkog kontingenta mirovnih trupa u Bejrutu (Liban), poginuo je 241 američki vojnik i 58 francuskih padobranaca. Oba teroristička napada izveli su muslimanski ekstremisti koji su ušli u prostorije same kasarne i aktivirali bombe rešeni da žrtvuju svoje živote. Februara 1994. godine, u Ibrahimovoj džamiji (Hebron), napadač je uspio da ispali 119 metaka u masu - bilans je 29 mrtvih i 150 ranjenih. To je bio terorista dr. Baruch Goldstein. Goldstein je znao da je to napad bez povratka. Takve samoubilačke akcije opravdali su izraelski rabini. Samoubistvo za vrijeme rata je dopušteno zbog pobjede Izraela. Čovek koji se dobrovoljno prijavi za takve operacije nazvaće se junakom i mučenicom.

Naravno, ovde ne možemo a da ne pomenemo akcije specijalnih samoubilačkih odreda Oslobođilačkih tigrova tamijskog Elama (LTTE), u kojima je od 1987. godine, do danas ubijeno stotine civila, vojnika i političkih lidera. U ovim napadima su živote izgubila i dva šefa država. 1991. godine, ubijen je indijski premijer Radživ Gandhi, a 1993. godine, premijer Šri Lanke Ranasta Pramadasa. U učestalim akcijama ovih odreda na američke ambasade u Tanzaniji i Keniji 1998. godine, živote je izgubilo skoro 300 ljudi. U istom kontekstu, da li posebno navoditi spektakularne napade (koji se pripisuju saudijskom milioneru Osami bin Ladenu) izvedene 11. septembra 2001. godine na Svjetski trgovinski toranj (južno i severno krilo) u Njujorku, kao i zgradu Ministarstva odbrane, poznatu kao Pentagon u *Washington DC*-u. U napadima je stradalo više

² Eskadrila od pet japanskih aviona Micubiši AGM 6 Zero, natovarena bombama leti iznad okeana na svoj poslednji zadatak (Tihni okean istočno od Filipina 24. Oktobra 1944. godine). Višednevna potraga za flotom američkih nosača aviona (dva teška i šest eskortnih), koja je pretela zauzimanjem Filipina, konačno je urodila plodom. Poručnik Seki iz jedinice "Šimpu" (hrabar) zakucavao se neustrašivo u svoj cilj, nosač aviona St. Lo. Posle njega, još jedan avion se zabio u St. Lo i on je potonuo. I ostala tri pilota su pogodila po jedan eskortni nosač... Bio je to napad kamikaza (Božanski vetar) čiji je idejni tvorac komandant prve vazdušne flote na filipinima, viceadmiral Takidžiro Oniši. Uveče, 15. avgusta 1945. godine, admiral Oniši, podstrekač snaga Šimpu, oduzeo je sebi život harakirijem (tradicionalnim obredom Sepuku). Recimo, sa gubicima od 3000 pilota, japanske kamikaze nisu potopile ni jedan veći saveznički brog. Vidi o tome više: <http://www.mm.co.ba/printart123.html>

od 3000 ljudi, dok je prouzrokovana ogromna ekonomska šteta, a samo su na berzi papira od vrijednosti, gubici iznosili 1380 milijardi dolara.

Na osnovu analize terorističkih akata i njihovih pojava oblika, kao i načina izvršenja, može se konstatovati da se posljednjih godina svijet suočio sa masovnom pojavom samoubilačkog terorizma. Ovakav način izvršenja terorističkih akata u svijetu je postao veoma efikasno i rasprostranjeno sredstvo djelovanja velikog broja terorističkih organizacija, naročito onih koje svoje učenje i svoje ciljeve zasnivaju na radikalnoj religijskoj ideologiji.

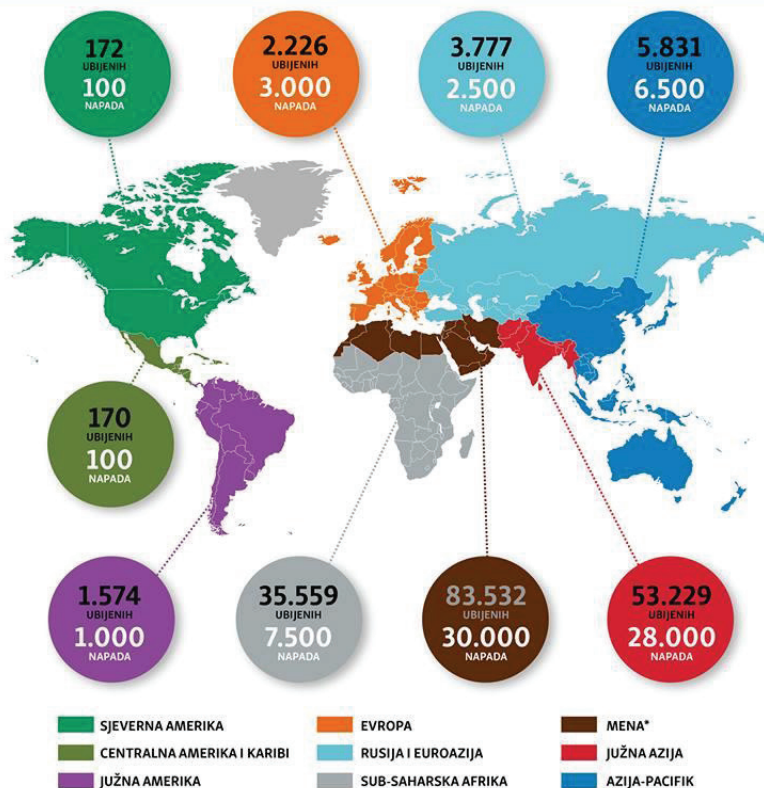
Samoubilački terorizam je spremnost pojedinaca da žrtvuju svoj život radi uništavanja ili pokušaja uništavanja nekog cilja, a u svrhu ostvarenja političkog cilja. Cilj terorista je samožrtvovanje tokom obavljanja zadaće, odnosno uništavanja cilja (Vlašić, 2001). Ovakvom načinu djelovanja najčešće su pribjegavali pripadnici LTTE (oslobodilački tigrovi tamijskog Blama), te različite grupe islamskih fundamentalista na bliskom istoku, kao što su Islamski Džihad, Hamas, Al-Kaida i Kurdistanska radnička stranka (PKK). Bezuslovna predanost cilju, vođama i autoritetima, vjerski ili ideološki fanatizam te visok nivo organizovanosti, korištenje savremene tehnologije i psiholoških metoda u situaciji vojne, političke i financijske inferiornosti, pozadina su na kojoj se stvaraju samoubilački teroristi (Trlek, Filjak, Zelić, 2002). Osamdesetih godina 20. vijeka, samoubilački terorizam doživljava pravu ekspanziju i dobiva imidž najsavršenijeg terorističkog oružja.

Politička nestabilnost u svijetu, posebno na Bliskom istoku, teritoriji Iraka i Afganistana sve više ide u smjeru sve većeg i masovnijeg korištenja ove metode terorističkog djelovanja. Samoubilački napadi koje izvode terorističke organizacije u globalnom smislu su sve rasprostranjeniji, zbog čega neophodnost procjenjivanja stepena prijetnje budućih napada dobija sve više na strategijskom značaju.

Dok se samoubilački napadi koriste u cijelom svijetu stotinama godina, stepen u kome bi ova taktika mogla da se koristi radi izvođenja operacija je mnogo bolje shvaćena poslije 11. 09. 2001. godine. Sve do tada ovaj tip terorizma je načešće bio opisivan kako oružje očajnika i fanatika kojim se uglavnom postižu ograničeni rezultati. Međutim, napadi na Svjetski trgovački centar i Pentagon su prekretnica odlučnost i spremnost međunarodne zajednice da se konačno obračuna sa ovakvim vidom terorističke aktivnosti i time je samoubilački terorizam označen kao globalna prijetnja koja dolazi od strane terorista, te je antiteroristička borba protiv samoubilačkog terorizma postala prioritetni zadatak međunarodne zajednice.

Od 1980. do 2003. god. samo 3% terorističkih napada je bilo samoubilačke vrste, nakon 11. rujna 2001. god. taj broj se penje na osamdeset posto (80%), počevši od 1968. godine, a počinioci većine tih napada su džihadske skupine (Prokopkowicz, 2008). Dok je prosječni koeficijent smrtnosti u oružanim napadima 2,11 osoba, a u napadima koji su počinjeni pomoću odgođenih mehanizama 2,01, prosječan je broj smrtno stradalih u samoubilačkom napadu terorista koji nose pojas s eksplozivom 8,11. Organizacija ne gubi više od jednog terorista, osim ako se ne radi o operaciji koja se odvija na nekoliko mjesta istodobno (Pedahzur, 2015.:17).

Broj napada i ubijenih po regionima od 2002. do 2016.

* MENA - (Middle East and North Africa) Alžir, Bahrein, Egipat, Iran, Irak, Izrael, Jordan
 Kuvajt, Liban, Libija, Maroko, Oman, Katar, Saudijska Arabija, Palestina, Sirija, Tunis, UAE, Jemen

Izvor: ISLAMSKA VOJNA PROTIVTERORISTIČKA KOALICIJA - www.mod.imctc.org

Najčešće modus operandi kod samoubica je upotreba vozila natovarenih sa eksplozivom ili postavljanje eksploziva na samoj osobi što omogućava veliku učinkovitost u dostizanju određenog cilja. Takvi napadi bombama mogu biti smrtonosniji budući da se detonacija može dogoditi u posljednjoj minuti ili u trenutku kada će žrtve biti maksimalne. Kod ovakvih napada bitan je i psihološki faktor kod samog bombaša samoubice kojem jedina briga ostaje uspješno izvršenje zadatka, pošto je u samoj fazi pripremanja zadatka on visoko motiviran za izvršenje istog, te u isto vrijeme potpuno oslobođen brige za vlastiti život. Sam čin uništenja određene mete nije konačan cilj, jer nakon takve akcije ostaje jak psihološki učinak koji izvještavanjem putem medija stvara određeno psihološko stanje napetosti u kojem teroristi postižu svoj cilj, a to je širenje terora, odnosno osjećaja straha i nesigurnosti među stanovništvom.

Smrtonosni napadi u kojima su korištena vozila

Vozila su korištena kao oružje u najmanje 11 smrtonosnih napada od 2016.

U ovom kontekstu prolaze i dvije dekade o kojima danas svjedočimo, teroristički akt Mevlida Jašarevića u Sarajevu, Ibričića u Zvorniku, Omerčevića u Sarajevu (Rajlovcu) nedvojbeno ukazuju da je tendencija terorističkih akata sa elementima samoubilačkog dejstva uveliko zahvatila i Bosnu i Hercegovinu.

Najveći problem kod borbe protiv samoubilačkog terorizma je pojam "bombaši samoubice" - napadači ili mučenici?!". Islamsko vjerovanje zabranjuje samoubistvo. Kur'an ga uopšte ne spominje. Kako ovo sada primjeniti na vojnike koji idu u bitku sa smrtonosnim ishodom? Da li je "stavljanje sebe na raspolaganje" da budeš ubijen isto što i samoubistvo? Očigledno je da nije sasvim jasno da li su bombaši samoubice stvarno mučenici, ili da li je komponenta dobrovoljne smrti u njihovim napadima zabranjena njihovom vjerom? Problem je što pripisivanje nekih principa Svetom Kur'anu nije moguće vršiti zbog teškoće u njegovom interpretiranju i osjetljivosti vjerske i religijske komponente. Kada se pritom još pročitaju suprotstavljena mišljenja muslimanskih vjerodostojnika, čovjek ne može da shvati ono što predstavlja nonsens

osim, ukoliko slučajno nije vjernik, kada svaka izjava „islamista“ koja predstavlja nonsens postaje Fatwa (religijska direktiva) koja drugima naređuje da bude ubijen (op.c. u ovom slučaju referentnost Fatwe zloupotrebavlja). Npr. u aprilu 2001. godine, Šeik Abdul Azis bin Abdullah al Sheik, vrhovni religiozni lider Saudijske Arabije je izdao direktivu da su samoubilački bombaški napadi u bilo kom obliku samo obično samoubistvo, pa su stoga zabranjeni islamom. Drugi islamski zvaničnici smatraju samoubilačke bombaše mučenicima ukoliko su ovakvi napadi u službi borbe i ne ubijaju žene i djecu. Mnogi smatraju da je pravljenje ove razlike vrlo važno.³ Novija istraživanja daju drugačiju sliku u odnosu na samoubilački terorizam. Ističe se da bombaši-samoubojice nisu psihološki ekvivalent „mučenicima“, dakle osobama koje se žrtvuju za „više dobro“. Na uzorku od 130 slučajeva dokazano je da je riječ o osobama s mentalnim/suicidalnim poremećajima, odnosno o osobama s obilježjima koja su identična onima koja su prisutna i kod ostalim suicidalnih osoba“(Lankford, 2013).

Očigledno je, kako to Holger Christmann primećuje, da se ni sami muslimanski vjerodostojnici međusobno ne slažu po ovom pitanju (2001). Ono što nije pomenuto, a što bi moglo da objasni ove očigledne kontradiktorne pozicije u vezi samoubilačkih napada, je da rezerve koje su izrazili islamski profesori, ili vjerodostojnici u javnosti ili zapadnim medijima, mogu jednostavno da predstavljaju samo “prikriivanje njihovih pravih osećanja”. Napadači samoubice u terorističkim napadima se smatraju mučenicima, zapravo mučenicima u ovozemaljskom životu kojima je u onom drugom životu - posle ovakve smrti, zagarantovan slavan i “sladak” život sa mnoštvom djevice, izobiljem najbolje hrane i luksuzom... Posebno isticanje, odnosno ukazivanje na moment lične koristi koja će proizaći iz uspešno obavljenih samoubilačkih napada je metod trenutno (najefikasniji) koji se koristi u regrutovanju budućih napadača. Oni izvođenjem ovakvih napada treba da “profitiraju”, iako je njihova smrt neizbežni elemenat ove jednačine. Na prvi pogled ovo može da zvuči kao potpuno neverovatno nemuslimanskom delu sveta, međutim, na toj skali “vjerovanja u rajski život”, posle takve smrti, nema razlike u ubeđenjima i u drugim religijama. Štaviše, mora se primetiti da su takva i slična uverenja prisutna i kod hrišćana. Međutim, ostaje pitanje da li bi se samoubice bombaši koji rade za Hamas, Islamski Džihad, Alkaidu ili neku drugu radikalnu muslimansku grupu dobrovoljno prijavili i izvršili takve napade bez vizije da ih odmah poslije ovakve smrti ne čekaju neviđena zadovoljstva. I samo u tom kontekstu, kao posebno zanimljivo, pažnju privlači jedno istraživanje koje je sprovedla Ariel Merari, psiholog sa Univerziteta u Tel Avivu, a odnosi se na razmatranje značajnih faktora regrutovanja bombaša samoubica. Naime, ona je veoma pažljivo proučila preko 50 slučajeva napada bombaša samoubica pripadnika kako svetovnih, tako i radikalnih „islamskih“ organizacija, i zaključila da iako ne postoji unificirana lična crta među bombašima samoubicama, teško je ipak prihvatiti da “religiozno utemeljeno lakovjerje” ne predstavlja njihovu zajedničku crtu. Merarijeva, također, zagovara stav da različiti profili osoba volontiraju za samoubice bombaše i da najefikasniji metod regrutovanja ne leži u pokušaju da se kod ljudi stvori odluka da izvrše samoubilački napad, već da se “pronađu oni koji su voljni, ili potencijalno voljni da to postanu.” Ozbiljniji pregled i uvid u karakter i prirodu samoubilačkog terorizma otkriva “kao na dlanu” da je riječ o varijanti terorizma koja ne nastaje kao proizvod vjerskog žara, bilo islamskog, bilo nekog drugog. Na planu

³ Dokaz za ovo se može naći i u Kur'anu, kako se navodi u članku časopisa Praesidia Defence (Selbstmordattentate, (Pošast samoubilačkog terorizma) 2002.). Herald Otto Schweizer: ...u tom članku iz 1986. se naglašava da se po islamskom zakonu ovakve akcije smatraju samoubilačkim i stoga su striktno zabranjene. Dakle, ne bi bilo korektno da se samoubilački napadi pripisuju samo muslimanskim fanaticima.

konkretne analize, Marta Crenshaw, ekspert za terorizam sa Univerziteta Wesleyan smatra da se stanje svijesti bombaša samoubica, irskih političkih zatvorenika koji su u štrajku glađu spremni da umru ili odlučnih terorista koji žele da prežive napad iako su svjesni da su njihove šanse da prežive beznačajno male, ne razlikuju. U ovoj ravni njihovog podudaranja, samoubilački terorizam gubi svoju osnovnu bit, svoju demonsku originalnost. Bez ove bitne vrijednosne dimenzije, rječ je tek o vrsti mučeništva stvorenog u jednoj kulturnoj ili vjerskoj tradiciji, ali odbačenog u drugima koje prihvataju drugačije načine samožrtvovanja. Na ovaj način, sasvim razumljivo, samožrtvovanje pokazuje svoje varijetete, ne samo po raznovrsnim kulturama, nego i po različitim okolnostima (Sprinzak, 2000 : 66-72).

I dok religija nije igrala ulogu u donošenju odluke japanskih pilota da se priključe Kamikazama, dotle je Bushido, ratnički kod lojalnosti caru, predstavljao ključ posvećenosti Kamikaza svom caru. Recimo, Bushido, prije svega, duguje svoj nastanak i razvoj Zen Budizmu. On propovijeda da ratnici treba da postupaju odgovorno i odlučno i da ne smiju da misle na smrt. Smatralo se da će oni koji uspješno obave svoje samoubilačke napade biti proglašeni za polubogove i dobiti posmrtnu nagradu napredovanja od dva čina, što ne samo da bi im donijelo slavu posle smrti, već i veće penzije za njihove porodice. Ova kombinacija slave poslije smrti i materijalne koristi za porodice koje za sobom ostavljaju je veoma slična viziji "prijatnog života nakon smrti sa devicama i keš isplatama za njihove porodice koje se obećavaju palestinskim bombašima samoubicama". Kamikaze se, međutim, razlikuju po cilju koji nameravaju da postignu. Piloti Kamikaze su dio vojne sile čiji je zadatak da vode bitke sa neprijateljem u cilju izvlačenja prednosti, ili za svoju organizaciju ili za cara (Petrović, 2009:89).

Već pomenuta Ariel Merari, poslije najopsežnije studije o bombašima samoubicama, detaljno proučivši bombaše samoubice iz Hezbolaha, Amala i sekularnih prozirijjskih organizacija u Libanu, kao i Hamasa i palestinskog Islamskog Džihada u Izraelu, navodi da "ne postoji jedinstven psihološki ili demografski profil terorista samoubica". Iz pomenutih navoda je očividno da, kako tvrdi Merari, samo intenzivni sukobi proizvode nekoliko tipova ljudi sa latentnom željom da žrtvuju svoj život za opštu stvar. On, dalje, insistira na činjenici da ni jedna organizacija nije u stanju da u ljudima proizvede želju za smrću. Oni koji vrbuju ne mogu da "probude" želju za akciju u kojoj bi ovaj bio spreman da izgubi život. To i nije njihov zadatak. Opisani lobisti treba da identifikuju sklonost među regrutima i pojačaju je. Razumije se, u tom pravcu za njihovo indoktriniranje će posezati najprije za vjerskom motivacijom, ali će u određenim situacijama da bi ih učvrstili u odluci o žrtvovanju upotrebiti patriotizam, mržnju prema neprijatelju, izrazito naglašeni osećaj viktimiziranosti.

4. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Determinišući faktori u ponašanju terorista samoubica, razmatranjima koja slijede u osnovi su pitanja (iz prvog djela rada): ko su ti ljudi koji su spremni da žrtvuju svoje živote i šta ih navodi na to? Koja je vrsta osoba sklona samoubilačkom terorizmu? U kojoj mjeri je njihovo ponašanje uslovljeno odgovarajućim razlozima? Da li svi oni u podjednakoj mjeri utiču na akcije bombaša samoubice? Ko su, ustvari, samoubice - ljudi instrumentalizovani sa ubiju i da budu ubijeni? Već smo se više puta mogli uvjeriti, da je zbog svoje izuzetno kompleksne prirode ali i izražene sofisticiranosti pojedinačno izvedenih samoubilačkih akcija, vrlo teško doći do jasnog i preciznog odgovora na bilo koje pitanje koje se otvara u vezi sa ovom vrstom terorizma. Naravno, takav je slučaj i sada. To je i razlog što se ovaj svojevrsni problem neprekidno razmatra i iznova nude različita objašnjenja. Dakle, traganje po ovim pitanjima, ostaviće nas bez definitivnog odgovora i ovde. Ali pokušajmo, ipak, sintetizovanjem na osnovu onoga čime raspolažemo, da izađemo iz ovog "začaranog kruga". U tom pravcu, poslužićemo se određenim rezultatima do kojih se došlo proučavanjem samoubilačkih napada koji su izvedeni u periodu od 1983 (Bejrut), do danas.

Za ispitivanje koje se ovdje vrši, polazi se od dvije vrste okolnosti koje (sa varijabilnim stepenom uticaja) mogu da utiču da se postane bombaš samoubica. Prvu grupu podrazumijevaju oni uslovi ili okolnosti koji direktno usmjeravaju čovjekovo ponašanje u pravcu izvođenja samoubilačkog napada. Oni predstavljaju neposrednu inspiraciju za takvo djelovanje, odnosno njegovu neposrednu pokretačku snagu, ekvivalent zločinačkog djelovanja. Međutim, u određenim slučajevima i neki drugi, posredni uslovi, mogu isprovocirati baš takva ponašanja teroriste samoubice. Riječ je, naime, o faktorima koji "samo" doprinose da se realizuje određena samoubilačka akcija. Iz ovog upućivanja, u lancu faktora iz prve kategorije, osvjetlimo odlučujuće (Petrović, 2009: 100):

1. **Vjerovanje u život poslije smrti ili vjera u neki oblik postojanja nakon smrti.** Ova vjerovanja su potkrepljena stvarnim izjavama bombaša samoubica ili se mogu dosta vjerodostojno izvući iz konteksta usredsređenosti na religiju u pojedinim kulturama.
2. **Stanja okupiranosti i presije koju je nametnula neka strana kulturna, etnička i religiozna grupa** praćena osjećanjem beznađa i poniženja.
3. **Nacionalni fanatizam ili lojalnost nekoj organizaciji** koga karakteriše ljubav i totalna predanost organizaciji ili naciji na račun drugih nacija. Mora se primetiti da su neki od ovih faktora u većoj meri prisutniji kod žena samoubica. Ta verovanja su dio Hindu, islamske, hrišćanske i Hibru religija. U japanskoj Shinto religiji vjeruje se da preminuli nastavljaju da žive poslije smrti kao polubogovi. Ovo se odnosi na Palestinke, Čečene, Kurde, Tamile i bio je naročito podsticajni faktor u svetim ratovima, „džihadima“ u XVIII i XIX veku. Sjeverna Koreja predstavlja savršeni primjer nacionalističkog fanatizma bez prisustva religijskih ubjeđenja, mada je malo verovatno da bi Sjeverna Koreja uopšte priznala da među njenim stanovnicima postoje religiozna vjerovanja. Prema izvorima nacionalne tajne službe J. Koreje, vojska S. Koreje vrši redovnu obuku i pripremu kandidata za samoubilačke napade. Većina grupa koje su povezane sa terorističkim organizacijama su, u stvari, djelovi izbjegličkih grupa koje su iskusile raseljavanje i čeznu da se vrate u svoju domovinu. Sve ove grupe o kojima govorimo dele osećanje da predstavljaju dijasporu, mada se ovaj termin prvobitno odnosio na iskustva raseljenih Jevreja prije nastanka današnjeg Izraela.

4. **Naivnost**- Većina bombaša(ica) samoubica su mladi i ne razmišljaju na objektivan način o realnosti koja ih okružuje i o konačnosti koju smrt donosi, tako da se sa njima lakše manipuliše (što ih čini dobrim potencijalnim kandidatima).
5. **Mržnja prema ciljnoj grupi**
6. **Religijski fanatizam** – Vjerovanje u mučeništvo i njegova glorifikacija.
7. **Intezivna indoktrinacija ili tzv. ispiranje mozga** od strane terorističkih organizacija. Mada terorističke organizacije nemaju problema da regrutuju bombaše samoubice, regrutovani kandidati se ipak podvrgavaju intezivnim fizičkim i psihičkim pripremama koji u slučaju palestinskih samoubica uključuju i ekstezivnu religioznu indoktrinaciju i razdvajanje muških od ženskih kandidata i prijatelja da bi se izbjegla mogućnost da eventualno promjene mišljenje.
8. **Religiozna uvjerenja kompatibilna** sa ciljevima organizacije, naročito kod nacionalno orijentiranih (palestinskih, ili drugih terorističkih organizacija.)
9. **Korištenje narkotika ili drugih supstanci** koje deluju na psihu bombaša činivši ga prijemljivijim za sugestije, odvažnijim i lakšim da se kontroliše.

Uzevši sva usmjerena istraživanja, pomenuta i u ovom istraživanju, u obzir potrebno je istaći i druge ili posredne faktore koji uslovljavaju akcije terorista samoubica : **Mladost, Neuspjesi u ličnom životu, Zloupotreba djece⁴, Spoljna podrška** - Sve glavne organizacije koje su uključene u samoubilačke napade (koje smo pominjali u prethodnom dijelu rada) dobijaju pomoć i podršku stranih vlada i znatne donacije od istomišljenika.

Poznavanje problematike samoubilačkog terorizma i saznanja o načinima izvršenja njegovog ispoljavanja - „modus operandi“, predstavlja prvi i osnovni korak u njegovoj analizi. Drugi korak analize neizbježno se usmjerava u pravcu kritičkog razotkrivanja određenih mehanizama kojima se nastoji da osujeti djelovanje ove vrste terorizma i terorista. Van svake sumnje je da se ovaj veoma kompleksan problem ne može razriješiti na jednobrazan način. Jedna “apstraktna formula” u ovom trenutku ne može biti prihvaćena. Neobično složen odnos između mjera koje se imaju primijeniti u borbi protiv ove pojave i ostvarivanja (odnosno, mogućnosti zloupotrebe) građanskih sloboda i prava, dodatno komplikuje ionako komplikovanu problematiku ove vrste. Doduše, trenutno stanje, krajnje konfuzno i neodređeno u svakom pogledu, nije najpovoljnije za rešavanje mnogostruko delikatnih pitanja vezanih za označeni fenomen. Život to nedvosmisleno i neprekidno pokazuje. Međutim, ako se dopusti da se dosadašnji negativni tokovi ruko-

⁴ Joan Lachkar je u časopisu *Journal of Psychohistory* identifikovala postojanje određenog broja neriješenih pitanja edipovog kompleksa, sramote, odricanja očinstva i kolektivne granične ličnosti kao osnova izrazitog konflikta u islamu. Loyd de Mause ukazuje na karakter ženomrzaca u fundamentalističkom društvu i zlostavljanje djevojčica u porodicama. Kao posljedica, ove djevojčice kasnije ne mogu da budu idelane majke, prenoseći svoje nezadovoljstvo i bijedu na svoju djecu. Djeca rastu tako što potiskuju svoja lična zadovoljstva, sebične želje i relativnu slobodu, da bi na kraju projektovali svoja uskraćivanja kroz terorističke napade. Napadima na druge u stvari oni reflektuju svoje sopstvene nedostatke. (Vrlo diskutabilna i problematična istraživanja koja u sebi sadrže nekorektnost u samom znanstvenom pristupu - generalizacija i proizvoljnost donošenja zaključaka.....) ovakva istraživanja u većini slučajeva su kontraproduktivna i veoma negativna. Ahić J., FKKSS:2017).

vođeni kratkotrajnim egoizmom (sa jednog opšteg stanovišta) i dalje održavaju, slom jednog društva, je neizbežan.

Svrha ovog rada je pokušaj produbljenja spoznaja i pružanje detaljnijeg uvida u sigurnosnu i sociološku dinamiku samoubilačkih terorističkih skupina i pojedinaca pregledom relevantne literature. Analiza svojevrsnog profila počinitelja samoubilačkih napada slijedi nakon sinteze rezultata dijelom sigurnosnih i socioloških istraživanja o samoubilačkom terorizmu objavljenih zadnjih desetljeća. Terorizam je, u pravilu, rezultat više uzročnih faktora – ne samo psiholoških, sigurnosnih i socioloških, već i povijesnih, političkih, ekonomskih i vjerskih, između ostalih. Oni mogu stvoriti okruženje za pojavnost terorizma i ukazati na prevladavajuće faktore određene kulture ili odgovarajućih etničkih podskupina. Tema je vrlo kontroverzna u literaturi. Američki autori opsežne i složene znanstvene studije (Nacionalni institut za istraživanja obrane, RAND 2009., xxi) naglašavaju da *“bez obzira na to kakvu ulogu imaju temeljni uzroci fenomena terorizma, vjerojatnost da se terorizam razvije kao rezultat temeljnih uzroka povećat će se ako određena društvena skupina vjeruje da je nasilje legitimno (čak i ako ga drugi vide kao terorizam), ako ima dovoljnu motivaciju (osjećaj nepravde) i ako postoje društvene strukture koje dopuštaju teroristička djelovanja”*. Zbog toga se kao najvjerojatniji uzroci terorizma navode etnički, vjerski i ideološki sukobi, političke nejednakosti, siromaštvo, tradicija nasilja, nepostojanje načina mirne komunikacije, duboke podjele unutar vladajućih elita, pad povjerenja u režim itd. Tumačenja koja se odnose isključivo na nivo sigurnosnih pojedinca pojednostavljena su, netačna i nedovoljna u pokušaju razumijevanja uzročnosti sudjelovanja u terorizmu. Vezano uz racionalno osmišljene strategije terorističkih skupina, organizacijska i socijalna psihologija s posebnim naglaskom na *“kolektivni identitet”*, grupne procese i podjelu uloga unutar organizacije, daju konstruktivniji okvir za razumijevanje individualne i grupne psihologije i ponašanja terorista. U tom je smislu uloga vodstva jako važna u osmišljavanju jedinstvene poruke koja prenosi vjersko, političko ili ideološko opravdanje svojim sljedbenicima. Terorističke kampanje nikada se ne događaju u vakuumu. Taj se fenomen u pravilu odvija unutar različitih kultura i država i razvija se unutar raznih simboličkih okvira i moralnih svjetonazora. Smatramo da bi se studije o samoubilačkim bombaškim napadima trebale usredotočiti na dinamiku i društvene ili institucionalne elemente ovog fenomena, kao i dinamiku ljudskih interakcija, općenito, jer oni utječu na simboličke mentalne mape ljudi određene kulture, a u svrhu tumačenja i razumijevanja ove nasilne taktike. Samoubilački terorizam ne treba promatrati kao statički ili monolitni problem. Stoga samo objektivne, nepristrane i detaljne istraživačke studije, kao i metodička istraživanja fenomena i njegovog zamršenog konteksta mogu kvalitetno razlučiti socio-političke procese, birokratske mehanizme i medijske strukture uključene u društveno nastajanje samoubilačkog terorizma. Buduća istraživanja stoga moraju sadržavati kombinaciju sigurnosnih, psiholoških, političkih, povijesnih, ekonomskih i socio-kulturnih čimbenika koji detaljnije pojašnjavaju što u određenoj društvenoj zajednici navodi ljude da se pridruže terorističkoj skupini, ujedine iza zajedničkih ideologija i nepravdi i daju svoj život i tijelo za ono što drže plemenitim.

Literatura:

- Abercrombie, N., Hill, S. & Turner, B. S. (2008). *Rječnik sociologije*. (pp. 402-404). Zagreb: Naklada Jesenski i Turk
- Adorno, T. W., & Horkheimer, M. (1980). *Sociološke studije*. (pp. 47-49). Zagreb: Školska knjiga
- Butler, J. (1993). *Bodies that matter: On discursive limits of sex*. (pp. 18-22). New York: Routledge.
- Butorac, K. (2011). *Psihološki i organizacijski pristupi samoubilačkom terorizmu*. *Polemos* 14 (2011.) 2: 11-28 Zagreb: Nakladnik
- Butler, J. (2004). *Raščinjavanje roda*. (pp. 143-147). Sarajevo: Šahinpašić.
- Csordas, T. J. (1994) *Embodiment and Experience: the existential ground of culture and self*, (pp. 8-14). Cambridge : Cambridge University Press
- Cheng Bin (1988): *Aviation, Criminal Jurisdiction and Terrorism*. Contemporary Problems of International Law, New York, Routledge.
- Elias, N. (1996). *O procesu civilizacije*. Zagreb: AB Izdanja Antibarbarus.
- Fuko, M. (1990). *Predavanja*. Novi Sad: Bratstvo-Jedinstvo
- Fuko, M. (1997). *Nadzirati i kažnjavati: nastanak zatvora*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića
- Garfinkel, H. (1967). *Studies in Ethnomethodology*, (pp. 82-90). Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modernity Modern Age*. (pp.12). Cambridge: Polity
- Goffman, E. (1999). *Kako se predstavljamo u svakodnevnom životu*, (pp. 52-60) Beograd: Geopoetika.
- Lankforda A.,(2013). *The Myth of Martyrdom: What Really Drives Suicide Bombers, Rampage Shooters, and Other Self-Destructive Killers*. London and New York: Routledge
- Leder, D. (1990) *The Absent Body*, (pp. 9). Chicago: Chicago University Press
- Lees, L. (1998). *Urban renaissance and the : spaces of control and contestation*. In R. Fyfe (Ed.), *Images of the street* (pp. 236-253). London and New York: Routledge.
- Martin, E. (1989). *The Women in the Body*, (pp. 22-28). Milton Keynes: Open University Press
- Louis Renes Beres, (1979), *Terrorism and Global Security: The Nuclear Threat*; Colorado, Westview Press/Bolder
- Nettleton, S. & Watson, J. (1998). *The body in everyday life: an introduction*. In S. Nettleton & J. Watson (Eds.), *The Body in Everyday Life* (pp. 8-23). London and New York: Routledge.
- Neill, J. (2004). *Five bodies: Re-figuring relationships*. (pp. 8-22). SAGE Publication.
- Pedahzur, A, Perliger, A. (2015). *"Suicide Attacks"*. In LaFree, Gary and Freilich, Joshua (Eds.) *Handbook of the Criminology of Terrorism*. Hoboken, New Jersey: Wiley Press

- Petrović, D. (2009). *Samoubilački teorizam*, (pp. 67-108). Beograd, Institut za uporedno pravo
- Prokopowicz, Piotr (2008): *Suočavanje s najvećom žrtvom. Dragocjeno signaliziranje, fiktivno srodstvo i geneza samoubilačkog terorizma*, u: Diskrepancija, svezak p, broj 13, preveo Marko Nikolić
- Pitts, V. (2002). Reading the body through a cultural lens. *Journal of Contemporary Ethnography*, 31(3), 362-372.
- Robert A. Friedleaner (1997), *The Origins of International Terrorism : Interdisciplinary perspectives*, New York, John Jay Press
- Seymore, W. (1998). *Remaking the Body*, (pp. 71-74). London : Routledge
- Shilling , C. (1993). *The Body and Social Theory*, (pp. 97-108). London: Sage
- Sprinzak, E.(2000.) *Rational Fanatics*. (120): 66-73, Foreign Policy
- Tanner, J. (2001). History of body. In J. Smelser. N. & B. Baltes (Eds.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Science* (pp. 1277-1278). Oxford: Pergamon, Elsevier Ltd.
- Turner, B. (1984). *The body and society: explorations in social theory*. (pp. 48-53). Oxford: Blackwell.
- Turner, B. (1992). *Regulating Bodies: essays in medical sociology*, (pp. 34-41). London: Routledge
- Turner, B. (2000). The possibility of primitiveness: The sociology of body marks in cool societies. In M. Featherstone (Ed.), *Body modification*, London: Sage.
- Williams, G. (1984). The Genesis of chronic illness: narrative reconstruction. *Sociology of Health and Illness*, 6, 175-200.
- Williams, S. (1996). The vicissitudes of embodiment across the chronic illness trajectory. *Body and Society*, 2 (2), 23-47). London and New York: Routledge

SOCIOLOGICAL, POLITICAL AND SECURITY END VIEW ON THE BODY AS A RESOURCES FOR COMITING TERRORIST ACTS

Original Scientific Paper

Abstract

Reason(s) for writing and research problem(s): Suicide terrorism as - "Modus operandi" is undoubtedly the most common, and almost everyday, way of committing a terrorist act. The aim of this paper is to emphasize the fact and try to show that the body is a socio-cultural construct and to highlight those aspects of bodies that are fundamentally linked to terrorism as the greatest social problem of today.

Methodology / Design: In this paper, the goal is to expose the perception of the mode of operandi of self-destructive terrorism through the use of several different methods of both general and special scientific methods. Analyzes of content, analytical-synthetic methods, methods of abstraction and concretization, method of observation are the most present.

Research / work limitations: Is the body as the basis for a suicide terrorist act to investigate, whether suicides of terrorists have special features in their physical behavior, can this behavior be characterized and recognized?

Results / Findings: Conclusions and recommendations

General conclusion: Suicide terrorism has become the most common form of terrorist manifestation, every effort and attempt to identify factors that point to the possibilities of discovery.

Justification of research / work: Knowing the problem of suicidal terrorism and knowing about the forms of its manifestation is the first step in its analysis. The second step in the analysis is inevitably directed towards the critical disclosure of certain mechanisms that seek to condemn the activities of this type of terrorists.

Key words: body, suicidal terrorism, sociological context, modus operandi

Podaci o autorima

Jasmin Ahić, redovni profesor na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu. E-mail: jahic@fkn.unsa.ba

Alisabri Šabani, redovni profesor na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu. E-mail: asabani@fkn.unsa.ba

NAČINI IZRAŽAVANJA MIŠLJENJA O IZVRŠENOM VJEŠTAČENJU U KRIMINALISTIČKOJ RUKOPISNOJ IDENTIFIKACIJI

Pregledni naučni rad

Primljeno/Received: 27. 02. 2019.
Prihvaćeno/Accepted: 06. 05. 2019.

Muamer KAVAZOVIĆ
Dina BAJRAKTAREVIĆ PAJEVIĆ
Marija LUČIĆ-ČATIĆ

Sažetak

Inspiracija za rad i problem(i) koji se radom oslovljava(ju): Kako tematski tako i strukturalno, ovaj rad je inspirisan željom autora da prikaže potrebni način iskazivanja mišljenja o izvršenom vještačenju unutar kriminalističke rukopisne identifikacije, odnosno uporedi domaća iskustva sa međunarodnom praksom.

Ciljevi rada (naučni i/ili društveni): Prikazati načine izražavanja mišljenja o izvršenom vještačenju u kriminalističkoj rukopisnoj identifikaciji u našoj zemlji, odnosno u nekim državama koje bi svojim iskustvima i praksom mogle biti interesantne i našoj stručnoj i naučnoj javnosti.

Metodologija/Dizajn: Elementarne metode koje su korištene prilikom ovog istraživanja su: analiza sadržaja, metoda deskripcije, klasifikacije i specijalizacije, komparativni i historijski metod.

Ograničenja istraživanja/rada: Rad je teorijskog karaktera i nisu postojala bitnija ograničenja.

Rezultati/Nalazi: U praksi kriminalističkog vještačenja-identifikacije rukopisa je kod iznošenja mišljenja o zaključcima provedenog vještačenja moguće koristiti izjašnjava- vanje s određenim nivoom-stepenom vjerovatnosti. U prikazima prakse odabranih država vidljivo je da sve države, manje-više, koriste slične polazne osnove za ovu problematiku. Države odabrane za komparaciju, u manjoj (Holandija i SAD) ili većoj mjeri (Njemačka) načine izražavanja mišljenja sa određenim stepenom vjerovatno- će dodatno raščlanjuju u odnosu na praksu u našoj zemlji. U budućnosti će biti zna- čajno pratiti kretanja unutar prakse u Njemačkoj, obzirom na proklamovanu težnju, po kojoj se u budućnosti mišljenje o provedenom vještačenju ove vrste uopće neće davati sa apsolutnom sigurnošću (težnja tzv. "matematizaciji" rezultata vještačenja).

Generalni zaključak: Praksa u pogledu načina rada u našoj zemlji, generelno, ne odstupa od prakse država sa kojima je vršena komparacija. Međutim, također je

vidljivo da se u državama sa kojim je vršena komparacija daleko veća pažnja (i sa teorijskog i sa praktičnog, i posebno naučnog nivoa) posvećuje ovim pitanjima, te se na ista pokušava dati, na nauci, zasnovan odgovor.

Opravedanost istraživanja/rada: U praksi u našoj zemlji, mnogi vještaci izbjegavaju izložiti svoj sud-mišljenje s određenim stepenom vjerovatnoće. Mnogi od njih smatraju da svoj posao nisu uradili na adekvatan način ako mišljenje o zaključcima vještačenja nije iznijeto sa apsolutnom sigurnošću. Također, organi postupanja sa nalazima vještačenja ove oblasti ne poznaju u dovoljnoj mjeri pojedina pitanja vezana za metodiku vršenja vještačenja iz ove oblasti. Jedno od takvih pitanja je i tema ovog rada. U tom smislu opravdanost ovog rada leži u tim činjenicama, odnosno pitanjima koja iz istih proizilaze.

Ključne riječi

kriminalistička rukopisna identifikacija, način izražavanja mišljenja, vjerovatnost, nivoi mišljenja

UVOD

Po obavljenom ispitivanju – vještačenju rukopisa¹, pristupa se izradi pisanog elaborata-nalaza, koji, pored opisa konstatovanih i utvrđenih činjenica, treba da sadrži zaključno mišljenje vještaka o konačnim rezultatima traženog ispitivanja.

Rezultati vještačenja moraju biti obrazloženi u pisanom nalazu. U uvodnom dijelu nalaza potrebno je navesti i opisati sporni i nesporni materijal, te navesti pitanja koja su postavljena u zahtjevu za vještačenje. Nadalje, potrebno je navesti i metode i sredstva koja su korištena u vještačenju. Također, nalaz mora zadovoljavati sve tražene procesne standarde u skladu sa važećim krivično-procesnim normama.

U daljem opisu potrebno je da vještak konstatuje i opiše sadržaj spornog i nespornog materijala, ocijeni njegovu podobnost za vještačenje, te na kraju pristupi utvrđivanju svih rukopisnih karakteristika spornog i nespornog materijala (ukoliko je navedeno podobno za vještačenje koje je traženo zahtjevom), te njihovoj međusobnoj komparaciji.

¹ Više o pitanjima kriminalističke/forenzičke rukopisne identifikacije i vještačenja, kao i metodici iste vidjeti u literaturi koja se šire bavi ovom problematikom, između ostalog: Osborn, 1929, 1952; Simonović, 1956; Hilton, 1982; Sabol, 1986, 2003; Ellen, 1997; Huber-Headrick, 2000; Marković, 1972; Saferstein, 1987; Maksimović-Todorić, 1995; Basarić, Vejzagić, 1998; Aleksić, 1998; Korajlić, 2012; Bojanić at Al, 2015; itd., kao i na sljedećim linkovima: <http://www.asqde.org/resources/resources.html>, preuzeto 22.03.2017., <http://www.swgdoc.org/index.php/resources>, preuzeto 22.03.2017. i <http://www.swgdoc.org/index.php/standards/published-standards>, preuzeto 22.03.2017.).

Kada je riječ o opisima spornog i nespornog materijala, neki autori (Sabol) smatraju da ti opisi moraju biti što bliži i razumljiviji jeziku običnog čovjeka.

Nakon provođenja navedene procedure vještak pristupa koncipiranju mišljenja o izvršenom ispitivanju.

Iskusni vještak prirodno razvija svoj vlastiti pristup i stil. Ali čak i najiskusniji vještak naiđe na poteškoće, te je potrebno iskreno preispitati sve činjenice do kojih se došlo. U takvim slučajevima, pomoć je moguće tražiti od drugih kolega, jer kako je reagao A.S. Osborn, stručno mišljenje je stručno samo ako „daje razloge i objašnjenja“. U nedostatku toga to je samo mišljenje koje ne treba prihvatati (Matley, 1992, str. 54.).

FORMULACIJE MIŠLJENJA O IZVRŠENOM VJEŠTAČENJU RUKOPISA U BIH

Vještak svoje mišljenje koncipira na osnovu utvrđenih rezultata sveobuhvatnih ispitivanja, odnosno vlastite procjene vrijednosti identifikacionih karakteristika rukopisa (općih i posebnih) unutar spornog i nespornog materijala.

U nalazu mora biti detaljno opisan materijal dostavljen na vještačenje (predmet vještačenja). Mora se konstatirati pravilnost ili nepravilnost u postupku pakovanja, da li su na predmetima vještačenja nastupile kakve promjene i koje, te uslijed čega, i od kakvog uticaja na ishod vještačenja iste mogu biti. Prikaz predmeta vještačenja mora biti takav da u svakom trenutku osigurava njegovu identifikaciju. Slijedi prikaz pitanja i zahtjeva postavljenih vještaku, primjenjenih metoda i sredstava (instrumentarij) i dobijeni rezultati. Jezične formulacije moraju biti takve da predstavljaju vjernu sliku ustanovljenog činjeničnog supstrata i stanja koji su bili predmetom vještačenja, bez ikakvog uopćavanja ili operiranja s pretpostavkama i vjerojatnošću. Ako vještak nije mogao utvrditi pravo činjenično stanje, on to u nalazu mora istaći. Nalaz mora biti iscrpan i jasan. Sadržaj nalaza treba biti stvaran odraz onoga što je vještak opazio tokom vještačenja, korištenjem svog posebnog stručnog znanja i/ili umijeća i raspoloživog instrumentarija. Mišljenje (zaključak) treba biti sažeto i jezgrovito formulirano. Ono je naučno utemeljen odgovor na postavljena pitanja i zadatke tijela postupka. Zaključak kao tvrdnja, mora biti obrazložen. Posebno treba naglasiti činjenice na kojima se tvrdnja temelji, na koji je način izvedena i u kojoj su mjeri izvedene činjenice pouzdan temelj za izvođenje tvrdnje. Ako je tvrdnja data s rezervom, zašto je data itd. Kako je istaknuto mišljenje vještaka mora biti nepristrasno i u skladu s pravilima nauke i/ili vještine koje je tokom vještačenja primjenio vještak. Mišljenje je logički naučni sud o činjenicama iz nalaza, što znači da mora logički proizilaziti iz rezultata dobijenih ispitivanjem predmeta vještačenja, a u vezi s postavljenim pitanjima i zadacima vještaku od strane tijela postupka. Osim što mora biti jasno izloženo, mišljenje mora biti potkrijepljeno dokazima. Vještaci su dužni u zapisniku o vještačenju navesti opće i posebne ekspertizne verzije koje su postavili u toku vještačenja, a ne samo konačan rezultat, jer važan je i put do rezultata (Modly, 2003). Mišljenje treba dati jasan, cjelovit i jednoznačan odgovor na pitanje koje je vještaku postavljeno u zahtjevu za vještačenje (Sabol, 2003, str. 39-41).

U vještačenjima rukopisa formulacija mišljenja može biti izražena kao sigurna ili sa određenim stepenom vjerovatnoće. Sabol predlaže sljedeće formulacije mišljenja:

- a. Pozitivno mišljenje (pozitivna identifikacija); osumnjičena osoba je skriptor spornog rukopisnog sadržaja;

- b. Vrlo vjerovatno mišljenje (vrlo vjerovatna identifikacija); osumnjičena osoba je vrlo vjerovatno skriptor spornog rukopisnog sadržaja;
- c. Vjerovatno mišljenje (vjerovatna identifikacija); osumnjičena osoba je vjerovatno skriptor spornog rukopisnog sadržaja;
- d. Dolazi u obzir kao eventualni autor - ne isključuje se kao eventualni autor; osumnjičena osoba se ne isključuje u potpunosti kao mogući skriptor spornog rukopisnog sadržaja;
- e. Apsolutno negativan zaključak - negativna identifikacija; osumnjičena osoba nije skriptor spornog rukopisnog sadržaja.

U praksi u našoj zemlji se dominantno koristi ova nomenklatura formulacije mišljenja o izvršenom vještačenju.²

Sabol (1986, str. 36-37), pored naprijed spomenutih načina iskazivanja stručnog mišljenja vještaka za rukopise navodi i dodatna dva moguća nivoa-načina izražavanja i to³:

- Vrlo vjerovatno - gotovo sigurno mišljenje (vrlo vjerovatna - gotovo sigurna identifikacija); pokazuje da je posve neznatna mogućnost da osumnjičeni nije autor spornog rukopisa;
- Nema osnove za identifikaciju (proučavanjem rukopisa nisu nađene podudarnosti koje bi omogućile da se sporni rukopis pripíše osumnjičenom, ali da ni razlike nisu takve da bi se ta osoba mogla sasvim isključiti).

FORMULACIJE MIŠLJENJA O IZVRŠENOM VJEŠTAČENJU U DRUGIM ZEMLJAMA

Ovo poglavlje ima za cilj da predstavi praksu vezanu za formulaciju mogućih mišljenja o rezultatima vještačenja u pojedinim zemljama Evropske unije i Sjedinjenim Američkim Državama. U tom pravcu će biti prikazana iskustva SR Njemačke, Kraljevine Holandije i FBI kao policijske agencije unutar Sjedinjenih Američkih Država. Zašto?

² U literaturi na lokalnim jezicima se samo Sabol konkretnije bavio načinom izražavanja mišljenja vještaka za rukopise. Simonović (1956, str. 121), kao pionir u oblasti vještačenja dokumenata na prostoru bivše države i jedan od najznačajnijih autora u toj oblasti do danas, navodi mišljenje A.S Osborna (1952.) u vezi sa potrebom za obazrivošću vještaka kod donošenja konačnog mišljenja-zaključka o provedenom vještačenju, te ukazuje na mogućnost donošenja mišljenja sa nižim ili višim stepenom vjerovatnosti. U tom pravcu se kreću i ostali mogući izvori na lokalnim jezicima, pa tako, između ostalih, Mršić et al. (2014, str. 228) navode da se u Republici Hrvatskoj mišljenja o provedenom vještačenju daju od decideranoga do stupnjeva vjerojatnosti (u identičnoj nomenklaturi kako je navodi Sabol). Nadalje, isti izvor navodi da prema Europskom udruženju forenzičara i njegovim stručnjacima za vještačenje rukopisa (ENFSI-ENFHEX), skala mišljenja se do 2013. godine kretala od vrlo visokoga stupnja vjerojatnosti da neka osoba jeste ili nije skriptor nekoga spornoga rukopisa ili potpisa pa sve do dvojbena mišljenja, kada se osoba ne može niti uključiti, ali niti isključiti kao skriptor. Od 2014. godine skala je proširena na devet stupnjeva vjerojatnosti.

³ Prema Sabolu bi, u praksi, trebalo odbaciti upotrebu tzv. vjerovatno negativnih zaključaka koji mogu izazvati samo smutnju, jer su suvišni uz korištenje formulacije *nema osnova za identifikaciju*. Generalno, ova dva dodatna nivoa mišljenja se u praksi u BiH koriste vrlo rijetko.

Savezna Republika Njemačka, odnosno njeni eksperti i Instituti, tradicionalno, u stručnom i naučnom smislu, predstavljaju predvodnike u ovoj oblasti vještačenja kada je u pitanju Evropski kontinent, a njihova znanja i iskustva se praktično prelijevaju i koriste širom svijeta, pa tako i u našoj zemlji.

Kraljevina Holandija je postala bliska našem podneblju u stručnom smislu obzirom da je posljednjih godina veći broj osoba sa prostora bivše SFRJ bilo subjekat postupaka pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju u Hagu. U tom smislu, u određenom broju slučajeva su i sam sud, ali i Tužilaštvo Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju u Hagu, koristili usluge eksperata-vještaka iz te zemlje, odnosno njihovog forenzičkog instituta. Također, u pojedinačnim slučajevima, dolazilo je, u istim predmetima, i do kolizije u mišljenju vještaka iz te države i vještaka koji su se sa naših prostora pojavljivali pred Međunarodnim sudom. Shodno navedenom, bilo bi interesantno vidjeti da li, eventualno, postoje određene razlike po tim pitanjima unutar ove stručne/naučne oblasti.

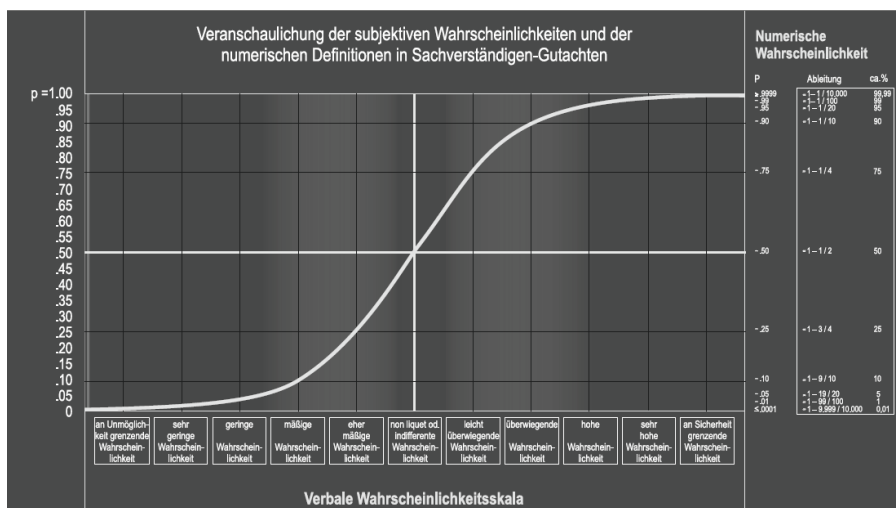
Kada je riječ o Sjedinjenim Američkim Državama, u ovoj sferi vještačenja, na prostoru BiH su posljednjih godina prisutne brojne misije te zemlje koje pružaju stručnu pomoć policijskim agencijama, tužilaštvima, sudovima i drugim državnim organima. U tom smislu njihova iskustva nam postaju bliža, te smo u prilici provjeravati svoja znanja i dosadašnja iskustva u odnosu na njihove stručnjake. Također, njihovi stručnjaci, u međunarodnim okvirima, kreiraju standarde za mnoge forenzičke oblasti, pa tako i za ovu, te je interesantno provjeriti gdje se nalazimo kada je ovaj dio ove oblasti u pitanju.

Vještaci za rukopise su ponekad zabrinuti kada im rezultati vještačenja utiču na značaj dokaznog sredstva. To može poticati od ograničenja u vezi sa fotokopijama dokumenata ili neadekvatnim nespornim uzorkom rukopisa. Također, može se desiti da je sporni rukopisni sadržaj isuviše kratak da bi sadržavao dovoljnu kombinaciju rukopisnih navika autora koje bi mogle podržati zaključak/mišljenje (ovo je česta pojava kod pisanja inicijala ili cifri). Kada se susrećemo sa reprodukcijama spornih rukopisa, kao što su fotokopije ili faksimili, moramo biti pažljivi kod donošenja konačnog zaključka-mišljenja (Huber, Headrick, 1999, str. 257).

SR NJEMAČKA

Kriminalistički institut Bundeskriminalamt Wiesbaden (Savezni forenzički institut BKA Wiesbaden) koristi tablicu formulacija mišljenja sa statističkom analizom. Navedena tablica pored pozitivne i negativne identifikacije, predviđa i postojanje još 11 različitih nivoa mišljenja sa određenim stepenom vjerovatnoće (sveukupno 13 nivoa mišljenja).

U nastavku će navedena tablica biti šire analizirana (vidi sliku 1.) (Köller et al, 2004, str. 48).

Slika 1.

Mišljenja sadržana u naprijed navedenoj tabeli, a koja se koristi u stručnoj i sudskoj praksi SR Njemačke se mogu definisati⁴:

- Nije moguće donijeti zaključak o skriptorskom autorstvu (50% rukopisnih sličnosti, 50% rukopisnih razlika, materijal ne omogućava donošenje zaključka-stručnog mišljenja);
- Osoba može biti skriptor sa blago nadmoćnom vjerovatnoćom (75% utvrđenih rukopisnih karakteristika predstavljaju sličnosti);
- Osoba može biti skriptor sa nadmoćnom vjerovatnoćom (90% utvrđenih rukopisnih karakteristika predstavljaju sličnosti);
- Osoba može biti skriptor sa velikom vjerovatnoćom (95% utvrđenih rukopisnih karakteristika predstavljaju sličnosti);
- Osoba može biti skriptor sa veoma velikom vjerovatnoćom (99% utvrđenih rukopisnih karakteristika predstavljaju sličnosti);
- Osoba može biti skriptor sa vjerovatnoćom koja graniči sa sigurnošću (99,99% utvrđenih rukopisnih karakteristika predstavljaju sličnosti);
- Osoba je skriptor (100% utvrđenih rukopisnih karakteristika predstavljaju sličnosti);
- Osoba može biti skriptor sa blago umjerenom vjerovatnoćom (25% utvrđenih rukopisnih karakteristika predstavljaju sličnosti, a 75% utvrđenih rukopisnih karakteristika predstavljaju razlike);
- Osoba može biti skriptor sa umjerenom vjerovatnoćom (10% utvrđenih rukopisnih karakteristika predstavljaju sličnosti, a 90% utvrđenih rukopisnih karakteristika predstavljaju razlike);

⁴ Više vidjeti Köller et al. (2004).

- **Osoba može biti skriptor sa malom vjerovatnoćom** (5% utvrđenih rukopisnih karakteristika predstavljaju sličnosti, a 95% utvrđenih rukopisnih karakteristika predstavljaju razlike);
- Osoba može biti skriptor sa veoma malom vjerovatnoćom (1% utvrđenih rukopisnih karakteristika predstavljaju sličnosti, a 99% utvrđenih rukopisnih karakteristika predstavljaju razlike);
- Osoba može biti skriptor sa vjerovatnoćom koja graniči sa nemogućnošću (0,01 % utvrđenih rukopisnih karakteristika predstavljaju sličnosti, a 99,99% utvrđenih rukopisnih karakteristika predstavljaju razlike);
- Osoba nije skriptor (100% utvrđenih rukopisnih karakteristika predstavljaju razlike).

Ova problematika je tretirana kroz veći broj studija u SR Njemačkoj. Jedna od posljednjih takvih studija je objavljena u knjizi autora: Köller N., Nissen K., Rieß M., Sadorf E., objavljenoj u izdanju BKA Wiesbaden, a koja nosi naziv „Probabilistische Schlussfolgerungen in Schriftgutachten“ (engl.: „Probability Conclusions in Expert Opinions on Handwriting“, prevod autora: „Zaključci s vjerovatnoćom u mišljenjima vještaka za rukopise“). Kroz ovu studiju se daju detaljna objašnjenja postavki, kao i same postavke na kojima je zasnovan ovaj sistem davanja mišljenja.

Temeljna postavka, a koja se u potpunosti, razlikuje od prakse u drugim državama (pa tako i u našoj), jeste tzv. „matematizacija“ mišljenja vještaka. Naime, autori smatraju da mišljenje vještaka ne može predstavljati samo tzv. „verbalni“ stav kao samostalan element, već isti mora biti praćen sa odgovarajućom statističkom analizom uz konačno „matematički“ dato mišljenje o provedenom vještačenju (odnos utvrđenih sličnosti i razlika). Autori smatraju da je ovaj način davanja ekspertskog mišljenja primjenjiv i u drugim oblastima forenzičke nauke.

Neke od postavki iz navedene studije su prikazane u nastavku.

Odlukom Vrhovnog suda SR Njemačke iz 1999. godine, naučna mišljenja ili mišljenja vještaka koja su zasnovana na nauci moraju zadovoljiti striktna pravila. Ova pravila se odnose, između ostalog, na sam način opisivanja pretpostavke-hipoteze, kompletno testiranje pretpostavke-hipoteze, poštivanje procedura koje su zasnovane na naučnim metodama i prezentacija kompletnog mišljenja vještaka na jasan i razumljiv način. Na kraju, vještak mora odgovoriti na inicijalna pitanja koja su mu postavljena, izražavajući zaključke koji se sastoje od verbalno predstavljene vjerovatnoće i relevantne pretpostavke-hipoteze.

Verbalni opisi su uvijek otvoreni za interpretaciju obje strane, i vještaka i osobe koja je tražila stručno mišljenje. Ubacivanje brojčanih vrijednosti ovom opisu, čak i ako su to samo procjene, daje jasniju orijentaciju koja izjednačava nivo komunikacije ove dvije strane.

Još jedna prednost postaje očita kada se određivanje, definicija i interpretacija vjerovatnoće primjene na druge forenzičke discipline, a to je da se zaključci jednog eksperta i zaključci drugog eksperta iz potpuno različitog polja rada mogu direktno komparirati. Ovo međutim zahtijeva da aplikativne metode budu definisane i da kompletan proces vještačenja eksperata bude u skladu sa naučnim standardima.

Na kraju treba reći da ovo preplitanje procesa vještačenja i rezultirajućih zaključaka je također bio razlog predstavljanja detaljnog opisa procesa naučnog testiranja pretpostavki davanja odgovora na osnovu inferencijalne statistike odnosno teorije vjerovatnoće u ovom kontekstu.

Autori smatraju da se model zaključaka po pitanju vjerovatnoće koji je predstavljen ovdje može efikasno primjeniti i na druga polja forenzičke nauke.

Zaključci koji su predstavljeni u mišljenju vještaka prate logičan koncept. Oni se mogu pronaći gdje god se rezultati izvršenog vještačenja ocjenjuju unutar konteksta empirijske nauke i/ili subjektivnog iskustva. Zaključci sadrže subjektivne elemente koji isključuju kategorične izjave. Gledajući sve to sa aspekta lične procjene, koja je podložna netačnosti, odnosno ljudskoj pogrešci, i statističkog karaktera empirijskih rezultata, treba biti jasno da zaključci dati u mišljenjima vještaka mogu biti samo izraz vjerovatnoće.

Naučni pristup koji je neophodno primjenjiv u izvještajima forenzičkih vještaka, zahtijeva da se rezultati dobijaju na osnovu priznatih metodoloških principa. Empirijska nauka pruža metodološki pristup procedura koje su vođene pretpostavkama inferencijalne statistike i naročito Bayesove logike u svrhu dobijanja vjerovatnoće. Aplikacija statističkih metoda zahtijeva korištenje kriterija koji uzimaju u obzir statistički karakter karakteristika koje se vještače (karakteristike rukopisa u ovom slučaju).

Svako pitanje koje se postavi vještacima implicira dodatne pretpostavke koje, sa stanovišta teorije vjerovatnoće, moraju pokrivati kompletan prostor pretpostavke. Nakon ispitivanja dokaza i diskusije rezultata, vještak vrši procjenu koja se izražava u obliku vjerovatnoće poštujući pretpostavku koja je u pitanju.

U odnosu na metod baziran na inferencijalnoj statistici, Bayesov pristup pruža logičan model za zaključke vjerovatnoće čija struktura reflektuje kompletan proces vještačenja i formiranja mišljenja. Aplikacija ovog modela ne znači da se samo frekvencije dešavanja karakteristika mogu koristiti u smislu koncepta frekventne vjerovatnoće. Umjesto toga, zaključci koji se odnose na vjerovatnoću se donose primarno na osnovu subjektivnog/personalnog koncepta vjerovatnoće i u smislu koncepta logične vjerovatnoće – koja je, u stručnom obliku, u skladu sa određenim pravilima, lično mišljenje o subjektivno utvrđenom stepenu vjerovatnoće sa datom distribucijom vjerovatnoće.

Skala vjerovatnoće koja se koristi u procesu sadrži distribuciju vjerovatnoće u formi završnih parova verbalne i numerički definisane ekspresije vrijednosti, i svakoj od njih se demonstrativno dodaje vrijednost do 1.

Zbog interindividualnih razlika u značenju verbalne izjave, korištenje samo verbalne deskripcije bi dovelo do pogrešnog razumijevanja. Stoga, apsolutno je neophodno standardizirati značenje verbalnog izražaja. Kako bi se osiguralo slaganje između vještaka i osobe koja je tražila njegovo mišljenje, po pitanju značenja zaključaka, mora postojati kvantitativna skala na osnovu koje se vrijednost koja je izražena u mišljenju može odrediti na čistoj komparativnoj osnovi.

Istraživanje predstavlja pregled statističkih principa i temelja teorije opće vjerovatnoće i ilustruje svrhu i aplikativnost pristupa koji je vođen pretpostavkom, prilikom pripremanja stručnog mišljenja u formi deskripcije i objašnjenja slučaja. Također, posjeduje set verbalnih izražaja vjerovatnoće koji imaju par u odgovarajućim numeričkim definicijama i daju primjer aplikacije kao i sugestije za način izražavanja prilikom davanja mišljenja vještaka.

Iako se ovo istraživanje primarno bavi izvještajima sačinjenim od strane vještaka iz polja forenzičkog vještačenja rukopisa, autori vjeruju da se ovaj model pripremanja stručnih mišljenja kao

i verbalne kategorije stepena vjerotanoće koje su u paru sa numeričkim definicijama, takođe mogu primjeniti na druga polja forenzičke nauke.

Forenzičko ispitivanje rukopisa se obavlja u svrhu davanja izjava o autorstvu uzorka rukopisa na osnovu komparacije karakteristika dva ili više uzoraka rukopisa.

Zaključci dobijeni evaluacijom rezultata predstavljaju izjavu vjerovatnoće. Ove izjave reflektuju ekspertovu procjenu, na osnovu njegovih analiza vjerovatnoće za svaku od pretpostavki koje se odnose na autorstvo. Vjerovatnoća pretpostavki i alternativnih pretpostavki su komplementarne i dodaju do 1, formirajući distribuciju vjerovatnoće.

Zaključci se baziraju na preduslovima da su pretpostavkama autorstva dodjeljene indiferentne vjerovatnoće prije početka ispitivanja. Ispravnost pretpostavki se ne može verifikirati samo na osnovu ispitivanja. Primalac stručnog mišljenja je odgovoran za verifikaciju ovakvih pretpostavki.

Svrha forenzičkog ispitivanja rukopisa jeste davanje izjava o autorstvu uzorka rukopisa na osnovu komparacije karakteristika dva ili više uzoraka rukopisa.

Komparativne analize rukopisa se zasnivaju na tri pretpostavke:

- Individualno pisanje po navici je jedinstveno.
- Uprkos određenom stepenu varijacije, pisanje-rukopis ostaje relativno dosljedno tokom vremena.
- Totalna konfiguracija karakteristika koje se prikazuje u dovoljno kompleksnom uzorku rukopisa je jedinstvena.

Proces ispitivanja se obavlja u skladu sa specifičnim modelima za metodološku identifikaciju identičnog spektra karakteristika koje su opisane u literaturi (Michel, Pfanne) i u skladu sa relevantnim presudama visokog suda.

Sve to je bazirano na pitanju koje se postavlja vještaku i detaljnim informacijama o iskustvu vezanom za komparaciju rukopisa, međusobno isključivim pretpostavkama (pretpostavka i alternativna pretpostavka) koje se odnose na autorstvo spornog uzorka rukopisa. Ove pretpostavke moraju pokriti sve moguće uslove porijekla.

Komparativne analize posjeduju fundamentalne zahtjeve koji se odnose na materijane karakteristike i grafičke informacije o sadržaju rukopisnog materijala. Da li, i u kom omjeru se može uraditi ispitivanje u svrhu određivanja autrostva zavisi naročito od toga koliko informacija otkriva sporni uzorak rukopisa (fizičko stanje, dužina, grafička složenost i svojstvenost) i kakav je uzorak sa kojim se poredi.

Proces registracije relevantnog spektra karakteristika sastoji se od fizičko-tehničkog ispitivanja i kompartivne analize rukopisa. Materijal sa rukopisom može se u potpunosti analizirati i procjeniti samo ako se ispituje original.

Cjelovitost svih objektivnih i sistematski registrovnih karakteristika rukopisa daje konfiguraciju rezultata koja se diskutuje i procjenjuje u odnosu na pretpostavke date na početku ispitivanja. Individualni rezultati se procjenjuju u smislu njihove specifičnosti i kompleksnosti. Data karakteristika rukopisa je od veće važnosti ako se češće pojavljuje na individualnom nivou.

Rezultati ispitivanja kulminiraju u zaključku koji je predstavljen u obliku izjave koja se odnosi na stepen vjerovatnoće autorskog identiteta rukopisa.

Različiti nivoi vjerovatnoće reflektiraju verbalnu i numeričku procjenu od strane vještaka koja se odnosi na vjerovatnoću pretpostavke o autorstvu na osnovu rezultata njegovog komparativnog ispitivanja uzoraka rukopisa. Kategoričko zaključivanje o asolutnoj sigurnosti nije opravdano u forenzičkoj analizi rukopisa – ili u drugim empirijskim disciplinama. Zaključci se zasnivaju na preduslovima da je alterntivnoj hipotezi autorstva dodjeljena indiferentna vjerovatnoća prije ispitivanja.

Prvi korak u procesu ispitivanja rukopisnog materijala u svrhu otvrđivanja autorstva jeste određivanje da li uzorci spornog rukopisa odgovaraju u pogledu materijalnih karakteristika i grafičkih informacija o sadžaju kao i karakter i komparativnost nespornog uzorka. Ovo je praćeno fizičko-tehničkim ispitivanjima i komparativnom analizom rukopisa. Komparativne analize rukopisa se obavljaju unutar i između spornog i nespornog uzorka. Rezultati pribavljeni ispitivanjem i analizama se ocejnjuju u odnosu na indifrentne pretpostvke autorstva formulisane u odgovoru na inicijalno pitanje na samom početku procesa ispitivanja, uzimajući u obzir moguće uslove porijekla. Procjena rezultata vodi do zaključaka (mišljenja) koja se iskazuju u stepenu vjerovatnoće u skladu sa sljedećom vrebalo numeričkom skalom vjerovatnoće.

Svrha forenzičkog ispitivanja rukopisa jeste davanje izjava koje se odnose na autorstvo, a sve na osnovu komparacije krakteristika dva ili više uzoraka rukopisa.

Počinje se sa pitanjem koje se postavlja vještaku i davanja detaljnih informacija o iskustvu vezanom sa komparaciju rukopisa i formiranje pretpostavki koje se odnose na autorstvo uzorka rukopisa. Sljedeći korak jeste ocjena da li materijal rukopisa koji je dostavljen odgovara u pogledu materijalnih karakteristika i grafičkih informacija sadržaja kao i vrste i opsega nespornog materijala. Relevantna inventura karakteristika rukopisa se identifikira putem fizičko-tehničkih ispitivanja i komparativne analize rukopisa. Rezultati ispitivanja su pribavljeni objektivno i sistematski na ovaj način su procjenjeni na osnovu pretpostavke koja je u pitanju.

Priroda i vrijednost totalne konfiguracije rezultata vodi do zaključaka koji se odnose na stepen vjerovatnoće autorskog identiteta. Sveukupni zaključak je predstavljen u obliku izjava o vjerovatnoći.

Različiti nivoi vjerovatnoće reflektuju verbalnu i numeričku procjenu od strane vještaka koja se odnosi na vjerovatnoću alternativne pretpostavke autorstva.

Ono što predstavlja posebnu specifičnost u pogledu naprijed navedenih postavki i stavova je mogućnost da se u budućnosti u praksi unutar SR Njemačke neće koristiti decidna mišljenja, već da će sva data ekspertna mišljenja biti data kroz određeni stepen vjerovatnosti (11 različitih nivoa). Ovo je postupak koji bi trebao predstavljati posljedicu „matematizacije“ koja je šire elaborirana kroz ovo poglavlje.

KRALJEVINA HOLANDIJA

Kraljevina Holandija, odnosno njen Državni forenzički institut (Netherlands Forensic Institute - NFI) u svojoj praksi kod formulisanja mišljenja o rezultatima vještačenja, ne koriste mišljenja potpuno pozitivnoj i potpuno negativnoj identifikaciji, već koriste šest mogućih stupnjeva vjerovatnoće uz dva dodatna mišljenja (moguće i nema rezultata). Dakle, ukupno šest nivoa vjerovatnoće o mogućem rukopisnom identitetu, odnosno osam mogućih načina zaključivanja, ukoliko u obzir uzmemo i dva dodatna mišljenja. Ono što je interesantno je da se u Holandiji ne koriste mišljenja koja idu u prilog apsolutnoj identifikaciji (bilo pozitivnoj bilo negativnoj), a razlog leži u, kako je holandski stručnjaci nazivaju, probabilističkoj prirodi podataka na kojima analitičari rukopisa temelje svoje zaključke.⁵

Prilikom poređenja, prije donošenja zaključka, stručnjak za ispitivanje dokumenata pažljivo upoređuje broj utvrđenih sličnosti i/ili razlika. To se radi na osnovu unaprijed utvrđenih kriterija ispitivanja (opće karakteristike, raspored teksta na stranici, posebne karakteristike, odstupanje od norme, raspon varijacije i sl.). Od posebne važnosti je učestalost uočenih kombinacija sličnosti i razlika. Drugim riječima, pitanje koje se postavlja je: koliko bi drugih osoba u populacijskom kontekstu iz kojeg dolazi osoba koja je napisala tekst proizvelo usporedivu kombinaciju sličnosti i razlika? Slučajni uzorak iz velike grupe pojedinaca predstavljao bi kvantitativnu osnovu. Međutim, stručnjak za ispitivanje rukopisa svoju ocjenu, uglavnom, temelji na svom profesionalnom iskustvu. Da bi predstavljao dovoljno rijetku kombinaciju karakteristika za identifikaciju sporni rukopis mora sadržavati minimalno potreban broj elemenata (karakteristika) koji se mogu analizirati na mikro nivou (posebne karakteristike rukopisa). Ako je raspoloživ samo mali uzorak rukopisa, ili ako su na njemu uočene samo karakteristike opće prirode, stručnjak za ispitivanje rukopisa će to uzeti u obzir prilikom donošenja konačnog zaključka.

Rezultati komparativnog istraživanja rukopisa iznose se u obliku zaključka u kome stručnjak navodi u kojoj mjeri smatra vjerovatnim da je sporni rukopis napisala određena osoba. U tu svrhu se koriste sljedeće ljestvice vjerovatnoće:

- Vjerovatnoća koja graniči sa sigurnošću

- Vrlo vjerovatno

- Vjerovatno

- Vjerovatno ne

- Vrlo vjerovatno ne

- Vjerovatnoća koja graniči sa sigurnošću da tekst nije napisala ta osoba

	Pozitivna identifikacija
	Negativna identifikacija

Zaključak "Vjerovatnoća koja graniči sa sigurnošću" ukazuje na najveći mogući stupanj sličnosti ili razlike koji se može utvrditi poređenjem uzoraka rukopisa.

Osim ovih gradacija vjerovatnoće, mogu se koristiti i zaključci: "moguće" i "nema rezultata". Zaključak "moguće" znači da rezultati ispitivanja odgovaraju tvrdnji da je sporni materijal napisao dotični osumnjičeni, ali da nisu pronađene nikakve kombinacije karakteristika rukopisa tipične za osumnjičenog koje bi rezultirale zaključkom "vjerovatno" ili nekim sigurnijim zaključkom.

⁵ Prema Forensic Handwriting Analysis English version (2000). Hague: Netherlands Forensic Institute

Zaključak «nema rezultata» znači da se nije moglo provesti komparativno ispitivanje rukopisa. Mogući razlozi su : sporni i/ili nesporni materijal nije zadovoljio zadane kriterijume (npr. zbog činjenice da su dostupne samo kopije dokumenata na kojim se nalazi rukopis), materijal nije bio dostupan u dovoljnim količinama ili je materijal bio na takav način iskrivljen da se iz njega nisu mogle utvrđivati posebne karakteristike.

U postupku zaključivanja važnu ulogu igra statistika, odnosno pravila statističkog odlučivanja. U praksi je moguće stepen vjerovatnoće izraziti i brojkama (procentima), međutim, naglašava se da bi korištenje brojki u komparativnoj analizi rukopisa moglo upućivati na stepen tačnosti vještačenja, koji pak ne bi bio realan, uzevši u obzir neizbježne subjektivne elemente u postupku poređenja rukopisa.

SJEDINJENE AMERIČKE DRŽAVE (SAD)

FBI (engl. Federal Bureau of Investigation) je ranije koristio devetostepenu formulaciju kod davanja mišljenja koja uključuje, pored potpune identifikacije (pozitivne i negativne), i određene stepene vjerovatnoće koji govore u prilog da neko jeste ili nije skriptor, kao i formulaciju o nemogućnosti zaključivanja na osnovu dostavljenog materijala.⁶

Prema tom standardu korištene formulacije su bile:

1. Identifikacija – spektar varijacija koji su pronađeni u spornom i neposrnom uzorku rukopisa sadrži značajne sličnosti. Ne postoje značajne razlike i ne postoje ograničenja vezana za nedostatak karaktera, ili kvantiteta rukopisa.
2. Velika vjerovatnoća da je napisao - spektar varijacija koji su pronađeni u spornom i neposrnom uzorku rukopisa sadrži značajne sličnosti. Ne postoje značajne razlike ali postoje određena ograničenja vezana za nedostatak karaktera ili kvantitet rukopisa koji je poslat na vještačenje.
3. Vjerovatno je napisao - spektar varijacija koji su pronađeni u spornom i neposrnom uzorku rukopisa sadrži neke značajne sličnosti. Ne postoje značajne razlike ali mogu postojati određena ograničenja vezana za nedostatak karaktera ili kvantitet rukopisa koji je poslat na vještačenje.
4. Indikacije da je napisao - spektar varijacija koji su pronađeni u spornom i neposrnom uzorku rukopisa sadrži nekoliko značajnih sličnosti. Ne postoje značajne razlike ali mogu postojati određena ograničenja vezana za nedostatak karaktera ili kvantitet rukopisa koji je poslat na vještačenje.

⁶ Prema USDOJ FBI (2000). Forensic Science Communications Vol. 2, No. 2, Guidelines for Forensic Document Examination, Part 2., preuzeto 18.12.2014. sa <http://www.fbi.gov/about-us/lab/forensic-science-communications/fsc/april2000/swgdoc2.htm>. Ovu formulaciju podržava i standard ASTM (American Society for Testing and Materials) E-1658/04 od 01.10.2004. godine (prema Fish, Miller, Braswell, 2011, s. 291), a detaljnije ga obrazlažu i autori McAlexander, Beck i Dick članku pod nazivom “The Standardization of Handwriting Opinion Terminology” objavljenom u Journal of Forensic Science, Vol. 36 No. 2. (1991), str. 311-319. Ovu problematiku razmatra i Koppenhaver (2007), str. 134-136.

5. Ne može se donijeti zaključak – spektar varijacija koji su pronađeni u spornom i neposrnom uzorku rukopisa ne sadrže dovoljan broj značajnih sličnosti i ne sadrži dovoljan broj značajnih razlika. Mogu postojati određena ograničenja vezana za nedostatak karaktera ili kvantitet rukopisa koji je poslat na vještačenje. Također, mogu postojati neke sličnosti i/ili razlike.
6. Indikacije da nije napisao - spektar varijacija koji su pronađeni u spornom i neposrnom uzorku rukopisa sadrži nekoliko značajnih razlika. Mogu postojati određena ograničenja vezana za nedostatak karaktera ili kvantitet rukopisa koji je poslat na vještačenje. Također, mogu postojati neke sličnosti
7. Vjerovatno nije napisao - spektar varijacija koji su pronađeni u spornom i neposrnom uzorku rukopisa sadrži nešto značajnih razlika. Mogu postojati određena ograničenja vezana za nedostatak karaktera ili kvantitet rukopisa koji je poslat na vještačenje. Također, mogu postojati neke sličnosti
8. Velika vjerovatnoća da nije napisao - spektar varijacija koji su pronađeni u spornom i neposrnom uzorku rukopisa sadrži veliki broj značajnih razlika. Mogu postojati određena ograničenja vezana za nedostatak karaktera ili kvantitet rukopisa koji je poslat na vještačenje. Također, mogu postojati neke sličnosti
9. Eliminacija - spektar varijacija koji su pronađeni u spornom i neposrnom uzorku rukopisa sadrži veliki broj značajnih razlika. Ne postoje ograničenja vezana za nedostatak karaktera ili kvantitet rukopisa koji je poslat na vještačenje. Također, mogu postojati neke sličnosti.

U novije vrijeme (od 2007. godine) koriste petostepenu formulaciju mišljenja.⁷ Naprijed navedene procedure su zasnovane na utvrđivanju i razjašnjenju pojedinih činjenica, odnosno primjeni specifičnih postavki i iskustava kako bi se u konačnici došlo do odgovarajućeg zaključka (mišljenja vještaka). Neke od njih će biti prezentirane u nastavku.

Komparacija i evaluacija individualnih obilježja ili navika omogućava vještaku da identifikuje ili isključi, ako je to moguće, poznatog skriptora kao izvora spornog rukopisa. Laici mogu prepoznati rukopis neke osobe i praviti razliku između rukopisa nekoliko osoba, ali do određenog stepena, međutim, oni primjećuju samo neke opće karakteristike kao što su: oblik slova, veličina ili iskrivljenost rukopisa. Laici obično ne primjećuju nijanse u pisanju koje, ponekad, mogu biti jedina razlika dva slična rukopisa dvije različite osobe. Suprotno tome, vještaci analiziraju i mogu uočiti razlike kako u onim osnovnim karakteristikama (općim karakteristikama pisanja), tako i kod suptilnijih elemenata rukopisa (posebne karakteristike).

Skriptorov identitet se ne može utvrditi na osnovu jedne karakteristike rukopisa. Može se reći da se skriptorski identitet utvrđuje kroz utvrđivanje kombinacija značajnih karakteristika rukopisa.

Nije svaki rukopis moguće identificirati. Naprimjer, kada osoba kopira nečiji potpis, ta osoba imitira rukopisne navike originalnog skriptora i stoga se "imitatorove" individualne karakteristike rukopisa ne manifestuju u tom potpisu. Vještak će biti u mogućnosti utvrditi da to nije originalni potpis i moći će povezati rukopis sa "model" potpisom (ako je isti dostupan) ali neće biti u mogućnosti da poveže rukopis sa osobom koja je kopirala potpis. Nedostatak dostatnih

⁷ Prema Harrison et al. (2009).

varijacija između dva potpisa bi trebao privući pažnju iskusnog vještaka, te bi on tada trebao početi tražiti znakove manipulacije, kopiranja ili simulacije.

Naučne osnove za analizu rukopisa proističu iz sljedećih principa (Harison et Al, 2009):

- **Individualnost.** Ovaj princip je još poznat i kao princip jedinstvenosti. On daje osnove za analizu rukopisa. To znači da ne postoje dva skriptora koja imaju istu kombinaciju karakteristika rukopisa. To se može utvrditi na osnovu dovoljno kvalitetnog i kvantitativnog uzorka rukopisa za komparaciju. Veoma je teško utvrditi identitet na osnovu male količine rukopisa (nekada je to praktično nemoguće). U vezi s navedenim su u prošlosti su vršena i određena istraživanja koja su u konačnici potvrdila ovu polaznu pretpostavku - princip. Pa su tako Beacom (1960), Gamble (1980) i Boot (1998) vrsili komparaciju rukopisa blizanaca. Blizanci obično imaju iste uticaje okoline, pohađaju isti školski sistem i u isto vrijeme, u slučaju jednojajčanih blizanaca dijele isti DNK. Stoga, realno je za očekivati da rukopis blizanaca bude sličniji nego rukopisi bilo koje druge dvije osobe. I stvarno, dokazano je da jednojajčani blizanci imaju veliki stepen sličnosti rukopisa. Međutim, ova istraživanja, koja su obuhvatila više od 200 parova blizanaca, su pokazala da je iskusan vještak u mogućnosti razlikovati čak i takve rukopise. Konačno, izvještaji i ispitivanja urađena od strane Harveya i Mitchella (1973), Baxendalea i Renshawa (1979) i Shivera (1996), su bili od velike koristi za dokazivanje principa jedinstvenosti. Ova istraživanja su uključivala komparaciju spornih dokumenata sa poznatim rukopisom između hiljadu i dva miliona osoba. U svakom slučaju, vještaci su identificirali skriptore spornih dokumenata. Najpoznatiji takav slučaj jeste kidnapovanje Petera Weinbergera, jednomjesečne bebe iz Njujorka. Vještaci su poredili dvije sporne poruke sa zahtjevom za otkupninu koje je ostavio kidnaper, sa uzorcima rukopisa koji se nalaze u Birou za motorna vozila države Njujork i različitim federalnih, državnih i lokalnih ureda. Nakon istraživanja i eliminacije više od dva miliona uzoraka, vještaci su identificirali skriptora. Dr. Sargur Srihari i kolege su 2002. godine sproveli istraživanje kako bi testirali princip individualnosti. Uzorak od 1500 osoba iz populacije SAD je prikupljen i unesen u bazu podataka. Uzorak populacije se sastojao od muškaraca i žena različite dobi i etničke pripadnosti. Svaka osoba je dostavila tri pisana uzorka koji su sadržavali različite attribute pisanog engleskog jezika kao što su: struktura dokumenta (npr. razmak između riječi i linija, iskrivljenost linija, margine), pozicione varijacije slova (npr. svako slovo na početnoj, srednjoj i krajnjoj poziciji u riječi) i kombinacija brojeva i slova. Razvijen je poseban računarski program CEDAR-FOX⁸ kako bi se izvukle makro-opće karakteristike rukopisa (nagib, proporcija riječi, mjerenje pritiska sredstva za pisanje, pokreta pisanja i formiranje poteza) iz čitavog dokumenta, iz paragrafa u dokumentu i iz pojedinih riječi u dokumentu. Također

⁸ Sistem "CEDAR FOX" predstavlja računarski podržan program za pomoć u identifikaciji rukopisa. Navedeni program se počeo razvijati još 1978. godine od strane američke kompanije "CEDARTECH". U njegovom razvoju su učestvovali brojni eksperti za vještačenje rukopisa, računarski stručnjaci, osoblje Univerziteta u Njujorku, kao i Nacionalnog pravnog instituta (prema James, Nordby, 2005, str. 429), a u određenim fazama pomoć su pružali i eksperti FBI-a. Sistem je od svog nastanka imao brojna unapređenja (prema "Cedar-Fox A Computational Tool for Questioned Handwriting Examination", izvor: http://www.cedartech.com/documents/CedarTech_presentation.pdf, preuzeto 22.03.2017.).

se koristio kako bi se izvukle mikro-posebne karakteristike rukopisa na više karaktera unutar dokumenta. Na osnovu samo nekoliko makro i mikro karakteristika, Srihari i ostali, su utvrdili da skriptor određenog uzorka može biti identificiran sa preciznošću od 9 %. Srihari navodi da "uzimajući u obzir jos finije karakteristike, trebali bi smo biti u mogućnosti donijeti ovaj zaključak sa preciznošću od 100%". Dodatno istraživanje koje su sproveli Srihari i kolege 2008. godine dalje podržava princip individualnosti. Ovo istraživanje je također obuhvatilo evaluaciju i komparaciju rukopisa blizanaca. Uzorci rukopisa su pribavljeni od 206 parova blizanaca iz 150 različitih gradova i sedam različitih država, kao i 412 drugih osoba (ne-blizanaca) iz opće populacije SAD. Istraživanje je izvršilo procjenu četiri područja: (1) komparacija rukopisa blizanaca sa ne-blizancima, (2) komparacija rukopisa gdje je sadržina napisanog različita, (3) komparacija rukopisa jednojajčanih i dvojajčanih blizanaca i (4) komparacija rada sistema i čovjeka. CEDAR-FOX sistem je ponovo korišten za evaluaciju rukopisa za iste stilove i opće-makro i posebne-mikro karakteristike kao i u prethodnom istraživanju, kao i za dodatne karakteristike koje prije nisu ocjenjivane. Standardna devijacija za blizance je bila veća nego kod ne-blizanaca, a za neblizance je bila u skladu sa prethodnim istraživanjem Sriharija i ostalih. Istraživanje je također pokazalo da je računarski sistem za identifikaciju rukopisa dao bolje rezultate istraživanja od laika, ali nije bio u mogućnosti dostići rezultate na nivou kvalifikovanih eksperata.

- **Odstupanje-varijacija;** Niti jedna osoba ne piše na potpuno isti način, čak i kada se vrši nekoliko ponavljanja istog rukopisa. Ovo je poznato kao prirodno odstupanje ili prirodna varijacija. Ovo predstavlja drugi princip na kojem počiva vještačenje rukopisa. Ljudska bića nemaju sposobnost mašinske preciznosti i istovrsnih ponavljanja. Kao rezultat neuro-muskularnog procesa, neka odstupanja u stilu (formaciji) su očekivana. Varijacija je integralni dio pisanja svake osobe. Objašnjava promjene i devijacije koje se pronalaze u ponovljenom uzorku rukopisa jedne osobe. Odstupanje se odnosi na različit način ili načine na koje skriptor formira svako slovo ili karakter (grafemske cje-line op. autora). Odstupanje je normalno i služi kao dodatni faktor personalizacije i individualizacije rukopisa. Prirodno odstupanje u rukopisu jedne osobe sprječava mogućnost da se uzorci ponovljenog pisanja u potpunosti, savršeno poklapaju.
- **Vještina pisanja;** Svaki skriptor posjeduje vještinu pisanja koja se ne može drastično unaprijediti u kratkom vremenskom periodu. Iz tog razloga treći princip vještačenja rukopisa jeste nivo ove vještine, i to skriptorova sposobnost da fizički reprodukuje formacije slova koje zamišlja. Nivo same vještine nije neophodno vezan za nivo edukacije određene osobe. Osobe mogu pisati na očekivanom nivou ili ispod očekivanog nivoa vještine pisanja za njihov nivo obrazovanja, ali ne mogu iznad očekivanog nivoa vještine.

Metodologija ispitivanja rukopisa; Prilikom vještačenja rukopisa (kurzivno pismo, štampana slova, potpisi ili standardni rukopis) osoblje laboratorije FBI koristi proces od četiri koraka (ASTM standard 2007). Svaka analiza počinje sa nezavisnim ispitivanjem spornog, a potom i nespornog rukopisa korištenjem odgovarajućeg svjetla i uvećanja kako bi se utvrdilo da li je rukopis izvorni rukopis (da možda nije kopija nastala nekim postupkom) i da li pokazuje karakteristike slobodnog i prirodnog procesa pisanja. Neke od karakteristika prirodnog procesa

pisanja uključuju: dosljedan nagib i veličinu rukopisa, kvalitet linije prilikom mijenjanja smjera sredstva za pisanje, oštrinu-brzinu početnih i završnih poteza koji nastaju kada instrument pisanja dođe u dodir sa podlogom, odnosno kod dizanja sredstva za pisanje sa podloge. Dodatno, svaki tekst se analizira kako bi se ocijenila mogućnost komparacije, te da se utvrdi postojanje ili nedostatak individualnih rukopisnih karakteristika. Najbolji uzorak rukopisa za komparaciju je tekst u kome ne postoje pokušaji prikrivanja i/ili deformacije rukopisa. Jednom kada vještak završi analizu i utvrdi da su sporni i nesporni rukopis pogodni za komparaciju, proces vještačenja se nastavlja uporednom komparacijom. Vještak obraća pažnju na brojne karakteristike koje se nalaze u tekstu kako bi odredio da li postoje značajne sličnosti ili razlike. Svaki vještak za dokumente u FBI laboratoriji prolazi kroz dvogodišnji proces obuke koji obuhvata predavanja, praktične probleme, usmene ispite i testove. Ova vrsta obuke daje osnovno znanje vještacima kako bi mogli razumjeti značenje primjećenih karakteristika. Vještaci se također oslanjaju na svoju sposobnost raspoznavanja oblika mogućih razlika rukopisa, odnosno njihovih pojedinih karakteristika. Ova sposobnost se može razviti kroz test percepcije oblika. Testovi percepcije oblika se još zovu i testovi slijepila za oblike (sadrže geometrijske oblike i pisane riječi i koriste se da se utvrdi sposobnost vještaka da razlikuje rukopisne razlike koje se ogledaju u oblicima, uglovima i veličinama (Osborn 1975) (Harison et al, 2009).

Na osnovu naprijed izložene metodologije FBI je razvio sljedeće formulacije mišljenja o skriptorskom porijeklu rukopisa i one glase:

- Identifikacija – mišljenje da su sporni i nesporni dokument sačinjeni od strane iste osobe zbog harmonije individualnih karakteristika. Ne postoje razlike, osim normalnih varijacija. Neobjašnjene varijacije ili karakteristike su zanemarene zbog kombinovnog efekta harmonije svih ostalih detalja. Ne postoje značajna ograničenja.
- Vjerovatno jeste (kvalifikovano mišljenje) - Indikacije da su uzorci koji su upoređivani, sačinjeni od strane iste osobe. Zaključak je zasnovan na osnovu dominacije zajedničkih karakteristika na uzorcima koji se porede. Međutim, neka sumnja ili bolje rečeno nedostatak harmonije svih primjećenih detalja postoji. To se obično dešava zbog ograničenja ili prisustva karakteristika u spornom rukopisu koje se ne mogu objasniti na osnovu dostupnog uzorka poznatog rukopisa.
- Nema zaključka - ne može se utvrditi da li je sporni i nesporni rukopis sačinjen od strane iste osobe, obično zbog faktora kao što su nedostatanost uzoraka za poređenje, ili nedostatak jasnoće ili detalja dostavljenih uzoraka, što može značajno uticati na proces ispitivanja. U slučajevima kada se vještačenje može obaviti, značaj kombinacije primjećenih karakteristika je manji od značaja varijacija ili neobjašnjivih karakteristika koje su primjećene.
- Vjerovatno nije (kvalifikovano mišljenje) - indikacije da uzorci koji se porede, nisu sačinjeni od strane istog skriptora. Ovo mišljenje se zasniva na dominaciji razlika između uzoraka koji se porede. Međutim, postoje određene nesigurnosti, obično zbog određenih ograničenja, kao što je prisustvo nekih značajnih zajedničkih karakteristika, ili prisustvo varijacija ili karakteristika koje se ne mogu definisati kao razlike na osnovu dostupnog poznatog rukopisa.
- Eliminacija - mišljenje da sporni i nesporni rukopis nisu sačinjeni od strane iste osobe zbog dovoljnog neslaganja individualnih karakteristika. Primjećene su razlike. Neke

sličnosti su daleko nadjačane kombinovanim efektom dovoljnih neslaganja svih ostalih detalja. Ne postoje značajna ograničenja.

ZAKLJUČAK

U praksi kriminalističkog vještačenja - identifikacije rukopisa je kod iznošenja mišljenja o zaključcima provedenog vještačenja moguće koristiti izjašnjavanje s određenim nivoom-stepenom vjerovatnosti.

U prikazima prakse odabranih država vidljivo je da sve države, manje-više, koriste slične polazne osnove za ovu problematiku. Države odabrane za komparaciju, u manjoj (Holandija i SAD) ili većoj mjeri (Njemačka) načine izražavanja mišljenja sa određenim stepenom vjerovatnoće dodatno raščlanjuju u odnosu na praksu u našoj zemlji.

Nadalje, biće jako zanimljivo posmatrati buduća kretanja unutar prakse u SR Njemačkoj, obzirom na proklamovanu težnju, po kojoj se u budućnosti mišljenje o provedenom vještačenju ove vrste uopće neće davati sa apsolutnom sigurnošću (težnja tzv. "matematizaciji" rezultata vještačenja).

Na osnovu svega izloženog vidljivo je da praksa u pogledu načina rada u našoj zemlji, generalno, ne odstupa od prakse država sa kojima je vršena komparacija. Međutim, također je vidljivo da se u državama sa kojim je vršena komparacija daleko veća pažnja (sa teorijskog, praktičnog i naučnog nivoa) posvećuje ovim pitanjima, te se na ista pokušava dati, na nauci, zasnovan odgovor.

LITERATURA

- Aleksić, Ž., Škulić M. (1998). *Kriminalistika*. Beograd: Kaligraf.
- ASQDE, "Resources for Forensic Document Examiners". Dostupno na: <http://www.asqde.org/resources/resources.html>, preuzeto 22.03.2017.
- Basarić, M., Vejzagić, N. (1998). *Kriminalistika II –Kriminalistička tehnika*. Sarajevo: Fakultet kriminalističkih nauka.
- Bojanić, N., Korajlić, N., Kavazović, M. (2015). *Kriminalistička tehnika*. Kiseljak: Visoka škola "CEPS-Centar za poslovne studije".
- CEDAR TECH, "Cedar-Fox A Computational Tool for Questioned Handwriting Examination". Dostupno na: http://www.cedartech.com/documents/CedarTech_presentation.pdf, preuzeto 22.03.2017.
- Ellen, D. (1997). *The Scientific Examination of Documents Methods and Tehniques*. London: Taylor & Francis Ltd.
- Fish, J.T., Miller, L.S., Braswell M.C. (2011). *Crime Scene Investigation*. Burlington: Elsevier
- Harrison, D., Burkes, T. M., Seiger, D. (2009). *Handwriting Examination: Meeting the Challenges of Science and the Law*. *Forensic Science Communications* Vol. 11, No. 4, preuzeto 22.03.2017. godine sa https://archives.fbi.gov/archives/about-us/lab/forensic-science-communications/fsc/oct2009/review/2009_10_review02.htm
- Hilton, O. (1982). *Scientific Examination of Questioned Documents*. New York: Elsevier.
- Huber, R.A, Headrick, A.M. (1999). *Handwriting Identification-Facts and Fundaments*. Boca Raton, New York: CRC Press.
- James, S.H., Nordby, J.J. (2005). *Forensic Science, An Introduction to Scientific and Investigative Techniques*. Boca Raton: Taylor & Francis.
- Köller, N., Nissen, K., Rieß, M., Sadorf, E. (2004). *Probabilistische Schlussfolgerungen in Schriftgutachten*. Wiesbaden: BKA.
- Koppenhaver, K.M. (2007). *Forensic Document Examination Principles and Practice*. New Jersey: Humana press.
- Korajlić, N. (2012). *Istraživanje krivičnih djela*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Maksimović, R., Todorić, U. (1995). *Kriminalistika tehnika*. Beograd: Policijska akademija.
- Marković, T. (1972). *Suvremena tehnika istraživanja krivičnih djela (kriminalistika)*. Zagreb: Narodne novine.
- Matley, M.B. (1992). *Reliability testing of expert Handwriting opinions*. San Francisco: Handwriting Services of California.
- McAlexander, T. V., Beck, J., Dick, R. (1991). *The Standardization of Handwriting Opinion Terminology*. *Journal of Forensic Science*, Vol. 36. No. 2., pp. 311-319.
- Modly, D. (2003). *Prikaz knjige: "Identitet rukopisa" dr.sc. Željka Sabola, recenzija*. Zagreb.
- Mršić, G., Galeković, J., Ledić, A., Risović, A., Škavić, N. (2014). *Forenzika dokumenata, novca i rukopisa*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

- NFI (2000). Forensic Handwriting Analysis English version. Hague: Netherlands Forensic Institute.
- Osborn, A.S. (1952). Questioned Documents Second Edition. Albany: Boyd Printing.
- Sabol, Ž. (1986.). Identitet rukopisa. Zagreb: Informator.
- Sabol, Ž. (2003). Identitet rukopisa. Zagreb: Lexis.
- Saferstein, R. (1987). Criminalistics An Introduction to Forensic Science. New Jersey: Pearson Prentice-Hall.
- Simonović, Lj. (1956). Kriminalističko veštačenje dokumenata. Beograd: Redakcija časopisa "Narodne milicije".
- ASTM (2004). Standard ASTM-E1658: Standard Terminology for Expressing Conclusions of Forensic Document Examiners.
- SWGDOC, "Published Standards". Dostupno na: <http://www.swgdoc.org/index.php/standards/published-standards>, preuzeto 22.03.2017.
- SWGDOC, "Questioned Documents Resources". Dostupno na: <http://www.swgdoc.org/index.php/resources>, preuzeto 22.03.2017.
- SWGDOC (2000). Guidelines for Forensic Document Examination Part 2. Forensic Science Communications Vol. 2, No. 2, preuzeto 22.03.2017. sa <http://www.fbi.gov/about-us/lab/forensic-science-communications/fsc/april2000/swgdoc2.htm>.

METHOD OF EXPRESSING OPINIONS IN FORENSIC HANDWRITING IDENTIFICATION

Review Paper

Abstract

The inspiration for the paper and the problem(s) that the paper addresses: Thematically and structurally, this work was inspired by desire of the author to show the necessary way of expressing an opinion in Forensic Handwriting identification and to compare ours experiences with international practice.

The goals of the paper (scientific and/or social): To show ways of expressing an opinion in Forensic Handwriting identification in our country, and in some other countries which experiences and practices could be of interest to our professional and scientific public.

Methodology/Design: Elementary methods used during this study are: content analysis, method of description, classification and specialization, comparative and historical method.

Research/the paper limitations: The work has theoretical character and there are no more important limitations.

Results/findings: When we are tlaking about practical work within forensic handwriting identification field, it is necessary to mention the possibility to present results of expertise with a certain level of probability. In practice of other countries that are mentioned in thos paper, it is noticable that they are all using pretty much similar fundamental points for this problem. Countries that we decided to use for comarison purposes are using less detailed (Netherlands and USA) or more detailed (Germany) probability levels, when presenting the results, than we do, in our country. In the future, it will be important to follow movements within practice in Germany, considering their striving to present results of performed expertise without absolute certainty (so called stiving to „mathematically process“ the results of expertise).

General conclusion: Practical work in our country, generally speaking is not that different from practical work in countries that we decided to use for comparison purpose. However, it is quite noticable that within these countries, it is payed more attention (on theoretical, practical, and especially on scientific level) to these questions, and to the attempts to answer these questions form scientific aspect.

Research/the paper justifiability: One of Forensic expertise where it is possible to express a final opinion on the conclusions of the expert with a degree/degrees of probability is Forensic Handwriting identification. In practice, many experts, are avoiding to express their judgment in this way. Many of them consider that their job is not done adequately if opinion is not set with absolute certainty. However,

theory and practice in this area are unique, and it is allowed in some cases, to present opinion with a certain level of probability. This paper aims to present ways of expressing an opinion in Forensic Handwriting identification in our country and in some other countries that possess experiences and practices of interest for our professional and scientific society.

Key words: Forensic Handwriting identification, Method of expressing opinion, probability, opinion levels

Podaci o autorima

Muamer Kavazović, vanredni profesor na nastavno naučnoj oblasti Kriminalistika Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu. Stalni sudski vještak kriminalističke struke podoblast vještačenja dokumenata, rukopisa i novčanica. E-mail: mkavazovic@fkn.unsa.ba

Dina Bajraktarević Pajević, vanredni profesor na nastavno naučnoj oblasti Kriminalistika Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu. E-mail: dbajraktarevic@fkn.unsa.ba

Marija Lučić-Čatić, vanredni profesor na nastavno naučnoj oblasti Kriminalistika Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu. E-mail: mlucic@fkn.unsa.ba

UTJECAJ ORGANIZIRANOG KRIMINALA NA SIGURNOST DRŽAVA U TRANZICIJI

Pregledni naučni rad

Primljeno/Received: 16. 03. 2018.
Prihvaćeno/Accepted: 06. 03. 2019.

Amina SMILHODŽIĆ

Sažetak

Inspiracija za rad i problem(i) koji se radom oslovljava(ju): Organizirani kriminal predstavlja jednu od najsloženijih pojava u svijetu i najaktuelniji je problem krivičnog zakonodavstva. Taj fenomen je izazov kako za teoriju, tako i za praksu. Prilagođava se novim trendovima. Organizirani kriminal ugrožava sigurnost država napadajući vitalne interese. Zbog nestabilnog društvenog uređenja, brzog prenosa kriminala iz razvijenih zemalja i zemalja u tranziciji u kojima je on veliki društveni problem, kao i neizgrađenog sistema vrijednosti evidentan je njegov rast. Uspješna borba protiv organiziranog kriminala je moguća uz primjenu savremenih tehničkih dostignuća, kao i uz čvrstu odluku države da se bori protiv organiziranog kriminala. Aktivnosti za borbu protiv organiziranog kriminala trebaju se usmjeravati na strategijskom planiranju i međunarodnoj saradnji.

Ciljevi rada (naučni i/ili društveni): Tretiranje ove teme se vrši sa naučnog i društvenog aspekta. Cilj istraživanja je prikazati mjere za suprotstavljanje organiziranom kriminalu u državama u tranziciji, prikazati uzroke organiziranog kriminala i faktore koji su ključni u pronalaženju relevantnih činjenica organiziranog kriminala u državama u tranziciji.

Metodologija/dizajn: Paradigma kojoj ovo istraživanje pripada je pozitivizam. Metodologija prikupljanja podataka bazira se na kvalitativnom i kvantitativnom istraživanju. Metode koje su korištene prilikom ovog istraživanja su: metoda analize sadržaja dokumenata, statistička metoda, indukcija, dedukcija, apstrakcija.

Ograničenja istraživanja/rada: Glavno ograničenje ovog rada jeste što je predmet istraživanja vrlo kompleksan i nije moguće sagledati sve aspekte utjecaja organiziranog kriminala.

Rezultati/nalazi: Rezultati bi dali jasnu sliku kako organizirani kriminal utiče na sigurnost država u tranziciji, a onda bi se na osnovu tih rezultata moglo da reaguje na prevazilaženju eventualnih problema.

Generalni zaključak: Strategijsko djelovanje i međunarodna saradnja imaju za cilj ograničiti posljedice organiziranog kriminala. U cilju jačanja borbe protiv svih

pojavnih oblika organiziranog kriminala potrebno je poboljšati statističke metode i sinhronizaciju u prikupljanju policijskih podataka na svim nivoima vlasti u državama u tranziciji. Organizirani kriminal predstavlja prijetnju i rizik po nacionalnu sigurnost što zahtijeva pojačan kriminalističko-obavještajni rad, ali i razmjenu podataka. Preventivni oblik borbe protiv organiziranog kriminala obuhvata različite aktivnosti kojima se umanjuju mogućnosti vršenja krivičnih djela, kao i aktivnosti kojima se poboljšavaju društveni činioci koji spriječavaju nastanak i razvoj organiziranog kriminala. Važno mjesto u borbi protiv organiziranog kriminala zauzima i procjena mogućeg utjecaja određenih zakonskih rješenja na prevenciju organiziranog kriminala. Organizirani kriminal je opstajao i prilagođavao se novonastalim uslovima koji su doveli do novih oblika. Tako da se pojave koje dovode do organiziranog kriminala, moraju posmatrati i analizirati u sveukupnosti. Treba gledati cjelokupne uzroke, bez obzira na vremenski period u kojem su nastali. Potrebno je u obzir uzeti intenzitet, ali i obim djelovanja organiziranog kriminala u polju društvenog života, pošto se ne isključuje mogućnost da djeluju izolovano, ali i međusobno-povezano.

Opravljanost istraživanja/rada: Rezultati utjecaja organiziranog kriminala na sigurnost država u tranziciji trebali bi opravdati kako naučni, tako i društveni značaj ovog rada. Svaki doprinos naučnoj utemeljenosti novih oblika preveniranja i rješavanja organiziranog kriminala u državama u tranziciji je bitan za cjelokupno društvo. Teorijsko objašnjenje, ali i praktično rješavanje utjecaja organiziranog kriminala u državama u tranziciji nam omogućava da bolje sagledamo koliko je učinjeno na polju zaštite, i koliko su državne institucije spremne učiniti na zaštiti ovog problema. Adekvatnom saradnjom društva u cjelini i djelotvornom akcijom državnih institucija prevazišli bi se brojni uticajni faktori vezani za organizirani kriminal u državama u tranziciji.

Ključne riječi

organizirani kriminal, sigurnost, tranzicija, strategijsko planiranje, međunarodna saradnja

UVOD

Organizirani kriminal pripada grupnom kriminalitetu, uz postojanje raznovrsnih oblika kriminalnog djelovanja, sa različitim stepenom ispoljavanja. Organizirani kriminal predstavlja ozbiljnu prijetnju ugrožavajući sigurnost pojedinca i državnog suvereniteta, sigurnosti i stabilnosti od funkcionisanja i komercijalnih institucija na nacionalnom i svjetskom nivou, do stabilnosti poretka međunarodnog sistema. Organizirani kriminal pronalazi odgovarajuće forme zaštite i uživanja pojedinih privilegija kroz primjenu sile, uspostavljanja kriminalnih veza sa državom i njenim organima, političkim strukturama, izrazito jakim finansijskim i privrednim sistemima, koristeći se korupcijom, ucjenom, zastrašivanjem i drugim nedozvoljenim radnjama. Organi-

zovani kriminal se svrstava „ pod lupu“ krivičnog prava od najranijih vremena, jer spada u red pitanja o kojima se u krivičnom pravu najviše govori. Aktualnost organiziranog kriminala je veoma stara i rasprave o ovoj dimenziji su beskonačne. Nikako se ne smije izostaviti historijska kategorija organiziranog kriminala. Osnovni uzroci koji pogoduju nastanku organiziranog kriminala su: proces globalizacije; neusklađenost krivičnopravnih rješenja sa kriminalističkim i kriminološkim pristupima u razmatranju okolnosti sa ciljem mjera za otkrivanja organiziranog kriminala; ekonomska međuzavisnost; liberalizacija ekonomskog tržišta na globalnom planu; problemi u transformaciji političkog i ekonomskog sistema i drugih podsistema društva koje se nalazi u procesu tranzicije; pokretljivost i transfer novca i kapitala; nagli razvoj prevoznih i komunikacijskih sistema; nespремnost države da usmjerava ekonomsku zakonitost koja se odnosi na ponudu i potražnju u uslovima ekonomske krize; nezaposlenost; ratovi koji su vođeni na prostorima bivših republika.

Kada govorimo o određivanju pojma organiziranog kriminala konstatuje se da nema njegove univerzalne definicije. Prisutna su različita shvatanja ove pojave iz kojih je zaključeno da postoji saglasnost u odnosu na sljedeće elemente organiziranog kriminala: trajna organizacija, organizacija koja racionalno radi radi profita, korišćenje sile ili pretnje i potreba za korupcijom da bi se očuvao imunitet od primene prava (Albanese, 2000, str. 12). Prema UN-ovoj definiciji organizirani kriminal se definiše kao „proširena i kompleksna kriminalna aktivnost koju vrše grupe lica, bilo labavo ili čvrsto povezane, u cilju ilegalnog obogaćivanja na račun društvene zajednice i njenih članova”.¹ Organizovani kriminalitet je biznis - brzo „ mlaćenje velikih para“ je glavni cilj ove vrste kriminaliteta i on često postiže tu svrhu. To je „ posebna vrsta poslovnog preduzeća“, način sticanja maksimalnih profita učestvovanjem u djelatnostima koje zakon izričito zabranjuje – sva krivična dela izvršena na ovaj način, izvršena su radi sticanja materijalne koristi i samo su sredstva u tom cilju (Petrović, 1996, str. 36). Prema mišljenju pojedinih autora postoji šire i uže shvatanje pojma organiziranog kriminala. Šire shvatanje obuhvata oblike organiziranog kriminalnog djelovanja gdje je prisutna organizirana kriminalna organizacija, pri vršenju krivičnih djela i cilj radi neosnovanog bogaćenja, dok uže shvatanje obuhvata oblike organiziranog kriminalnog djelovanja gdje je kriminalna organizacija uspostavila vezu sa državom i pojedinim organima. Pojavili su se novi oblici organiziranog kriminala na nacionalnom i internacionalnom nivou i zahtijevali su novi pristup pri izboru preventivnih mjera. U preventivnoj delatnosti nije moguće pronaći metode koji će biti večni i univerzalni, ali je bitno da se naučnim i jednim novim pristupom spreči da se organizovani kriminalitet neograničeno i nekontrolisano širi i da zauzima određeni društveni status na nacionalnom i međunarodnom planu (Bošković, 2003, str. 226). Planiranje kriminalističko-taktičkih mjera i radnji u operativnoj djelatnosti koju sprovodi organ unutrašnjih poslova, odnosno policija ima izrazito važan značaj da bi se uspješno suzbili svi vidovi organiziranog kriminala. Države uvode radikalnu politiku suprotstavljanja organiziranom kriminalu i usklađuju krivično zakonodavstvo zbog poboljšanja krivičnog postupka. Borba protiv organiziranog kriminala u svakoj državi smatra se i važnim političkim pitanjem o brizi državne vlasti za sigurnost svojih građana i funkcioniranje mehanizama pravne države. Za ostvarivanje uspješne borbe protiv organiziranog kriminala veoma je važno izvršiti sveobuhvatnu analizu svih segmenata i činilaca koji se nalaze u direktnoj vezi sa ovom nega-

¹ Više pogledati: Studija o organizovanom kriminalu u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Centar za sigurnosne studije. 2014., <http://www.businessdictionary.com/definition/organized-crime.html>, 20.02.2016.

tivnom društvenom pojavom. Svaka uređena društvena zajednica mora odrediti prioritete zadatke, glavna usmjerenja, način djelovanja i odgovarajuću organizaciju policije i pravosuđa za borbu protiv organiziranog kriminala (Kajmaković i Karović, 2013, str. 43). Da bi se efikasno mogla utvrditi kriminalna djelatnost treba spoznati krivična djela kroz koja se konkretizuju već ispoljeni oblici organiziranog kriminala, koje prethodno treba identifikovati. Naprimjer, krivična djela organiziranog kriminala u oblasti privrednog kriminala odvijaju se preko krivičnih djela iz domena korupcije. Uglavnom je to primanje ili davanje mita, pronevjera, zloupotreba službenog položaja, neosnovano dobijanje i korištenje kredita, nedozvoljena trgovina i proizvodnja, poreska utaja i protivzakonito posredovanje.

Predmet rada je usmjeren na posmatranje utjecaja organiziranog kriminala na sigurnost država u tranziciji.

Osnovno istraživačko pitanje glasi: *“Kako posmatrati utjecaj organiziranog kriminala na sigurnost država u tranziciji?”*

Cilj ovog rada je prikazati mjere za suprotstavljanje organiziranom kriminalu u državama u tranziciji, prikazati uzroke organiziranog kriminala i faktore koji su ključni u pronalaženju relevantnih činjenica organiziranog kriminala u državama u tranziciji.

Kroz izradu rada će se koristiti metode analize sadržaja dokumenata, statistička metoda, indukcija, dedukcija, apstrakcija. Paradigma kojoj ovo istraživanje pripada je pozitivizam. Metodologija prikupljanja podataka bazira se na kvalitativnom i kvantitativnom istraživanju. Kvalitativno istraživanje sastoji se u sekundarnoj analizi kvalitativnih podataka sadržanih u izvještajima i publikacijama eksperata vladinih i nevladinih organizacija koje se bave problemima organiziranog kriminala. Kao metod prikupljanja kvantitativnih podataka sproveden je upitnik. Predmet kvantitativnog istraživanja je posmatranje utjecaja organiziranog kriminala na sigurnost država u tranziciji. Namjera je da se u analizu uzmu svi predmeti koji se odnose na iskorjenjivanje svih oblika organiziranog kriminala u državama u tranziciji. Uzorci koji će biti podvrgnuti analizi u ovom istraživačkom projektu jesu izvještaji grupe eksperata o organiziranom kriminalu u Jugoistočnoj Europi, izvještaji Ureda registrara Odjela II za organizirani kriminal Suda Bosne i Hercegovine i izvještaji Ureda registrara Posebnog odjela za organizirani kriminal Tužilaštva Bosne i Hercegovine. Za potrebe ovog istraživanja konsultirat će se iskazi eksperata borbe protiv organiziranog kriminala.

REZULTATI I DISKUSIJA

Prvo izvješće o organiziranom kriminalu u Jugoistočnoj Europi izrađeno je u ljetu 2005. godine u okviru CARPO projekta, zajedničkog projekta kojeg finansiraju Vijeće Europe i Europska komisija, za razvoj sistema policijskog djelovanja. Radi se o proizvodu rada na kojem su sarađivali predstavnici različitih institucija (policijskih organa, informacijskih i finansijsko-obavještajnih odjela, carinske i porezne uprave, specijaliziranih tužiteljstava i ureda glavnog revizora) iz Albanije, Kosova, Hrvatske, Srbije, Crne Gore, Makedonije i Bosne i Hercegovine. U okviru CARPO projekta mjere koje su Albanija, Kosovo, Hrvatska, Srbija, Crna Gora, Makedonija i Bosna i Hercegovina razvile u kontekstu saradnje sa Europskom unijom, SECI Centrom, Ujedinjenim narodima ili mehanizmima za monitoring GRECO i MONEYVAL Vijeća Europe će pomoći poboljšanju prikupljanja informacija, redovnoj izradi godišnjih izvještaja, utvrđivanju strategija ili akcionih

planova, vođenim saradnjom organa za provedbu zakona. Organizacija za evropsku bezbjednost i saradnju (OEBS) je započela je projekat za jačanje kapaciteta policija Srbije, Makedonije i Crne Gore u borbi protiv organiziranog kriminala. Cilj je da se uspostave strateški kapaciteti u oblasti procjene prijetnje od organiziranog kriminala u Srbiji, Makedoniji i Crnoj Gori i sačini regionalni izveštaj o analizi prijetnje, ali treba i ojačati postojeću razmjenu informacija i povjerenje između policijskih službi u regionu.

Polazni osnov za ovo istraživanje su predstavljala razna naučna saznanja kroz publikacije, knjige, istraživanja, časopise.

Rezultati predstavljeni u ovom istraživanju nastali su kao proizvod analize kvalitativnih i kvantitativnih podataka, pri kompleksnom pristupu fenomenu pojave organiziranog kriminala koji se morao sagledati s više aspekata. Zbog toga je i pristup realizaciji istraživanja morao biti višedimenzionalan, pridajući podjednak značaj institucijama iz oblasti pravosuđa i sigurnosti, ali i izvorima koji nisu dio zvanične vlasti, ali su prirodom svojih poslova veoma upućeni u oblast borbe protiv organiziranog kriminala. Istraživanje ima cilj identifikovati konkretne operativne planove borbe protiv organiziranog kriminala.

Glavna hipoteza autora u istraživanju „Utjecaja na sigurnost država u tranziciji“ glasi: *“Utjecaj organiziranog kriminala na sigurnost država u tranziciji možemo posmatrati kroz pojačano strategijsko planiranje i međunarodnu saradnju.”*

Prema tome strategijsko planiranje uključuje prevenciju i represiju. Preventivni oblik borbe protiv organiziranog kriminala obuhvata različite aktivnosti kojima se poboljšavaju društveni činioci koji spriječavaju nastanak i razvoj organiziranog kriminala. Represivne mjere predstavljaju osnovni metod suprotstavljanja organiziranom kriminalu, jer prijetnja visokim kaznama ima za cilj smanjenje organiziranog kriminala.

Međunarodna saradnja je neophodna saradnja kroz koju se primjenjuju sva dozvoljena sredstva i metodi koje preporučuju pojedine konvencije da bi se ograničilo djelovanje organiziranih kriminalnih grupa. Vlade država i Međunarodne organizacije u svom radu koriste proaktivni pristup u izboru i primjeni sredstava u suprotstavljanju postojećim i novim oblicima organiziranog kriminala. U otkrivanju organiziranog kriminala koriste se svi kriminalistički metodi, polazeći od prikupljanja obavještenja, praćenja, osmatranja, potražne djelatnosti, zasjede, racije, utvrđivanja identiteta, lišenja slobode i ostalih radnji.

Postoji statistički značajna povezanost između organiziranog kriminala i strategijskog planiranja. Potrebno je strategijsko planiranje u državama u tranziciji zbog visoke stope krivičnih djela organiziranog kriminala u državama u tranziciji. Postoji statistički značajna povezanost između organiziranog kriminala i međunarodne saradnje. Što je više krivičnih djela organiziranog kriminala zastupljeno u jednoj državi u tranziciji, to je više razvijena međunarodna saradnja među državama. Cjelina stava da utjecaj organiziranog kriminala na sigurnost država u tranziciji možemo posmatrati kroz pojačano strategijsko planiranje i međunarodnu saradnju je u potpunosti pozitivno potvrđena.

U nastavku će se predstaviti aktivnosti, metodi i subjekti za suprotstavljanje organiziranom kriminalu.

AKTIVNOSTI ZA SUPROTSTAVLJANJE ORGANIZIRANOM KRIMINALU

Preventivna djelatnost

Prevenција spada u proklamovan metod kriminalne politike. Težište preventivne djelatnosti usmjereno je prvenstveno na inkriminisana ponašanja. Sa ciljem suzbijanja i smanjenja organiziranog kriminala potrebno je adekvatnim mjerama i radnjama djelovati na ublažavanje ili eliminisanje kriminogenih uzroka, da bi se energičnije spriječili različiti oblici organiziranog kriminala. Da bi se uspješno provele preventivne mjere od policije se zahtijeva da sarađuje sa mnogobrojnim subjektima i da koriste odgovarajuću metodologiju rada. Organi moraju imati odgovarajući stručni kadar, kao i adekvatnu opremljenost, potpunu samostalnost, poštovanje zakonitosti i autoritativnost. Primjenjuju se razne mjere koje su preventivnog karaktera, a jedna od najznačajnijih mjera je kontrola funkcija. U svim oblastima privredne i vanprivredne djelatnosti treba angažovati određene vidove kontrole. Da bi se uspješno provela kontrola potrebno je ispuniti sljedeće uslove:

- onaj ko sprovodi kontrolu treba biti kompetentan;
- onaj ko sprovodi kontrolu treba biti nepristrasan i
- onaj ko sprovodi kontrolu treba biti brižljiv i savjestan u sprovođenju kontrole.

Prevenција prema vremenu u kojem nastaje se dijeli na proaktivnu i reaktivnu. Tako da s obzirom na vremenski domet na koji je prevenција usmjerena sve preventivne mjere se mogu podijeliti na:

- kratkoročne mjere prevencije,
- srednjoročne mjere prevencije i
- dugoročne mjere prevencije (Krivokapić, 2006, str. 68).

Prevenција se može podijeliti i na:

- primarnu (koja ima cilj ukloniti uzroke i uslove kriminalnog djelovanja na određenom prostoru),
- sekundarnu (čiji je cilj preduzimanje odgovarajućih mjera prema pojedincima za koje postoji pretpostavka da se radi o kriminalnom ponašanju i
- tercijalnu (usmjerena na osuđivana lica da bi ih spriječilo da učine nova krivična djela).

Efikan pristup borbi protiv organiziranog kriminala, kao i njegovog neizostavnog pratioca korupcije treba obuhvatiti aktivan pristup planiranju i primjeni preventivnih i ostalih mjera. Policijske preventivne mjere uključuju kontrolu kretanja na državnoj granici, kriminalistička kontrola povratnika, zapaljivih materijala, transporta eksploziva i ostalih radnji. Prevenciju je potrebno prilagođavati uzrocima i pojavama u društvu koji su razlog nastajanja i samim time razvoja pojedinih djelatnosti organiziranog kriminala. Kada se analizira preventivna djelatnost u sprečavanju organiziranog kriminala treba sagledati i sve objektivne uslove, kao i ekonomski i politički ambijent u okviru kojeg se sprovode preventivne mjere i čijom primjenom se ograničava efekat kojem doprinose postojeći društveni uslovi. Strategija prevenција kriminaliteta, iako se u realizaciji ne odvija parcijalno, može se posmatrati kao djelatnost na međunarodnom, nacionalnom i lokalnom planu. Treba imati u vidu strah od kriminalnog ispoljavanja dovodi do

ekscesa i bezvlašća, individualnog preuzimanja pravde od pojedinca, što ukazuje na nemoć države, odnosno državnih i društvenih institucija. Strah od kriminaliteta obavezuje na racionalno usmjereno i osmišljeno koncipiranje preventivnog programa za suzbijanje tog straha. Upravo strah od kriminaliteta predstavlja često veći problem nego sam kriminalitet (Ferraro, 1995).

Politika preventivnih mjera se može ostvarivati preko opšte i posebne prevencije, pomoću realizovanja odgovarajućih programa koji se odnose na prevenciju. Prevenciju ne treba vezati samo za ovlaštenja i mjere koje su predviđene zakonom, već se prevencija treba razrađivati minimalno i uopšteno. Prevenciju je potrebno preduzimati zbog sprečavanja nastupanja kriminalnih radnji, kao i posljedica.

Mjere sigurnosne politike na sprječavanju organiziranog kriminala, preventivnog karaktera, mogli bismo podijeliti na dvije globalne grupe mjera. Ovdje mislimo na one koje se odnose na: „legalizaciju“ nekih devijacija i nadzorstvo nad nekim osjetljivim područjima djelatnosti (Muratbegović, 2003, str. 269).

Kvalitet preventivnih mjera zavisi u velikoj mjeri od efikasnosti organa unutrašnjih poslova u otkrivanju krivičnih djela i njihovih učinilaca. Sveobuhvatna akcija gdje učestvuju nadležni društveni i državni subjekti zbog sprečavanja pojavnih oblika organiziranog kriminala jedna je od faza koja je u najvećem dijelu preventivnog karaktera. Operativna djelatnost policije i drugih nadležnih organa na prepoznavanju oblika organiziranog kriminala i preduzimanje određenih kriminalističkih radnji i mjera u svrhu suzbijanja organiziranog kriminala je druga faza u suzbijanju organiziranog kriminala, dok je treća faza u suprotstavljanju organiziranom kriminalu krivični progon učinilaca i presuđenje.

Samo saznanje da je izvršeno krivično djelo, bez najminimalnijih podataka o djelu ili o samom učiniocu, ne mogu pružiti objektivnu sliku, niti prognozu budućeg kriminalnog ispoljavanja koje treba preduprijeti. Iz toga proističe da obim i kvantitet podataka koje prikupi organ unutrašnjih poslova po osnovu represivne djelatnosti, mogu znatno da utiču na organizaciju i preduzimanje preventivnih mjera i radnji. Takvo proučavanje kriminaliteta za jedan određeni period i na određenom području može da pruži značajan prognostički element budućeg kriminalnog ispoljavanja, odnosno da posluži kao osnov za planiranje i programiranje prevencije na tom području (Krivokapić, 2006, str. 362).

Preventivne mjere omogućavaju da se ostvare osnovne ideje kriminalne politike na osnovu kojih se u suprotstavljanje organiziranog kriminala uključuju mnogi subjekti društva, odnosno organi, i građani. Cilj preventivnih mjera je spriječiti kriminalne posljedice. Prevencija treba počivati na načelima: zakonitosti, legitimnosti, institucionalnosti, interakcije, individualizacije i humanosti. Preventivna politika sadrži sljedeće nivoe:

- ante delictum;
- post delictum;
- post judicem;
- postpenalnu pomoć.

Represivna djelatnost

Represija znači potiskivanje i označava sredstvo borbe protiv organiziranog kriminala koje djeluje spolja. Represija je i sredstvo usmjereno da otklanja posljedicu manifestiranja kriminalne pojave.

Represija u kontekstu politike suzbijanja kriminaliteta zapravo podrazumijeva politiku racionalne primjene prisile povodom počinjenja nekog kažnjivog ponašanja, a u svrhu njegova suzbijanja. U tom smislu, represija znači djelovanje na četiri značajne razine: zakonodavnoj, sudskoj, izvršnoj te razini otkrivanja i hvatanja počinitelja kažnjivih ponašanja (Horvatić i Cvitanović, 1999, str. 95).

Represivna politika treba biti umjerena, ekonomična, racionalna i humana prilikom primjene sankcija. U represiji je sadržan i preventivni učinak, ali isto tako i u prevenciji je sadržana doza represije.

Cilj represivnih mera se sastoji u delovanju na ispoljene posledice organizovanog i transnacionalnog organizovanog kriminaliteta, odnosno na uklanjanju takvih posledica. Samim tim represivnim merama se ne deluje direktno na uzroke, već se otkrivanjem krivičnog dela i njihovih činilaca i obezbeđenjem dokaza nastoji da se eliminišu nastale posledice koje u suštini i predstavljaju manifestaciju kriminogenih faktora u određenom društvu (Bošković, 2003, str. 232).

Značajno mjesto u sastavu represivnih mjera zauzimaju krivične sankcije. Primjenom represivnih mjera do izražaja mora doći poštovanje načela zakonitosti, jer kršenjem načela zakonitosti napadaju se prava i slobode građana koja su zagarantovana odgovarajućim pravnim aktima, i tako se ljudi dovode u neravnotežan položaj. Represiju preduzimaju nadležni organi i to svaki organ u sastavu svoje nadležnosti i ovlaštenja. Prije svega to je policija, kao osnovni organ otkrivanja krivičnih djela koja se gone po službenoj dužnosti, državni tužilac kao organ gonjenja, sud kao organ donošenja presude i specijalni organi za borbu protiv organiziranog kriminala koji su osnovani zakonom. U skladu sa ustavnim i zakonskim normama trebaju biti sve represivne mjere koje primjenjuju nadležni organi.

Suština represivne delatnosti je u otkrivanju izvršenih krivičnih dela iz oblasti organizovanog i transnacionalnog organizovanog kriminaliteta, otkrivanju i pronalaženju učionica, obezbeđenju valjanih ličnih i materijalnih dokaza, u optuženju učinioca i u donošenju presude o proglašenju optuženog krivim i u izricanju krivične sankcije, kao i da po pravosnažnosti presude nadležni organi izvrše krivičnu sankciju (Bošković, 2003, str. 233).

Politička represija je oblik državnog reagovanja u skladu sa zakonom da se suzbiju određene pojave sa ciljem izmjene određene funkcije države, ili interesa građana. Politika represije se u autokratskim sistemima sprovodi prinudnim putem primjenom pravnih normi, njihovom zloupotrebom, ili mjerama političkog pritiska a sa izgovorom borbe protiv organiziranog kriminala, dok u demokratskim sistemima represija djeluje u sferi antikriminalne aktivnosti kao metod kriminalne politike od državnih organa uprave, kao i od krivičnog pravosuđa.

Kazna ostaje posebna represivna mjera u suprotstavljanju svim oblicima kriminala, mada ona doživljava izvjestan preobražaj, pa zbog toga sve manje sadrži zastrašivanje, a sve više postaje mjera resocijalizacije, dajući značajan socijalni aspekt u obliku ostvarivanja prevencije, što je i orijentacija savremene kriminalne politike.

Strategijsko planiranje

Planiranje kriminalističko-taktičkih mjera i radnji u operativnoj djelatnosti koju sprovodi organ unutrašnjih poslova, odnosno policija ima izrazito važan značaj da bi se uspješno suzbili svi vidovi organiziranog kriminala. Planiranje se mora stalno usavršavati. Pristup u planiranju operativne djelatnosti zasniva se na reaktivnom konceptu, pomoću kojeg policija i organi pravosuđa reaguju nakon što je izvršeno krivično djelo. Strategija planiranja kriminalističkih radnji i mjera uzima u obzir kriminalno političke i pravne okvire i načelo efikasnosti kako bi se kriminal savladao u cjelini ili pojedinačno svaki njegov dio.

Akademik dr. Milan Milutinović ističe da je nemoguće „pravilno i uspješno funkcionisanje sistema prevencije, ako se ne oslanja na kompleksnom planiranju i usmjeravanju na osnovu prethodnih naučnih prognoza i analiza“ (Milutinović, 1984, str. 322).

Planiranje i programiranje ima za cilj da obezbjedi međusobno usklađeno djelovanje pojedinih subjekata angažovanih u zajedničkom preventivnom programu. Riječ je o zajedničkom naporu koji ne trpi improvizaciju i neusklađenost u djelovanju, jer u tom slučaju neće ni prognostički ni etiološko-fenomenološki elementi, na kojima se zasniva planiranje i programiranje, imati odgovarajuće efekte (Krivokapić, 2006, str. 171).

Organizirani kriminal je zaista teško iskorijeniti, ali moguće ga je svesti u odgovarajuće okvire koji će ga staviti pod kontrolu. Da bi se uspješno odgovorilo na ekonomske, političke i socijalne izazove koje nosi organizirani kriminal potrebno je spoznati prirodu, suštinu i vjerovatnoću uspjeha pojedinih vrsta legalnih mjera uzvratanja. Organizirani kriminal je razvio metode i puteve koje predstavljaju ozbiljan izazov vladama, i nalaže upravnoj vlasti da se hitno uhvati i koštac sa problemom. Veoma bitna saznanja za borbu protiv organiziranog kriminala jesu da je kriminal bezuslovno potrebno prvo istražiti na samom izvoru, pa čak i kada je njegova aktivnost veoma raširena, a tek onda obratiti pažnju na određena područja u kojima problem nije specifičan.

Na osnovu analize stanja u oblasti organiziranog kriminala i rezultata do kojih se došlo na osnovu sprovedenih istraživanja, a uzimajući iskustva nekih država gdje su ispoljeni složeniji i organizovaniji oblici organiziranog kriminala moguće je vršiti prognozu daljeg razvoja i u budućnosti ispoljavanja organiziranog kriminala u određenoj mjeri u odnosu na postojeće oblike i poglede nastajanja novih oblika organiziranog kriminala. Organi unutrašnjih poslova se trebaju pripremati u stručnom, kadrovskom, organizacijskom i tehničkom smislu da bi se uspješno borila protiv organiziranog kriminala. Jako važna u toj borbi je profesionalnost i konspirativnost pri preduzimanju pojedinih radnji i mjera, a neizostavna je i inteligencija, hrabrost, mogućnost adekvatnog i blagovremenog reagovanja pripadnika unutrašnjih poslova na pojedine situacije.

U preduzimanju preventivnih i represivnih mjera da bi se suzbio organizirani kriminal treba uzeti u obzir sklonost organiziranog kriminala brzim promjenama i prilagođavanju aktuelnim promjenama u društvu, te korištenju naučnih, kao i tehničkih dostignuća u metodima kriminalne djelatnosti. Potrebno je pratiti razvoj organiziranog kriminala, i istražiti njegovu etiologiju i fenomenologiju.

Pri strategijskom planiranju za suzbijanje organiziranog kriminala veoma bitna analiza prirode i načina izvršenog krivičnog djela. Primjenjuju se predviđene faze profilisanja, kao što su :

- prikupljanje i obezbjeđivanje dokaza;
- rekonstrukcija krivičnog djela;
- kriminalistička analiza;
- plan taktičkih radnji;
- plan kriminalističko-tehničkih mjera.

Specijalizacija kadrova za borbu protiv organizovanog kriminala, kao proces, za sada nema trajni karakter, niti postoji razvijen sistem obuke koji bi omogućavao kontinuirano sticanje potrebnih kompetencija. Ona se sada ostvaruje povremeno, kroz seminare, okrugle stolove, praktične obuke, studijske posjete i ostalo. Posebno je potrebna radi sagledavanja specifičnosti organizovanog kriminala, usavršavanja metoda borbe, taktike istraživanja i dokumentovanja savremenih oblika kriminala, primjene specijalnih istražnih tehnika, sprovođenja finansijskih istraga i efikasnog oduzimanja imovine proistekle izvršenjem krivičnih dela, implementacije međunarodnih standarda, razvijanja pravne regulative i u drugim oblastima.

Ulaganje u modernizaciju infrastrukture i opreme je neprestana potreba, naročito u pogledu standardizovanosti i savremenosti, imajući u vidu sisteme i opremu koju danas koriste organizovane kriminalne grupe. Ovim se omogućava integracija i brza reakcija svih relevantnih državnih organa, i obezbeđuje kontinuirana i efikasna borba protiv organizovanog kriminala.² Najvažniji segment krivičnopravnog djelovanja države je borba protiv organiziranog kriminala.

Države uvode radikalnu politiku suprotstavljanja organiziranom kriminalu i usklađuju krivično zakonodavstvo zbog poboljšanja krivičnog postupka. Borba protiv organiziranog kriminala u svakoj državi smatra se i važnim političkim pitanjem o brizi državne vlasti za sigurnost svojih građana i funkcioniranje mehanizama pravne države. Za ostvarivanje uspješne borbe protiv organiziranog kriminala veoma je važno izvršiti sveobuhvatnu analizu svih segmenata i činilaca koji se nalaze u direktnoj vezi sa ovom negativnom društvenom pojavom. Svaka uređena društvena zajednica treba odrediti prioritete zadatke, način djelovanja, kao i odgovarajuću organizaciju policije i pravosuđa u suprotstavljanju organiziranom kriminalu.

Krivična djela organiziranog kriminala, kao i prisutni metodi uspostavljanja veze sa organima vlasti pokazuju da je nemoguće prisustvovanje trećih nepoželjnih lica zbog toga što bi se oni mogli pojaviti kao svjedoci, a rijetka je situacija da organizirani kriminal predvidi takve propuste.

Pojedine zemlje Zapadnog Balkana (Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina i Srbija) spadaju u države u kojima je borba protiv organiziranog kriminala u samim začetcima, te se može pretpostaviti da će se u okviru postojećeg sistema, kao i uvođenjem novih zakonskih odredbi, povećati učinkovitost organa krivičnog gonjenja i pravosuđa u hvatanju ukoštac jednako sa posljedicama kao i uzrocima organiziranog kriminala.³

Strategija borbe protiv organiziranog kriminala preventivnim ili represivnim mjerama zahtijeva sveobuhvatan i globalan pristup.

² Više pogledati: *Nacionalna strategija za borbu protiv organizovanog kriminala*, („Službeni glasnik Republike Srbije“, broj 23/2009).

³ Više pogledati: *Nacrt odluke Kriminalističke policije za sprečavanje organiziranog kriminala za period od 2005. do 2007.*, MUP Policija, GPU UKP od 14. 12. 2004., str.1

Međunarodna aktivnost u suprotstavljanju organiziranom kriminalu

Međunarodna saradnja je neizostavna u suprotstavljanju organiziranog kriminala. Međunarodna saradnja je saradnja između država ili preko njihovim međusobnim sporazumima ili aktivnošću pojedinih tijela i organa Međunarodne zajednice, kao i donošenje odgovarajućih konvencija i drugih akata koji upućuju na oblike međunarodne saradnje kako bi se suzbio organizirani kriminal. Međunarodna saradnja predstavlja internacionalizaciju državne moći.

Međunarodna policijska saradnja kao sastavni dio transnacionalne kontrole kriminaliteta pretpostavlja saradnju i zajedničke aktivnosti između policijskih tijela koja crpe svoj autoritet i ovlaštenja iz suvereniteta država koje predstavljaju. S druge strane, u današnje doba, postoje i oblici policijske saradnje van nacionalnih država koji uključuju relativno autonomne mreže, koje svoj legitimitet crpe iz postojanja drugih ne-državnih političkih zajednica, poput Europske unije kao primarnog primjera (Mujanović, 2015, str. 11).

Međunarodna policijska saradnja ostvaruje vezu sa policijskim pravom, krivičnim pravom, ustavnim pravom i kriminalistikom. Međunarodna policijska saradnja sa krivičnim pravom je značajna kod otkrivanja pripreme krivičnih djela. Otkrivanje krivičnih djela vrši se na osnovu kriminalističkih metoda. Prilikom ostvarivanja međunarodne saradnje koriste se propisi policijskog upravnog prava. Angažovanje organa unutrašnjih poslova jedne države u međunarodnoj saradnji treba biti u skladu ustavnog uređenja te države, prema principima međunarodnog prava. Već od osnivanja Lige naroda postojala je intencija da se pokrenu aktivnosti za suprotstavljanje organiziranom kriminalu. Najznačajnije uključivanje Ujedinjenih naroda kada se radi o organiziranom kriminalu desilo se 1975. godine kada se na Kongresu Ujedinjenih nacija u Ženevi govorilo o problemima i prirodi organiziranog kriminala. Među izvorima koji se tiču međunarodne saradnje kada je u pitanju borba protiv kriminaliteta treba spomenuti:

- *Konvenciju Ujedinjenih nacija o borbi protiv transnacionalnog organiziranog kriminaliteta;*
- *Konvenciju protiv nezakonite trgovine drogama i psihotropnim tvarima;*
- *Konvenciju Ujedinjenih nacija protiv korupcije;*
- *Protokol za sprečavanje, zaustavljanje i kažnjavanje trgovine ljudima naročito ženama i djecom;*
- *Protokol protiv krijumčarenja migranata kopnenim, morskim i zračnim putem.*
- Tijela Ujedinjenih nacija koji se bave sprečavanjem kriminala, kao i krivičnog pravosuđa su:
 - Međunarodna krivična i penitencijarna komisija;
 - Komisija za sprečavanje kriminala i krivično pravosuđe;
 - Odbor za sprečavanje i kontrolu kriminala Ujedinjenih nacija;
 - Ured za kontrolu droge i sprečavanje kriminala.

SPOC (Stability Pact Initiative for Organized Crime) predstavlja inicijativu Pakta stabilnosti za borbu protiv organiziranog kriminala, koja uključuje unapređenje međunarodne saradnje kada je u pitanju organizirani kriminal. U sastavu SPOC-a se nalazi Regionalna izvršna grupa.

Pored inicijative za borbu protiv organizovanog kriminala Pakta stabilnosti, tu je i SECI Centar čija je prevashodna misija podrška borbi prekograničnog organizovanog kriminala u jugoistočnoj Evropi. Sami ciljevi Centra, unaprijeđenje regionalne saradnje na ovom polju, kao i uspostavljeni mehanizmi za prevenciju i suzbijanje – tzv. “Task Forces” specijalizirane policijske jedinice za borbu protiv: organiziranja ilegalnih migracija ljudi, prostitucije, ilegalne trgovine drogom, krijumčarenja roba, krijumčarenja automobila, finansijskog kriminala, carinskih prevara daju mu određenu posebnost kao jedinstvenoj instituciji za provođenje zakona na regionalnom planu u koju su uključeni policijski i carinski djelatnici svih 11 zemalja regiona (Ahić, 2003, str. 243). Konvencija o centru za policijsku saradnju u Jugoistočnoj Evropi stupila je na snagu 2011. godine.

SECI Centar je regionalna organizacija koja okuplja policije i carine predstavnika iz 13 zemalja članica u cilju saradnje, koordinacije, zajedničke istrage i olakšavanja razmjene informacija u suprotstavljanju organiziranom kriminalu u jugoistočnoj Evropi. SECI Centar (Southeast European Center for Sombating Trans-border Crime) je osnovan 1999. godine u Bukureštu. Organizacija uključuje zemlje članice, kao što su: Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Srbija, Crna Gora, Albanija, Bugarska, Grčka, Mađarska, bivša jugoslavenska Republika Makedonija, Republika Moldavija, Rumunjska, Slovenija i Turska. SECI Centar stvara Zajedničku procjenu prijetnje od organiziranog kriminala za jugoistočnu Europu.

Transformacijom SECI – Regionalnog centra za borbu protiv prekograničnog kriminala, nastao je SELEC (Southeast European Law Enforcement Center) – Centar za sprovođenje zakona u Jugoistočnoj Evropi. Pravni osnov je bio potpisivanje SELEC Konvencije u Bukureštu, i to 01. 12. 2009. godine. Konvencija je stupila na snagu 07. 10.2011. godine, a depozitar Konvencije je bila država Rumunija. Sjedište SELEC Centra je u Bukureštu.

SELEC Konvencija pruža širi pravni osnov za značajniju regionalnu saradnju u sprovođenju istražnih i sudskih postupaka i stvaranje osnova da Centar dobije znatno veća pravna ovlašćenja u borbi protiv prekograničnog organizovanog kriminala, terorizma, krijumčarenja ljudi i roba. SELEC Centar uspostavlja i razrađuje mehanizme, zasnovane na saradnji država članica na sprovođenju zakona, koji države dalje mogu da koriste u cilju pružanja međusobne pomoći i podrške u prevenciji, otkrivanju i primeni pravnih mehanizama za sankcionisanje prekograničnog kriminala.

Nivo regionalne saradnje evropskih policija koji se nalazi u okviru Centra za policijsku saradnju u Jugoistočnoj Evropi na taktičko- operativnom planu, sastoji se od:

- Jedinice za ilegalne migracije i trgovinu ljudima;
- Jedinice za borbu protiv ilegalne trgovine motornim vozilima;
- Jedinice za borbu protiv krijumčarenja i prevara;
- Jedinice za borbu protiv ilegalne trgovine narkoticima;
- Jedinice za borbu protiv finansijskog i kompjuterskog (visokotehnološkog) kriminaliteta;
- Antiteroristička jedinice i
- Jedinice za bezbjednost u kontejnerskom transportu.

Timski rad uključuje i nužno angažovanje države u svim pravcima njene nadležnosti, jer država ima najbitniju ulogu u borbi protiv organiziranog kriminala i odgovarajućim mjerama može direktno uticati na primjenu načela zakonitosti i principa pravičnosti.

U okviru regionalne, međunarodne saradnje neophodno je uspostaviti takav protok informacija iz ove oblasti, koji će na najefikasniji, najekonomičniji, a posebno operativno –zaštićen način, doći do zainteresovanih korisnika i koje će poslužiti za uspješno planiranje operativno-taktičkih zadataka, sa dinamikom i svim taktičko-tehničkim mjerama, upotrebom najsavremenijih sredstava službi sigurnosti i ostalih operativnih organa:

- kontinuirana komunikacija između svih uključenih sigurnosnih i zaštitnih mehanizama;
- određivanje prioriteta u operativnom i kriminalističko-obavještajnom djelovanju;
- način sigurnosne zaštite u pripremanju operacija i potrebnoj saradnji sa ostalim vladinim i nevladinim institucijama;
- pravovremeno iznalaženje alternativnih operativno-taktičkih rješenja u slučaju uočenihih propusta i nedostataka tokom kriminalističke obrade (Masleša, 2003, str. 7-8).

Međunarodna policijska saradnja za suzbijanje organiziranog kriminala je neophodna zbog zajedničkog problema u borbi protiv kriminala i u organizovanju policijskog rada, rastuće internacionalizacije kriminala i opšte historijske etika prema integraciji. Na međunarodnom nivou osim Međunarodne kriminalističke policije, tu su i mnoga udruženja i multinacionalne organizacije koje su osnovane na bazi policijske saradnje ili je policija jedan od tih članova, kao naprimjer Trevi grupa, Europol, nevladine organizacije i drugi.

Status međudržavne organizacije ima Interpol (Međunarodna organizacija kriminalističke policije). Dinamika saradnje koja se odvija preko Međunarodne organizacije kriminalističke policije zavisi od međunarodnog kriminaliteta i dozvoljava se u oblasti opšeg prava, dok „ svaka djelatnost ili intervencija u pitanjima ili slučajevima koji imaju politički, vojni, vjerski ili rasni karakter najstrožije je zabranjena u Organizaciji“ (član 3. Statuta). Članom 2. Statuta Međunarodne organizacije kriminalističke policije definisani su zadaci koje obavlja Međunarodna organizacija kriminalističke policije. Određene komisije razmatraju određena pitanja koja su u vezi pitanja o oblicima organiziranog kriminala. Nacionalni centri ustupaju sve podatke, kao i dokumente koji su u interesu da suzbiju međunarodni kriminalitet, dok Generalni sekretariat prikuplja podatke od pojedinih nacionalnih policija koje su članice Međunarodne organizacije kriminalističke policije, koja nastoji usmjeriti pravovremeno i intenzivno razmijeniti informacije, a za koje se treba ju koristiti prednosti tehnološkog napretka, da bi se razmjena podataka odvijala veoma brzo. U okviru Međunarodne organizacije kriminalističke policije 1990. godine osnovana je Radna grupa za borbu protiv organizovanog kriminaliteta. Prvenstveno cilj grupe je kreirati baze podataka o svakoj grupi lica, kao i o svakom preduzeću koja se bave kriminalnim aktivnostima sa svrhom stvaranja profita. Radna grupa za borbu protiv organizovanog kriminaliteta ima zadatke da osniva i vodi kompjuterske kartoteke sa podacima o licima, grupama koje se bave organizovanim kriminalitetom, asocijacijama, razmjenu korisnih informacija sa centralnim nacionalnim biroima, koordiniranja aktivnosti pojedinačnih nacionalnih biroa na međunarodnom planu, a naročito u situacijama koje su u vezi sa organizovanim kriminalitetom.

Na zasjedanju Generalne skupštine Međunarodne organizacije kriminalističke policije u Bankoku 1998. godine , Generalni sekretariat je osnovao specijalnu grupu koja je zadužena za borbu

protiv organizovanog kriminaliteta. U vezi s tim, u februaru 1991. godine izrađen je program „Rockeri“ čiji su osnovni ciljevi:

- identifikovanje motocikličkih bandi koje se bave organizovanim kontinuiranim kriminalitetom,
- prikupljanje podataka o članovima, strukturi, načinu djelovanja i vrsti kriminaliteta kojim se bave,
- analiza i difuzija tih podataka i
- pomaganje zemljama-članicama u razmjeni informacija posredstvom kompletnog radnog programa (Krivokapić, 2006, str. 354).

TREVI (*Regionalna policijska saradnja u Europi*) grupa je radna grupa koja je formirana u svrhu policijske kooperacije u državama članicama Europske zajednice. Predstavlja međuvladino tijelo koje se bavi borbom protiv organiziranog kriminala i terorizma. Trevi grupa inkorporisana je u treći stub Europske unije.

Značajan mehanizam saradnje Europske unije u suzbijanju organiziranog kriminala jesu redovna zasjedanja ministara unutrašnjih poslova i ministara pravde u okviru Savjeta Europske unije.

METODI U SUPROTSTAVLJANJU ORGANIZIRANOM KRIMINALU

Metodi u suprotstavljanju organiziranom kriminalu imaju određene specifičnosti po kojima se razlikuju od ostalih kriminalističkih metoda. Radnje i mjere za borbu protiv organiziranog kriminala sadržane su u Zakonu o krivičnom postupku. Većina tih mjera i radnji koriste se kao kriminalistički metodi u dokazivanju krivičnih djela. U metode suprotstavljanja organiziranom kriminalu ubrajamo:

- saslušanje osumnjičenog;
- specijalne istražne radnje;
- prikriveni istražitelj;
- saslušanje svjedoka saradnika;
- zaštitu svjedoka;
- kontrolisanu isporuku;
- simulovane pravne poslove.

Korišćenje rezultata kako tradicionalnih tako i specijalnih (konspirativnih) sredstava i metoda u pretkrivičnom i krivičnom postupku, u neposrednoj je vezi sa dvema oprečnim tendencijama krivičnog procesnog prava i građanskih sloboda, a s druge strane potrebom za optimalnom efikasnošću krivične procedure. Zbog toga svaka legitimna mera kojom se normiraju specijalni metodi i sredstva za borbu protiv organizovanog kriminala mora da bude promišljena i celishodna (Milošević, 2003, str. 159).

SUBJEKTI U SUPROTSTAVLJANJU ORGANIZIRANOM KRIMINALU

U subjekte u suprotstavljanja organiziranom kriminalu spadaju :

- Policija,
- Državni tužilac,
- Specijalni organi za suzbijanje organiziranom kriminalu,
- Bezbjednosno-informativna agencija,
- Carinski organi,
- Poreska policija,
- Inspekcijski organi,
- Sudovi.

U prvoj fazi pojave organizovanog kriminaliteta, a posebno u situacijama kada postoji mogućnost da kriminalna organizacija uspostavi veze sa državom i njenim organima, teško je od bilo kojeg izvora sa sigurnošću očekivati da ukaže na postojanje svih elemenata organizovanog kriminaliteta (Bošković, 1998, str. 142).

Policija je osnovni organ otkrivanja krivičnih djela. Radi na prikupljanju i obezbjeđenju dokaza, koji su relevantni za ovu vrstu aktivnosti uz primjenu odgovarajućih kriminalističkih metoda. Policija treba pažnju obratiti na otkrivanje svih vidova kriminaliteta za koje postoji sumnja da će se daljim razvojem kretati prema organiziranom kriminalu. Također, policija treba nakon otkrivanja preduzeti odgovarajuće kriminalističke radnje i mjere kako bi utvrdila odgovarajuće kriminalne veze. Policija u otkrivanju krivičnih djela organiziranog kriminala koriste adekvatne operativno-taktičke radnje i mjere, kao što su: praćenje, osmatranje, pregled, uvid u određenu dokumentaciju, provjeru, kontrolu određene kategorije lica, kontrolu objekata i ostale relevantne radnje i mjere. Policija također u svom radu koristi odgovarajuće operativno-tehničke metode, kao što su informator, saradnik i odgovarajuća operativno-tehnička sredstva kao što je prisluškivanje telefona, ozvučenje prostorija, tajno praćenje, kontrola poštanskih pošiljki i filmsko snimanje. Najčešći način otkrivanja krivičnih djela, obezbjeđenja dokaza i razjašnjavanja je operativna djelatnost policije.

Operativna djelatnost policije predstavlja osnovni izvor saznanja za krivična djela iz oblasti organiziranog kriminala. Policija svoju operativnu djelatnost treba usmjeravati i na kriminalističku kontrolu bandi i grupa, kako bi na osnovu njihovog otkrivanja uvidjela ispoljenje oblike organiziranog kriminala i preventivno djelovala na suzbijanju daljeg vršenja i razvoja krivičnih djela iz oblasti organiziranog kriminala. Informacije u otkrivanju ovih krivičnih djela se ne mogu uspješno prikupiti samo na osnovu klasičnih izvora saznanja o izvršenju krivičnih djela.

Postupajući u okviru svojih ovlašćenja, oni dolaze do indicijalnih materijalnih i psihičkih činjenica koje mogu ukazati na postojanje krivičnog djela i osumnjičeno lice. Takav način otkrivanja krivičnih djela zahteva i odgovarajuće angažovanje radnika policije i izvan konkretnih zadataka u otkrivanju pojedinih krivičnih djela, što uostalom spada u njihovu svakodnevnu djelatnost (Bošković, 1998, str. 15).

Državni tužilac je izrazito poseban subjekt kada je u pitanju dokazivanje krivičnih djela organiziranog kriminala, jer ima zakonom data ovlaštenja u pretkrivičnom postupku. Njegova ru-

kovodna uloga se ogleda kroz sinhronizovano i jedinstveno djelovanje svih subjekata u toku pretkrivičnog postupka. Naročito značajna su dva ovlaštenja državnog tužioca, a to je stavljanje prijedloga istražnom sudiji da uvede nadzor i snimanje telefonskih i drugih razgovora, kao i drugih mjera, da naredi finansijskoj ili drugoj organizaciji da dostavi određene podatke za osobu koja se smatra osumnjičenom za organizirani kriminal. Tužilačka saradnja predstavlja dio šire sudske saradnje. Europska sudska mreža koja predstavlja kompjutersku vezu između država razvijena je u okviru Europske unije sa ciljem unapređenja kontakata između tužilaca. Saradnja je uspostavljena zbog ostvarivanja direktne saradnje centralnih vlasti koji su odgovorni za međunarodnu saradnju u krivičnim stvarima. Tužilaštvo Bosne i Hercegovine ima zakonom propisanu nadležnost za primanje zahtjeva za međunarodnu pravnu pomoć na osnovu zakona, bilateralnih i multilateralnih sporazuma, konvencija, zahtjeva za izručenje ili predavanje traženih osoba koje vrše organi međunarodnih sudova ili tribunala na teritoriji Bosne i Hercegovine i drugih država.

Specijalni organi za suzbijanje organiziranom kriminalu pored organa unutrašnjih poslova zbog aktuelne društvene potrebe poduzimaju određene radnje i mjere kako bi suzbili organizirani kriminal. U tužilaštvu je osnovan Poseban odjel za suzbijanje organiziranom kriminalu i kojim rukovodi specijalni tužilac, koji ima prava kao i državni tužilac.

Carinski organi vrše poslove carinskog nadzora, carinske robe, devizno-valutnu kontrolu i kontrolu robe čije je izvoz i uvoz posebno regulisan. Njihov značaj se posebno ogleda pri sprečavanju i otkrivanju krivičnih djela organiziranog kriminala, posebno nedozvoljene trgovine i krijumčarenja.

Poreska policija predstavlja jedinicu Poreske uprave, i njena uloga je da radi na otkrivanju i prikupljanju poreskih krivičnih djela. Zakonom je ovlaštena da privremeno oduzme robu i druga dokazna sredstva koja su od značaja za utvrđivanje krivičnog djela.

Inspekcijски organi posjeduju ovlaštenja u sprečavanju i otkrivanju krivičnih djela organiziranog kriminala. Devizni inspektorat ima značajnu ulogu jer provodi deviznu kontrolu platnog prometa sa inostranstvo i tržišnu inspekciju pomoću koje se može saznati o nedozvoljenoj trgovini pojedine robe.

Sudovi su značajni za suzbijanje organiziranog kriminala kako je već unaprijed navedeno po svojoj kaznenoj politici. Sudovi mogu obavljati poslove koji se tiču provođenja međunarodnih propisa, uključujući odnose sa Međunarodnom kriminalističkom policijom i dugim međunarodnim policijskim tijelima, naprimjer predaja lica koje jedna država zahtijeva od bilo kojeg organa na teritoriji druge države.

Ostvaren stepen saznanja o organizovanom kriminalitetu omogućava utvrđivanje ključnih elemenata pomoću kojih mogu da se istražuju svi pojavni oblici. Pre svega, mada ne postoji jedinstvena i monolitna kriminalna organizacija, potpuno je jasno da problem ima svetske razmere i da ni jedna država ili region nije od toga izuzet. Istraživanja su pokazala da organizacije imaju različite strukture koje variraju prema naglašenoj vrsti kriminala ili modusu operandi, ali istovremeno među grupama raste povezivanje i kooperacija u izvršenju krivičnih dela. Zbog svega toga, preko je potrebno da vlade i najšira međunarodna i nacionalna javnost postanu svesni stepena ugrožavanja poretka usled postojanja organizovanih kriminalnih grupa brzo i lako prelaze državne granice ne obzirajući se ni na čije zakone i druge propise (Aleksić, 1996, str. 68).

Regionalna saradnja se treba odvijati i na političkom i stručnom nivou. Kriminalizacija operacija pranja novca, konfiskacije, tajne operacije, međunarodna saradnja efikasni su u sprečavanju pranja novca. Proučavajući razne metode i subjekte u borbi protiv organiziranog kriminala u mnogim državama postoje slični i isti metodi i subjekti koji su nadležni za suzbijanje organiziranog kriminala.

Pri nastojanju da se i neki metodi iz inostrane prakse koriste ili da se formiraju identični subjekti, ne smeju se zanemariti bitni uslovi u tim zemljama koji upravo i karakterišu metode i subjekte koji utiču na njihovu sličnost i identičnost sa metodima i subjektima u drugim zemljama (Bošković, 2003, str. 224).

Uspješno otkrivanje oblika organiziranog kriminala zavisi od stalnog praćenja organizirane kriminalne djelatnosti i analize otkrivenih krivičnih djela. Kod krivičnih djela organiziranog kriminala postoji mogućnost vršenja istražne radnje uviđaja, tako da se na mjestu izvršenja krivičnog djela mogu pronaći većina činjenica i može se utvrditi okolnost od uticaja za razjašnjenje krivičnog djela.

U otkrivanju krivičnih dela organizovanog kriminaliteta bitno je stručno i znalčko korištenje odgovarajućih indicija kako bi se na vreme uočile prve pojave organizovanog kriminaliteta i, samim tim, došlo do saznanja da je izvršeno konkretno krivično delo iz tog domena (Bošković, 1998, str. 146).

Veoma bitan subjekt u borbi protiv organiziranog kriminala je država. Država treba biti energičnija u preduzimanju odgovarajućih mjera za suprotstavljanje organiziranom kriminalu. Ni u jednom trenutku država ne smije prihvatiti stanovište koje nalaže upotrebu svih sredstava u suprotstavljanju organiziranom kriminalu, a da ne vodi račun da li ta sredstva odudaraju od principa pravne države ili zadiru u neka od sloboda i prava njenih građana. Država može direktno uticati na primjenu načela zakonitosti i principa pravičnosti bez obzira na političku moć, status i položaj počinitelja krivičnih djela i tako omogućiti viši stepen efikasnosti u suprotstavljanju postojećih oblika organiziranog kriminala. Bez funkcionisanja pravne države i poštovanja načela zakonitosti nemoguće se boriti protiv organiziranog kriminala.

Nadležni subjekti u suprotstavljanju organiziranom kriminalu može ispoljiti nezadovoljavajući efekat ako primjenjeni metodi nisu adekvatni suprotstavljanju već postojećim oblicima organiziranog kriminala. Teško se boriti protiv bolje struktuiranih oblika organiziranog kriminala, zbog toga što nadležni subjekti trebaju otkriti i razjasniti već dobro razvijene i ugrađene veze organiziranog kriminala i organa vlasti državnih i drugih organa i subjekata koje je teško dokazati. Zato je neophodno angažovati sve nadležne subjekte u borbi protiv organiziranog kriminala u fazi postojanja prvih jedva uočljivih oblika organiziranog kriminala. Prve oblike organiziranog kriminala je teško prepoznati. Najčešći faktori otkrivanja opšteg kriminaliteta koji su ključni u pronalaženju relevantnih činjenica i dokazivanju krivičnih djela organiziranog kriminala su:

- vrsta objekta napada (njegova lokacija);
- vrijeme izvršenja;
- način izvršenja;
- sredstva izvršenja
- broj počinitelaca i njihov pol;

- način dolaska počinioca do objekta koji je bio predmet napada;
- put dolaska počinioca na lice mjesta;
- put napuštanja lica mjesta;
- kretanje počinioca;
- ponašanje počinioca;
- lični opis počinioca;
- poznavanje odgovarajućih činjenica od pojedinih lica kojima je to omogućavala situacija u kojoj su se našli;
- obezbjeđenje mjesta na kome je krivično djelo počinjeno.

ZAKLJUČAK

Okolnosti zbog kojih se javlja organizirani kriminal su i danas nažalost prisutne. Organizirani kriminal predstavlja najveću prijetnju savremenoj ljudskoj civilizaciji. Zbog nestabilnog društvenog uređenja, brzog prenosa kriminala iz zemalja u kojima je on veliki društveni problem, kao i neizgrađenog sistema vrijednosti evidentan je njegov rast. Države u tranziciji se teško bore protiv svih oblika organiziranog kriminala. Plodno tlo organizirani kriminal nalazi upravo za vrijeme neizgrađenog pravnog i pravičnog sistema vrijednosti, kome doprinosi nestabilno državno uređenje. Strategijsko djelovanje i međunarodna saradnja imaju za cilj ograničiti posljedice organiziranog kriminala. Borba protiv kriminala može se voditi na dva načina. Jedan je stihijski gdje dominira empirizam i volutarizam, a drugi koji je zasnovan na određenom sistemu, pri čemu planiranje, kao izraz koncepcijske strategije, dolazi do punog izražaja. Osnove takvom planiranju predstavljaju naučna saznanja u borbi protiv kriminala. Suprotstavljanje organiziranom kriminalu može biti uspješno ako se realno sagleda njegovo pravo mjesto u političkom i društveno-ekonomskom sistemu države, a i da nadležni organi za borbu protiv organiziranog kriminala djeluju organizirano imajući predstavu da se radi o oblicima organiziranog kriminala čiji su korijeni u političkom i društveno-ekonomskom sistemu države i da je u toj borbi neophodno suočiti se sa svim njegovim elementima. Efikasna borba protiv organiziranog kriminala podrazumijeva prethodnu identifikaciju njegovih oblika ili posrednim ili neposrednim putem i izbor odgovarajućih preventivnih i represivnih mjera od strane organa nadležnih za suprotstavljanje organiziranom kriminalu uz organizovan stručni i timski rad tokom cijele kriminalističke obrade. Postoje određeni oblici organiziranog kriminala koji ranije nisu postojali pa zbog toga je potrebno identifikovati početne oblike organiziranog kriminala bez obzira u kom intenzitetu i obimu su oni izraženi. Borba protiv organiziranog kriminala treba prevazilaziti nacionalne okvire u većem obimu, nego što je to danas. Upotrebom adekvatnih kriminalističkih metoda policija obezbjeđuje lične i materijalne dokaze u odnosu na elemente krivičnog djela organiziranog kriminala, njegovog počinioca i postojanja kriminalne grupe i njene veze sa državom i ostalim organima. Policija i drugi nadležni organi trebaju upotrebom odgovarajućih kriminalističkih metoda usmjeriti svoju djelatnost na otkrivanje i razjašnjavanje svih oblika organiziranog kriminala, bez obzira da djeluje u nacionalnim okvirima ili posjeduje internacionalni karakter. Kvalitetniji i složeniji pristup u otkrivanju, razjašnjavanju i dokazivanju imaju krivična djela organiziranog kriminala u odnosu na krivična djela koja vrše pojedinci. Treba otkriti organiziranu kriminalnu grupu, razjasniti kriminalnu djelatnost te grupe, utvrditi

učestvovanje svakog pripadnika u vršenju krivičnog djela, utvrditi kriminalne veze sa državom i drugim organima i subjektima. Potrebno je saradivati sa državama članicama Europske unije i drugim državama, naročito preko ambasada (policijskih atašea i eksperata u borbi protiv organiziranog kriminala), Međunarodne organizacija kriminalističke policije, Europske policijske službe, Međunarodne organizacija šefova policije u Jugoistočnoj Aziji, Latinoameričke saradnje razvijenih mreža, Organizacije američkih država i Regionalnog centra za prekogranični kriminal.

LITERATURA

- Ahić, J. (2003). *Mehanizmi i institucije prevencije i suzbijanja organiziranog kriminaliteta u jugoistočnoj Evropi*. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije
- Albanese, J.S. (2000). *The causes of organized crime*. Journal of Contemporary Criminal Justice, Thousand Oaks
- Aleksić, Ž. (1996). *Oblici borbe protiv organizovanog kriminaliteta u svetu*. Beograd: Pravni fakultet
- Bošković, M. (1998). *Kriminalistika metodika 1*. Beograd: Policijska akademija
- Bošković, M. (1998). *Organizovani kriminalitet. Dio 1., Kriminološki i kriminalistički aspekti*. Beograd : Policijska akademija
- Bošković, M. (2003). *Transnacionalni organizovani kriminalitet : oblici ispoljavanja i metodi suprostavljanja*. Beograd: Policijska akademija
- Ferraro , K.F.(1995). *Fear of crime*. Sony Press.
- Horvatić, Ž., i Cvitanović, L. (1999). *Politika suzbijanja kriminaliteta*. Zagreb: Policijska akademija
- Kajmaković , E., i Karović, S. (2013). *Organizirani kriminal u zemljama Zapadnog Balkana*, UDK 343.9.02(497)
- Krivokapić, V. (2006). *Prevenција kriminaliteta: teorijsko kriminalistički pristup*. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije
- Masleša, R. (2003). *Uticaј organizovanog kriminala na političku i sigurnosnu stabilnost u regiji*. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije
- Milošević, M. *Pravni aspekti korišćenja specijalnih metoda u suzbijanju organizovanog kriminala u Srbiji i Crnoj Gori*. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije
- Milutinović, M. (1984). *Kriminalna politika.SA*. Beograd
- Mujanović, E. (2015). *Međunarodna policijska saradnja*. Sarajevo : Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije
- Muratbegović, E. (2003). *Prevenција organiziranog kriminala (mjere sigurnosne politike)*. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

- Petrović, D. (1996). *Organizovani kriminalitet / teorijske dileme*. Kopaonik: Srpsko udruženje za krivično pravo

Dokumenti

- *Nacrt odluke Kriminalističke policije za sprečavanje organiziranog kriminala za period od 2005. do 2007.* MUP Policija. GPU UKP od 14. 12. 2004.
- Službeni glasnik Republike Srbije(br. 23/2009). *Nacionalna strategija za borbu protiv organizovanog kriminala.*

Online izvori

- Centar za sigurnosne studije BiH (2014). *Studija o organizovanom kriminalu u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo:Centar za sigurnosne studije BiH. Dostupno na: <http://www.businessdictionary.com/definition/organized-crime.html>, preuzeto 20.02.2016.

THE IMPACT OF ORGANIZED CRIME ON THE SECURITY OF STATES IN TRANSITION

Review Paper

Abstract

Reason for writing and research problem (s): Organized crime is one of the most complex phenomena in the world and the most serious problem of criminal legislation. This phenomenon is a challenge both for theory and practice. Adjusts to new trends. Organized crime jeopardizes the security of states by attacking vital interests. Because of the unstable social organization, the rapid transfer of crime from developed countries and countries in transition in which it is a major social problem, as well as the uneducated system of value, is evident in its growth. A successful fight against organized crime is possible with the application of contemporary technical achievements, as well as the firm determination of the state to fight organized crime. Activities to combat organized crime need to be directed at strategic planning and international cooperation.

Aims of the paper (scientific and/or social): Handling this topic is done from a scientific and social point of view. The aim of the research is to present measures to counter organized crime in transition countries, to show the causes of organized crime and factors that are crucial to finding relevant facts of organized crime in transition countries.

Methodology/Design: The paradigm that this research belongs to is positivism. Data collection methodology is based on qualitative and quantitative research. The methods used in this research are: method of document content analysis, statistical method, induction, deduction, abstraction.

Research/Paper limitation: The main limitation of this paper is that the subject of the research is very complex and it is not possible to look at all aspects of the impact of organized crime.

Results/Findings: The results would give a clear picture of how organized crime is affecting the security of states in transition, and then, based on these results, it could react to overcoming potential problems.

General Conclusion: Strategic action and international cooperation aim to limit the consequences of organized crime. In order to strengthen the fight against all forms of organized crime, it is necessary to improve statistical methods and synchronization in the collection of police data at all levels of government in transition countries. Organized crime represents a threat and national security risk, which requires enhanced criminal intelligence and data exchange. The preventive form of combating organized crime encompasses various activities that reduce the scope for the commission of criminal offenses as well as activities that improve the social factors that prevent the emergence and development of organized crime. An important place in the fight against organized crime is the assessment of the possible

impact of certain legal solutions on the prevention of organized crime. Organized crime has survived and adapted to new conditions that have led to new forms. Thus, the occurrences that lead to organized crime must be considered and analyzed in the overall. You should look at all the causes, regardless of the time period in which they originated. Consideration should be given to the intensity but also to the scope of the organized crime in the field of social life, as it does not exclude the possibility of acting isolated but also interconnected.

Research/Paper Validity: The results of the impact of organized crime on the security of states in transition should justify both the scientific and social significance of this work. Any contribution to the scientific foundation of new forms of prevention and resolution of organized crime of states in transition is essential for the entire society. Theoretical explanation and practical solution of the impact of organized crime in states in transition allows us to better understand how much has been done in the field of protection and how much state institutions are willing to do to protect this problem. Adequate cooperation between the society as a whole and the effective action of state institutions would overcome many influential factors related to organized crime in states in transition.

Keywords: organized crime, security, transition, strategic planning, international cooperation

Podaci o autoru

Amina Smailhodžić, magistar sigurnosnih studija, završila I i II ciklus studija na Univerzitetu u Sarajevu, na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije. Trenutno student na III ciklusu studija Univerziteta u Sarajevu, na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije. E-mail:aminasmilhodzic@fkn.unsa.ba

KRIMINALISTIČKI ASPEKTI ANGAŽOVANJA PRIKRIVENOG ISLEDNIKA

Pregledni naučni rad

Primljeno/Received: 30. 12. 2016.
Prihvaćeno/Accepted: 29. 05. 2019.

Siniša MORAVAC

Sažetak

Inspiracija za rad i problem(i) koji se radom oslovljava(ju): Jedan od osnovnih zahteva uspešnog i relativno harmoničnog funkcionisanja svakog društva je suzbijanje kriminaliteta. Kao neophodnost u tome se pojavljuje i potreba za angažovanjem prikrivenog islednika. Angažovanje prikrivenog islednika obuhvata širok spektar vremenski usklađenih aktivnosti. Iz tog razloga u radu se analiziraju aktivnosti koje polaze od samog odabira lica koje će se angažovati u svojstvu prikrivenog islednika, preko njegovog delovanja u organizovanoj kriminalnoj grupi, pa do prekidanja zadatka i njegovog “izvlačenja” iz miljea u kome se nalazio.

Ciljevi rada (naučni i/ili društveni): Najvažniji cilj rada koji se nastoji postići je ukazivanje i pravilno i svestrano sagledavanje suštine kriminalističkih aspekata angažovanja prikrivenog islednika, a sve to imajući u vidu neminovni značaj i složenost predmetne problematike. Na taj način rad treba da pruži neke praktične i sasvim korisne preporuke za postupanje lica koja su angažovana u svojstvu prikrivenog islednika. Takođe, analiza i kritika pojedinih teorijskih aspekata predmeta ovog rada, treba da dovedu do rešavanja pojedinih teorijskih problema i nelogičnosti.

Metodologija/Dizajn: Metodološki posmatrano, autor se služio analizom, sintezom, apstrakcijom, opštim teorijskim pristupom, a u određenoj meri i generalizacijom, naravno u meri u kojoj je generalizacija prihvatljiva kada je u pitanju predmetna tematika. Veliki deo izlaganja u radu je opisnog karaktera. Preciznije govoreći, opisi mogućih praktičnih situacija je u funkciji lakšeg sagledavanja suštine tematike. Teorijske analize su date samo kog pojedinih klasifikacija i analize shvatanja pojedinih autora o određenim pitanjima.

Ograničenja istraživanja/rada: Osnovno ograničenje rada ogleda se u tome što je rad rezultat isključivo teorijskih promišljanja i analiza autora zasnovanih na teorijskim shvatanjima i stanovištima, s jedne strane, i praktičnim iskustvima pojedinih lica koja su bila angažovana u svojstvu prikrivenog islednika, s druge strane. Dakle, ograničenje se ogleda u činjenici da sam autor ovog rada nema nikakvih praktičnih iskustava u ovom smislu koja bi mogla, kvalitativno posmatrano, znatno doprineti

radu. Jedno od ograničenja rada ogleda se i u nemogućnosti postizanja većeg stepena generalizacije datih preporuka, a što je posledica izrazite diferenciranosti prakse.

Rezultati/Nalazi: Na osnovu učinjene analize, ponuđen je jedan dosta širok pregled kriminalističkih aspekata angažovanja prikrivenog islednika u svim njegovim fazama. Takođe, utvrđeno je prisustvo pojedini klasifikacionih i terminoloških problema i nedoslednosti. U tom smislu, ukazano je na moguće rešenje problema. Delovanje prikrivenog islednika je veoma raznovrsno. To je posledica izrazite heterogenosti pojavnih oblika kriminalnih aktivnosti. Ta heterogenost čini angažovanje prikrivenog islednika u velikoj meri nepredvidivim.

Generalni zaključak: Angažovanje prikrivenog islednika je veoma složena aktivnost čija uspešnost direktno zavisi od mnogo faktora različite prirode. Pojedine klasifikacije zastupljene i uobičajene u teoriji i korišćena terminologija nisu sasvim odgovarajuće, odnosno ne odgovaraju uvek suštini stvari. Potreba za angažovanjem prikrivenog islednika je nesporna, a takva je i potreba za naučnim analiziranjem, koje se ogleda u davanju preporuka i smernica za praktično postupanje.

Opravdanost istraživanja/rada: Neminovna potreba suzbijanja organizovanog kriminaliteta i specifičnosti njegovog suzbijanja, a pre svega tu podrazumevamo teškoće suzbijanja, nesporno opravdavaju i čine suštinu analize predmeta ovog rada. Nadalje, rad bi trebao da ukaže i na kompleksnost i teškoće koje se neminovno javljaju u čitavom procesu angažovanja prikrivenog islednika. Navedeno važi kako za lica koja u tom svojstvu mogu biti angažovana i timu koji im pruža podršku, ali isto tako i za javnost koja bi trebalo da pravilno shvati u čemu se ogleda suština angažovanja prikrivenog islednika.

Ključne reči

kriminalistika, prikriveni islednik, organizovani kriminalitet, organizovana kriminalna grupa, infiltracija

1. UVOD

Promene načina i sredstava izvršenja krivičnih dela i povezivanja njihovih izvršilaca nameću potrebu za bitno drugačijom krivično-materijalnom, krivično-procesnom i kriminalističkom reakcijom. Toj potrebi se mora udovoljiti jer jedini način otkrivanja i suzbijanja neke pojave je njeno što detaljnije moguće poznavanje, a na osnovu toga izgradnja adekvatnog sistema za suzbijanje. U tom smislu ni kriminalitet, a naročito organizovani kriminalitet, ne sme da bude izuzetak. Kako se modaliteti vršenja krivičnih dela i organizovanja izvršilaca stalno menjaju, tako i prilagođavanja sistema, a sve u cilju postizanja maksimalnog mogućeg stepena efikasnosti i funkcionalnosti, moraju predstavljati neprekidan proces. Naročito se potencira i preventivno delovanje.¹ Iako se, možda, prikriveni islednik vezuje za represiju, ne treba isključiti mogućnost njegovog značajnog preventivnog delovanja. Naravno, uvek treba imati u vidu činjenicu da kri-

¹ Tako i Cesqui piše da je sazrela potreba da se ponovo uzme u razmatranje kompleksna strategija prevencije (Cesqui, 2017: 5-6).

minalitet postoji oduvek i da nikada neće moći biti u potpunosti eliminisan.

Iako je razvoj nauke dostigao neslućene nivoe, i uprkos veoma izraženom prodoru dostignuća drugih nauka u kriminalistiku, a time posredno i u krivični postupak, klasični kriminalistički načini postupanja često ne daju adekvatne rezultate. Razlog tome su karakteristike pojave koja se želi suzbiti – organizovani kriminalitet. Upravo zbog toga je bilo neophodno razvijati nove, nespecifične načine prikupljanja neophodnih dokaznih i operativnih informacija.² To je nužno praćeno i procesnim prilagođavanjima radi optimalnog iskorišćavanja dokaznog potencijala prikupljenih informacija. Procesne promene ogledaju se, između ostalog, u proširivanju kruga raspoloživih dokaznih radnji. Preciznije rečeno, omogućena je primena posebnih dokaznih radnji.³

Primenom posebnih dokaznih radnji postignuti su značajni rezultati. Pre svega, smanjen je broj krivičnih dela koji je ranije ostajao nepoznat organima gonjenja. Dokazivanje tih dela sada je skopčano sa znatno manjim poteškoćama. Najzad, omogućeno je proaktivno delovanje u cilju suzbijanja organizovanog kriminaliteta.

Nisu zanemarljivi ni problemi vezani za posebne dokazne radnje. Zajedničko za sve posebne dokazne radnje je da one predstavljaju tajne aktivnosti, dakle subjekat koji je pogođen njima ne sme da zna za to. Konspirativnost nije uvek lako postići, kako zbog prirode konkretne posebne dokazne radnje, tako i stepena profesionalnosti i savesnosti subjekata koji ih primenjuju. Svakako se ne mogu osnovano osporavati ni problemi na polju zakonskog regulisanja posebnih dokaznih radnji, a pogotovo prikrivenog islednika. Ovo naročito važi kada je posredi pitanje vršenja krivičnih dela od strane prikrivenog islednika, naravno, u vezi sa njegovim profesionalnim angažmanom.

Ipak, predmet ovog rada *neće* neposredno biti zakonska regulativa instituta prikrivenog islednika, već će se dalja izlaganja odnositi prevashodno na njegove kriminalističke aspekte, koji nisu od ništa manjeg značaja s obzirom da predstavljaju osnovnu pretpostavku za ispoljavanje krivično-procesnog aspekta. U tom smislu, rad će imati univerzalniji karakter. To stoga što neće biti omeđen zakonskim rešenjima pojedinih zakonodavstava.

² O tome sasvim lepo piše i Vodinić koji konstatuje da je neophodna nova kriminalistička strategija. Više o tome u Vodinić, 1994: 67.

³ Zakonik o krivičnom postupku (Službeni glasnik Republike Srbije, broj 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 i 55/2014) reguliše i posebne dokazne radnje (što predstavlja normativnu potvrdu neophodnosti za bitno drugačijim pristupom suzbijanju kriminaliteta, pa i organizovanog). Tačnije, regulisani su uslovi primene tih radnji, a potom je razrađena svaka pojedina dokazna radnja. Jedna od njih je prikriveni islednik. Iako dosta detaljno i svestrano regulisan, mi bismo rekli da sa takvim zakonskim rešenjem ne možemo biti sasvim zadovoljni. To naročito stoga što se, prema našem shvatanju, ali i prema pretežnom shvatanju u teoriji vršenje krivičnih dela od strane prikrivenog islednika normativno ne reguliše na adekvatan način. Ipak, mi se ovom prilikom u analiziranje navedenog nećemo upuštati. Naše interesovanje će se odnositi isključivo na kriminalističke aspekte angažovanja prikrivenog islednika!

2. KRIMINALISTIČKI ASPEKTI ANGAŽOVANJA PRIKRIVENOG ISLEDNIKA

Kriminalističkim aspektima angažovanja prikrivenog islednika nije posvećena dovoljna pažnja u domaćoj teoriji. Budući da teorija objašnjava, analizira, sistematizuje i kritikuje, a kada su u pitanju društvene nauke i izgrađuje sve aspekte neke pojave, te na taj način daje smernice za praktično delovanje, ovakvo stanje nije nimalo poželjno, a naročito ako se ima u vidu značaj instituta prikrivenog islednika. U cilju prevazilaženja ovakvog stanja izrazito su značajni čak i radovi tajnih agenata iz SAD koji su u bestselerima detaljno opisivali svoja iskustva.⁴ Ne treba da nas zbuni navedeni termin - „tajni agenti“. Između tajnih agenata koji se angažuju od strane američkih policijskih snaga, i prikrivenog islednika koji predstavlja termin uobičajen u evropskim državama, nema nikakve suštinske razlike. Važno je, ipak, da se pomenuti termini ne izjednačavaju sa agentom provokatorom!⁵

2.1. Određivanje forme postizanja cilja angažovanja

Cilj angažovanja prikrivenog islednika je prikupljanje informacija neophodnih za otkrivanje, dokazivanje i sprečavanje krivičnih dela izvršenih od strane organizovane kriminalne grupe. U zavisnosti od oblika, čvrstine povezanosti kriminalne grupe i raspoloživih informacija i podataka o njoj, pomenuti cilj je moguće postići na više načina (kroz više formi delovanja prikrivenog islednika). Više je kriterijuma za klasifikaciju formi.

U teoriji se najčešće pominje podela na duboku (dubinsku) i plitku (površinsku, laku) infiltraciju u organizovanu kriminalnu grupu. Ovakvog mišljenja su pojedini autori od kojih navodimo Škulića (Škulić, 2015: 551-552), Marinkovića (Marinković, 2010: 457), Matijevića (Matijević, 90-91: 2011) i Drecun (Drecun, 1997: 137-139). Prema njima, dubinska infiltracija podrazumeva dugotrajno i čvrsto povezivanje sa organizovanom kriminalnom grupom. S druge strane, površinska infiltracija se ogleda u stvaranju površnih veza, a prikriveni islednik *ne postaje član* organizovane kriminalne grupe, već samo povremeno uspostavlja određene oblike saradnje, kao što je kupovina ili prodaja oružja ili droge i slično. Dakle, prikriveni islednik se, po pravilu, javlja samo u ulozi spoljašnjeg saradnika organizovane kriminalne grupe.

Ipak, prema našem shvatanju, a polazeći od jednostavnog sagledavanja suštine stvari, ukoliko se uzme u obzir da, jezički posmatrano, *infiltracija* znači ulaženje, prodiranje, ubacivanje⁶, a u ovom kontekstu to nije ništa drugo nego ugradnja u kriminalnu strukturu, ovakva terminologija – *površinska infiltracija*, nije naročito logična.⁷ Postavlja se pitanje ko bi se „infiltrirao“ u organizovanu kriminalnu grupu, a da po pravilu, ne postane njen član? Koja bi

⁴ Na primer: Dzožef Pistone - Donnie Brasco: My Undercover Life in the Mafia (1987); Donnie Brasco: Deep Cover (1999); The Way of the Wiseguy (2004); Donnie Brasco: Unfinished Business (2007).

⁵ Agent provokator je operativni radnik koji nastoji da svojim delovanjem navede pojedince da realizuju svoje kriminalne namere i tako stvori uslove za šire razmere na planu razotkrivanja kriminaliteta (Aleksić i Milovanović, 1995: 23). Prikrivenom isledniku je izričito zabranjeno da podstrekava na izvršenje krivičnog dela!

⁶ Prema Vujakliji infiltracija (nlat. infiltratio) znači prodiranje, uvlačenje. Infiltrirati (nlat. infiltrare) se u nešto znači uvući se, prodreti u drugu sredinu (protivničku), ubacivati se (Vujaklija, 2007: 352).

⁷ Takođe, tada i podela na površinsku i dubinsku infiltraciju ostaje bez utemeljenja, budući da nema postojanog kriterijuma distinkcije.

bila uloga tog lica, zbog čega bi organizovana kriminalna grupa tolerisala njegovo prisustvo i kakve bi koristi od njega imala? Dakle, osim članova organizovane kriminalne grupe u njoj nema drugih lica. Isto važi i za prikrivenog islednika u ovom slučaju. Prikriveni islednik se ne može smatrati članom grupe samo na osnovu jednog ili više kontakata sa članovima organizovane kriminalne grupe radi kupovine ili prodaje droge. U suprotnom, članom bi se mogao smatrati i prodavac nekretnine koju organizovana kriminalna grupa kupuje na legalan način, ali uvek prikrivanjem nelegalnog porekla novca. Prikriveni islednik nikada nije prošao „obred inicijacije“ radi ulaska u organizovanu kriminalnu grupu, nikada nije ubačen, ugrađen u kriminalnu strukturu.

Kao kriterijumi za podelu formi delovanja prikrivenog islednika mogu se javiti i: činjenica prodaje nedozvoljenih roba ili roba čiji je promet ograničen; činjenica kupovine pomenutih roba; stepen složenosti; vremensko trajanje i slično.

Klasifikovanje formi prema navedenim kriterijumima je isključivo teorijskog karaktera, relativno je i bez praktičnog značaja, a samim tim, može da služi samo zadovoljstvu autora, te se na tome nećemo zadržavati. Sa aspekta prakse daleko je značajnije prikazati suštinu određenih formi delovanja.

Sledeće forme se u praksi često primenjuju (Marinković, 2004: 161-167):

Operacija „kupovina poverenja“. Iz razloga nepoverljivosti članova organizovane kriminalne grupe i straha da bi nove mušterije mogle biti predstavnici vlasti prikrivenom isledniku nije lako da odmah postigne svoj cilj. Neophodni su višestruki kontakti. Prikriveni islednik kupuje, na primer, drogu od trgovca narkoticima i pušta ga da se udalji, a bez da ga liši slobode. Ovaj postupak se ponavlja nekoliko puta. Cilj ovakvog delovanja je omogućavanje sagledavanja aktivnosti organizovane kriminalne grupe tokom dužeg vremenskog perioda, a sve se zasniva na stvaranju odnosa poverenje prikrivenog islednika i člana kriminalne organizacije. Nakon što se dođe do određenog kvantiteta i kvaliteta raspoloživih informacija, što je stvar procene u svakom pojedinom slučaju, pristupa se hapšenju lica, takođe prilikom kupovine droge.

Operacija „kupi i hapsi“. Ova operacija se može praktikovati samostalno, a može i da predstavlja nastavak prethodno opisane operacije. U prvom slučaju lišenje slobode se vrši već prilikom prvog kontakta prikrivenog islednika i člana organizovane kriminane grupe. U drugom slučaju, kako je već rečeno, hapšenju prethodi nekoliko kontakata koji nusu rezultirali hapšenjem. Hapšenje mora biti sprovedeno brzo, što iziskuje koordinisan rad celog tima, koji sve vreme prati tok operacije, naravno, bez da je tragovac narkoticima toga svestan.

„Flash Roll“. Prikriveni islednik se pojavljuje u ulozi kupca koji prodavcu narkotika pokazuje određenu količinu novca, s ciljem dokazivanja namere da se kupi droga, kao i da se raspolože neophodnim novcem. Sledeći potez je na prodacu. On se uverio u nameru i solventnost kupca, pa je u obavezi da dokaže da ima drogu. U periodu između pokazivanja novca i stavljanja na uvid droge može se doći do značajnih saznanja. Naime, neće u svim slučajevima prodavac imati kod sebe drogu, već će poći kod svog dobavljača da je preuzme sa ciljem prodaje prikrivenom isledniku. Tada je neophodno pratiti ga i moguće je da će se otkriti i sam izvor snabdevanja. Nikako ne treba u praćenju da učestvuje prikriveni islednik jer je njegov izgled poznat prodavcu, a to bi znatno povećalo rizik, kako po prikrivenog islednika, tako i po čitavu operaciju.

Operacija „mamac“ (decoy operation). Česti su slučajevi vršenja istih ili sličnih krivičnih dela u određenom prostoru (posmatrano u smislu delova grada, ali i u okolini određenih objekata). S obzirom na prirodu krivičnih dela vrše se kontinuirano (razbojništva) ili sa prekidima (na primer, silovanje na otvorenom, mračnom i zabačenom prostoru vrši se samo tokom meseci koji su pogodni u temperaturnom smislu). Prostorna i vremenska dimenzija pojave se dobija analizom statističkih podataka. Potom se na mesta za koja je utvrđen najveći stepen verovatnoće da će biti izvršeno krivično delo šalje prikriveni islednik koji ima ulogu žrtve. Na primer, u slučaju silovanja osoba ženskog pola se pojavljuje na mračnim i pustim mestima upravo sa ciljem da bude napadnuta. Koliki je stepen opasnosti po mamac ne treba posebno ni naglašavati. Česti su, naime, slučajevi vršenja krivičnih dela od strane više članova organizovane kriminalne grupe. Zbog izraženog stepena opasnosti prikriveni islednik mora biti dobro pripremljen i u konstantnom kontaktu sa preostalim delom tima koji u momentu napada treba da mu pruži pomoć i izvrši hapšenje.

Operacija „čup sa medom“ (honey pot operation), nekada i „medena zamka“. U ovom slučaju prikriveni islednik, imajući u vidu nezakonite radnje kojima se bavi organizovana kriminalna grupa, postupa tako da na sebe privlači pažnju. Na primer, prikriveni islednik otvara firmu, bar ili restoran koji su privlačni za razbojнике i reketaše. Da bi se postigli maksimalni efekti za osoblje u takvim lokalima se postavljaju naizgled nespretni, uplašeni i nesnalažljivi zaposleni, koje izvršioци krivičnih dela neće smatratiti značajnijom preprekom prilikom izvršenja krivičnog dela. Poželjno je da se u baru ili restoranu nalazi i nekoliko službenih lica u svojstvu gostiju. Da ne bi izazvala sumnju zbog dužeg boravka u objektu, moraju se smenjivati u određenim razmacima. Obavezno se u prostorije i van njih postavljaju kamere. Kamere van objekata su značajne jer mogu da snime automobil i lice koje je u njemu čekalo, ali je eventualno uspelo da pobegne kada je videlo da su njegovi saradnici u objektu uhapšeni. Ipak, ovakvu mogućnost bekstva moguće je otkloniti postavljanjem službenih lica na adekvatna mesta van objekta (na primer, sede na klupi na drugoj strani ulice, rade u kiosku brze hrane i drugo) koji bi motrili upravo na ovakve stvari. Jasno je da je između svih članova tima neophodna brza i precizna komunikacija, a najbolje je da, u slučaju opasnosti, članovi van objekta budu obavešteni od strane članova u ulozi gostiju. Razlog tome je činjenica da će se, na primer reketaši, ustremiti na vlasnika restorana ili bara, a to je prikriveni islednik. Bilo bi suviše opasno da prikriveni islednik u kontaktu sa njima, potajno obaveštava sve preostale članove tima za podršku.

Osim pomenutih u praksi su česti i sledeći oblici tajnog angažovanja (Feješ, 2006: 408):

Operacija nebeske mane (manna from heaven operation). Postupak je relativno jednostavan. Na mesto koje je ciljanom subjektu poznato i dostupno prikriveni islednik postavlja određeni predmet koji je poželjan za subjekta. Moguće je koristiti ovaj postupak i s ciljem provere lojalnosti unutar policije.

Operacija žaoka (sting operation). Ova operacija je veoma složena i neizvesna. Prikriveni islednik se infiltrira u organizovanu kriminalnu grupu ili stupa u kontakt sa određenim subjektom, a najčešće i jedno i drugo. Naročito izražen problem je što prikriveni islednik ne može da ostane samo pasivni posmatrač, već je u poziciji da mora učestvovati u kriminalnim aktivnostima. Naglašava se da je ovu operaciju je moguće primeniti u odnosu na veliki broj kriminalnih aktivnosti (Newman, Socia, 2007: 17-23).

Prividna prodaja (pseudo sell). Prikriveni islednik se javlja u ulozi prodavca robe čiji je promet nedozvoljen ili ograničen.

Prividna kupovina (pseudo buy). Prikriveni islednik se javlja u ulozi kupca nedozvoljene robe. Vidimo da nema suštinske razlike u odnosu na operaciju „kupi i hapsi“, kada se hapšenje vrši već nakon prve kupovine.

Simulovani poslovi. Veoma smo čvrsto i iskreno uvereni da su simulovani poslovi jedna sasvim podobna aktivnost, koja prikrivenom isledniku može predstavljati dragocen metod u cilju realizacije zadatka, a to, naravno, ne znači da se prikriveni islednik u svim slučajevima infiltrirao u organizovanu kriminalnu grupu! Naime, prikriveni islednik može da se javi u ulozi prevoznika ili isporučio nedozvoljene robe. Moguće je razlikovati dva modaliteta ovakvog angažovanja prikrivenog islednika. *Prvi*, prikriveni islednik je infiltriran u organizovanu kriminalnu grupu, dakle njen je član, te prevozi robu u cilju prikupljanja adekvatnih saznanja. U ovom slučaju simulovani poslovi su sredstvo (metod) kojim se prikriveni islednik služi. *Drugi*, prikriveni islednik nije infiltriran u organizovanu kriminalnu grupu. Naime, organizovana kriminalna grupa ima potrebu za transportom velikih količina različitih nedozvoljenih roba, po celom svetu. Tada mogu da angažuju transportno preduzeće koje će svojim kamionima da preveze, na primer, kontejnere iz luke do skladišta. U kontaktu sa preduzećem organizovana kriminalna grupa će prikazati falsifikovane dokumente da bi prikrija poreklo i sadržinu kontejnera. Iz tog razloga je teško ustanoviti da je posredi ilegalna aktivnost. Međutim, kada se to ustanovi prikriveni islednik će biti angažovan u svojstvu vozača kamiona, koji će relativno lako i bez izazivanja sumnje moći dopremiti kontejnere do željenog skladišta. Tada on dolazi do podataka o lokaciji skladišta, prisustvu drugih lica u njemu i slično. Nakon toga je poželjno pristupiti posmatranju skladišta da bi se uočile dalje aktivnosti, pre svega rasturanje nedozvoljene robe.

U prvom objašnjenom slučaju simulovanih poslova posredi je samo metod kojim se prikriveni islednik služi da bi postigao cilj. U svim ostalim slučajevima posredi je tzv. površinska infiltracija, a sam termin, kako je već napred objašnjeno, nije primeren. Kako se može smatrati članom i kada se infiltrirala u organizovanu kriminalnu grupu potencijalna žrtva u slučaju operacije *mamac*?⁸ Nikako se ne može se smatrati članom i u organizovanu kriminalnu grupu se nije infiltrirala ni u jednom momentu operacije. Ista je situacija i sa vozačem kamiona koji preveze robu iz luke do skladišta i udalji se, a ostatak tima nastavi sa nadziranjem lokacije.

Zbog navedenog smo saglasni sa Marinkovićem i Đurđevićem koji konstatuju da infiltracija predstavlja složenu kriminalističku delatnost, kojom policija i drugi organi nadležni za sprečavanje i suzbijanje kriminaliteta nastoje *ostvariti poziciju u kriminalnim redovima* (Marinković i Đurđević, 2006: 1026-1027). Dakle, treba uočiti da se govori o poziciji u kriminalnim redovima, a ne samo o povremenim kontaktima sa kriminalnim redovima.

Vodinelić ukazuje da prikriveno izviđanje omogućuje prikrivenom policijskom izviđaču da dopre do ključnih figura organizovanog kriminaliteta, koje se nikada prema spolja ne ispoljavaju kao kriminalci (Vodinelić, 1994: 422). Pod prikrivenim policijskim izviđačem Vodinelić, suštinski posmatrano, podrazumeva prikrivenog islednika.

⁸ Iako u izvesnom smislu specifična, operacija *mamac* predstavlja operaciju koja se može primeniti i u odnosu na organizovanu kriminalnu grupu. Šta više, to je moguće činiti veoma uspešno, te u tom smislu, ne treba biti ograničenih shvatanja u pogledu dometa i mogućnosti primene ove operacije.

Iako operacije tzv. površinske infiltracije suštinski ne smatramo infiltracijom u pravom smislu, njihove karakteristike su sumarno izložene da bi se pružio uvid u raznovrsnost formi mogućeg angažovanja prikrivenog islednika.

Navedene operacije se u praksi često kombinuju, nadovezuju, a moguće je i da jedna ustupi mesto drugoj. To je razumljivo jer nikada nije moguće predvideti i planom obuhvatiti sve relevantne okolnosti. Na primer, moguće je zamisliti situaciju da prikriveni islednik želi da kupi drogu i zbog toga stupi u kontakt sa dilerom. Međutim, u toku pregovora ispostavi se da diler nema drogu, moći će da je nabavi tek za određeno vreme, ali posredno ili neposredno ukaže prikrivenom isledniku da ima potrebu za oružjem. Tada bi prikriveni islednik rekao da ima na raspolaganju oružje i to baš ono oružje koje je dileru neophodno. Tada se uloge menjaju i prikriveni islednik postaje trgovac, a diler kupac.

2.2. Personalno određenje i obuka prikrivenog islednika

Nakon što se odredi forma u kojoj se planira delovati, neophodno je izabrati adekvatno lice za to. Taj deo postupka je izrazito složen i zahteva ozbiljan rad. Pre svega treba odabrati kandidata koji ima najbolje sposobnosti i najviše izgleda da uspešno sprovede zadatak.⁹

Prema našem shvatanju, uopšteno govoreći, svako lice potencijalno podobno za obuku trebalo bi da ima sledeće karakteristike: hrabrost; stručnost; visok stepen poštenja; snalažljivost; izuzetno visok nivo fizičke kondicije; poznavanje neke borilačke veštine; sposobnost rukovanja oružjem, kako vatrenim, tako i hladnim; inteligencija; samopouzdanje; otpornost na nedozvoljene uticaje; dobro pamćenje; određeni stepen iskustva i drugo.¹⁰ Ove okolnosti su kod prikrivenog islednika od veoma velikog značaja imajući u vidu prirodu njegovog zadatka. Naročito se ukazuje na značaj pažljivog sagledavanja emocionalne stabilnosti i porodične situacije. To stoga što je zabeležen značajan broj tragedija koje su bile u vezi sa stresom koji je neminovni pratilac angažovanja (O'Donnell, Bilich, odeljak 3.11.: bez navođenja broja strane).

Treba zapaziti da se gotovo sve neophodne osobine mogu proveriti odgovarajućim testovima, tako postoje testovi inteligencije, testovi pamćenja, a lako je proveriti i koliko uspešno je lice ovladalo upotrebom oružja.

Najveći broj pomenutih osobina, koje su zapravo osnovne pretpostavke angažovanja, se može vremenom razviti i usavršavati.

Nakon konstatovanja da li lica imaju sve neophodne osobine vrši se odabir (selekcija) lica koja će dalje nastaviti sa obukom. Postoje dve vrste selekcije: opšta i posebna. *Opšta selekcija* podrazumeva izbor više lica koja će se obučavati za slučaj angažovanja u svojstvu prikrivenog islednika. *Posebna selekcija* podrazumeva odabir između lica koja su prošla opštu selekciju, to jest konkretnog lica ili više njih koja će delovati prema konkretnoj organizovanoj kriminalnoj grupi (Škulić, 2015: 542).

⁹ Ovo je od naročitog značaja. O tome piše i Bonney koja naročito ukazuje na značaj regrutacije lica i mogućnosti korupcije, a što neminovno mora voditi naročitoj obazrivosti u postupku personalizacije prikrivenog islednika (Bonney, 2015: 277, 279-280).

¹⁰ Obzirom da smo ograničeni obimom rada, mi smo spomenuli samo pojedine od neophodnih osobina i sposobnosti koje moraju da krase prikrivenog islednika, više o tome videti u Marinković, 2010: 461-463.

Dakle, polazeći od rečenog, preciznije govoreći, cilj posebne selekcije je odabir konkretnog lica kojem određeni zadatak najviše odgovara, te se dodatnom obukom nastoji postići još uža specijalizacija, sve to s ciljem što efikasnijeg angažovanja. Nekada je zbog nedostatka vremena neophodno angažovati i lice koje nije prošlo opštu selekciju. Opšta selekcija ima za rezultat stvaranje organizacione jedinice – službe. Lica koja se u njoj nalaze i čekaju svoj angažman nikako ne mogu imati uvida u sve relevantne okolnosti svakog pojedinog slučaja. To je potpuno razumljivo, a u krajnjoj liniji nije ni poželjno. Zbog toga je, kada prođu i opštu selekciju, najpre neophodno da se upoznaju sa svim respoloživim činjenicama vezanim za konkretan slučaj. Međutim, kada nema vremena za sprovođenje opšte selekcije, jedino je opravdano kao prikrivenog islednika angažovati lice koje je upoznato sa okolnostima konkretnog slučaja. Jedino će ono moći da deluje na adekvatan način. Ukratko rečeno, treba angažovati ono službeno lice koje radi na otkrivanju i prikupljanju dokaza za krivična dela koja je izvršila konkretna organizovana kriminalna grupa.

Nakon selekcije lica sledi njihova obuka. Cilj obuke je dvojak. *Prvo*, detaljnija priprema i upoznavanje lica sa karakteristikama angažmana (u ovom slučaju potreba za angažovanjem još ne postoji). *Drugo*, specijalizacija lica za delovanje u svojstvu prikrivenog islednika imajući u vidu konkretnu organizovanu kriminalnu grupu (očigledno je da ovde postoji konkretna potreba za angažovanjem). Jasno se uočava, a i sasvim je logično, da se obuka lica koja će biti angažovana kao prikriveni islednici kreće od opšteg ka posebnom, od načelne obuke imajući u vidu karakteristike angažmana, do obuke imajući u vidu konkretnu kriminalnu grupu u kojoj će prikriveni islednik biti angažovan.

2.3. Priprema prikrivenog islednika za delovanje u konkretnoj organizovanoj kriminalnoj grupi

U suštini priprema je intenzivnija obuka. Priprema mora biti veoma detaljna, te je neophodno raspolagati sa dovoljno vremena. Nije moguće teorijski obuhvatiti sve značajne aspekte pripreme prikrivenog islednika. Iz tog razloga će biti dat načelan prikaz, a detaljna razrada se vrši prema potrebama konkretnog slučaja, od kog ujedno zavise značaj i izostanak pojedinih aspekata.

Prema našem shvatanju, apsolutno je neophodno da prikriveni islednik bude upoznat sa:

- 1) krivičnim delima koje je organizovana kriminalna grupa izvršila ili se sprema da ih izvrši;
- 2) članovima organizovane kriminalne grupe, njihovim međusobnim odnosima i funkcijama i položajem u hijerarhijskoj strukturi;
- 3) identitetom rukovodilaca i koordinatora delovanja organizovane kriminalne grupe;
- 4) specifičnostima delovanja organizovane kriminalne grupe;
- 5) prostornom dimenzijom delovanja organizovane kriminalne grupe;
- 6) postojanjem veza sa drugim organizovanim kriminalnim grupama, a ako postoje izvesne veze, da li grupe međusobno sarađuju ili su u konkurentskom odnosu;
- 7) materijalnim resursima kojima organizovana kriminalna grupa raspolaže (koja vozila koriste pripadnici, gde imaju skladišta i slično)
- 8) mestima koje posećuju članovi kao što su luksuzni restorani, barovi, hoteli i drugo;

- 9) tendencijom uvećanja organizovane kriminalne grupe i proširenjem delatnosti;
- 10) postojanjem koruptivnih veza sa predstavnicima državnih organa. Ovo je naročito značajno zbog opasnosti postojanja sprega između kriminala i predstavnika države, te prikriveni islednik treba da se usmeri na prikupljanje dokaza i u tom pravcu;
- 11) ponašanjem članova organizovane kriminalne grupe u smislu da li su agresivni i nasilni, ili deluju na suptilniji način, to se može donekle zaključiti i na osnovu izvršenih krivičnih dela i načina njihovog izvršenja;
- 12) stilom odevanja, načinom govora i žargonom.

2.4. Kreiranje legende

Uporedo sa upoznavanjem prikrivenog islednika sa napred navedenim činjenicama teče i postupak sačinjavanja legende, koji je samo nastavak pripreme. Legenda je lažni identitet koji je sačinjen sa obmanjujućom namerom prikrivanja pravog identiteta prikrivenog islednika i „stvaranja“ jedne „nove“ osobe, koja će biti podobna da bude prihvaćena u organizovanu kriminalnu grupu ili da se pojavi u svojstvu spoljašnjeg saradnika.¹¹

Pre svega, treba smisliti ime i prezime pod kojim će prikriveni islednik biti angažovan. U tom smislu nema apsolutnog pravila. Ukoliko službeno lice ima ime koje je uobičajeno, često, nije problem da zadrži svoje pravo ime. Tako je otklonjena mogućnost da u toku angažmana greškom upotrebi neko drugo ime, ne odazove se, ili čak i zaboravi lažno ime.¹² Ukoliko, pak, ima ime koje nije baš uobičajeno obavezno treba da koristi lažno ime. Kada je u pitanju prezime, obavezno ga treba promeniti i koristiti neko koje je uobičajeno. Ne preporučuje se korišćenje imena i prezimena članova porodice, rodbine, prijatelja ili poznanika. Moguće je koristiti i lažan nadimak.

Pribivalište, boravište, jedinstveni matični broj građana, datum rođenja, ime roditelja i svi ostali podaci koji služe za identifikaciju lica moraju biti izmenjeni. Ukoliko je potrebno moguće je izraditi lažne lične dokumente (lična karta, vozačka dozvola, putna isprava). Sve pomenute podatke prikriveni islednik mora odlično da memoriše. Ukoliko pogreši kod, na primer, datuma rođenja ili imena roditelja, to će definitivno izazvati sumnju.

Osim ličnih dokumenata sa slikom prikriveni islednik treba da ima kod sebe i druge dokumente kao što su članske karte, računi, priznanice, avionske karte i drugo. Smatramo da to bitno doprinosi lakšem prihvatanju i težem otkrivanju lažnog identiteta prikrivenog islednika.

¹¹ Prema shvatanju Škulića legenda se, u suštini stvari, sastoji iz: 1) formalnih aspekata – tu svrstava osnovne identifikacione podatke poput imena i prezimena prikrivenog islednika, nadimka, imena roditelja, mesta i vremena rođenja i drugi, i 2) faktičkih aspekata koji se ogledaju u kriminalnoj karijeri i prošlosti lica, kruga poznanika, životnih navika, obrasca ponašanja i drugo (Škulić, 2015: 549).

¹² Međutim, korišćenje pravog imena nosi i ogromnu opasnost. Postavlja se, naime, pitanje šta bi se desilo ako bi prikriveni islednik, dok je u društvu osumnjičenog, na ulici naišao na poznanika koji bi ga pozvao pravim imenom, koje prikriveni islednik koristi i na tajnom zadatku? Prikriveni islednik bi se tada našao u veoma nezavidnoj situaciji (upravo zbog toga mnogi preporučuju korišćenje lažnog imena). Sličan i svakako interesantan primer službenika koji je bio angažovan kao prikriveni islednik videti u VanCook, 1996: 12.

Kada su u pitanju fotografije smatramo da ne bi trebalo da ima uz sebe bilo kakve fotografije, a naročito ne fotografije svoje porodice. Najbolje je da se izjasni da nema suprugu ni decu, naravno, zbog njihove bezbednosti. Moguće je zamisliti da nosi fotografije drugih lica, te da ih predstavlja kao svoju porodicu, ali opasnost po lica sa slike je prevelika, te to ne bi trebalo da dolazi u obzir. Organizovana kriminalna grupa ne okleva da se osveti čak i porodicama. Nikako nije opravdano uzeti fotografiju nekog lica i bez njegovog znanja ili saglasnosti ga predstavljati kao lice koje je u porodičnim rodbinskim ili kakvim drugim vezama sa prikrivenim islednikom.

Važan deo legende je i istorija imaginarnog lica koje se legendom kreira. Neophodno je dobro planirati kriminalno iskustvo. Prikriveni islednik u toku angažmana treba da se dokaže i da pokaže da je sposoban, hladnokrvan i pouzdan. Jedino tako će steći poverenje organizovane kriminalne grupe. U tom cilju se osmišljavaju krivična dela koja je prikriveni islednik navodno izvršio. Sasvim sigurno će prikriveni islednik biti upitan i da li je bio u zatvoru. Trebalo bi da kaže da nije nikada bio u zatvoru. Razlog je taj što članovi organizovane kriminalne grupe upoznaju u zatvoru druge zatovrenike. U međusobnim komunikacijama oni saznaju zbog čega su uhapšeni, da li su prethodno bili u zatvoru i ako jesu u kom, koga su tamo upoznali i slično. Ukoliko se uzme u obzir da često i više puta borave u zatvoru, mreža međusobnih poznanstava svakako nije zanemarljiva. Tada je gotovo nemoguće spomenuti zatvor za koji neki član organizovane kriminalne grupe nije čuo, ne poznaje nekoga ko je u njemu bio ili je čak i sam nije boravio u njemu.¹³

Sve navedene elemente prikriveni islednik mora dobro da zapamti, u protivnom može lako i sam da se zbuni i dovede sebe u veoma nezavidan položaj. Opasnost razotkrivanja je neminovna kada je u pitanju greška u imenu roditelja, datumu rođenja, mestu prebivališta. Međutim, kada je u pitanju nadimak, prikriveni islednik može da se opravda tako što će reći da ima više nadimaka, ali je zaboravio da ih pomene. Kada je u pitanju kriminalitet koji zahteva određeni nivo znanja iz pojedinih oblasti kao što su privredno poslovanje i poznavanje informatičkih i kompjuterskih tehnologija, neophodno je u legendu uključiti i podatke o obrazovanju. Preporuča se da prikriveni islednik kaže da se školovao negde u inostranstvu, jer se smanjuje verovatnoća razotkrivanja ili pojavljivanja člana organizovane kriminalne grupe koji se zaista školovao na

¹³ Navešćemo zanimljiv primer VanCook-a koji je radio kao tajni agent, a svoja iskustva slikovito prikazao u svojim knjigama. „Zamislili ovaj scenario: ti si na tajnom zadatku, sediš u dnevnoj sobi poznatog dilera droge Bejker i čekaš da njegov partner isporuči paket heroina da bi mogao da obaviš svoju prvu kupovinu. Bejkeru si predstavljen kao ulični diler iz kraja i sve ide po planu. Ubijajući vreme dok ne stigne roba Bejker te pita da li si nekada nešto radio. „Da“ kažeš, „radio sam dve godine u zatvoru Big Mek u Oklahomi“. „Kada?“ pita Bejker. „Izašao sam prošlog jula“. Počinješ da postaješ uznemiren, jer odjednom počinješ da shvataš da jedina stvar koju znaš o ovom zatvoru jeste da si tamo sprovodio zatvorenike kao zamenik šerifa. „Pa ti onda sigurno znaš mog starog drugara Buča Džonsona, kaže Bejker. Šta dalje? Trenutak istine je blizu. Da li je Džonson stvarno bio tamo kada si i ti navodno bio, ili te Bejker testira? U tom slučaju, da li taj Buč uopšte i postoji? Ti ideš na sigurno i kažeš da ga se ne sećaš, i da je to veliko mesto, na šta Bejker klima glavom u znak odobravanja, „Da, to je i Buč rekao“. Odahnulo si sa olakšanjem, ali to je bilo samo kratkotrajno. Bejker opušteno nastavlja: „Buč je bio u ćeliji bloka tri. Gde si ti bio?“ E tu je konačno momenat istine. Stavio si sebe u ćorsokak rekavši da si ležao u zatvoru Big Mek. Pokušavaš da improvizuješ – ako postoji blok tri, onda mora da postoje blokovi jedan i dva. Konačno kažeš: „Dva“. Bejker se smeje. „Ja sam lično bio u Meku prošle godine. Blok dva je još uvek bio u fazi rekonstrukcije nakon požara, tako da u njemu niko nije boravio.“ - (VanCook, 1996: 15-16).

istom fakultetu. Obavezno je utvrditi da li obrazovna ustanova zaista ima smer za koji prikriiveni islednik tvrdi da je pohađao.

Zaključno konstatujemo da stvaranje kvalitetne legende nije nimalo lako. Greška ili kontradiktornost u bilo kojem segmentu može dovesti do razotkrivanja prave uloge prikriivenog islednika. Iz tog razloga se preporučuje da legendu ne sačinjavaju pojedinci, već deo tima ili ceo tim u zavisnosti od veličine. Tako je manja verovatnoća greške, a eventualne nelogičnosti se uočavaju lakše. Neophodno je legendom obuhvatiti što više detalja, jer detalji prave razliku i čine legendu uverljivom i koherentnom celinom. Kako je rečeno, sve elemente prikriiveni islednik mora dobro da nauči i poistoveti se sa njima. Jedino tako njegov nastup će biti uverljiv i kvalitetan, a u protivnom će biti ništa drugo do loša gluma. Ipak, uvek će se pojaviti neke nove okolnosti koje nisu mogle biti razmotrene prilikom sastavljanja legende. Tada prikriiveni islednik mora, „u hodu“ brzo i logično da razmišlja, te daje odgovore usklađene sa legendom.

Kada je u pitanju legenda treba imati u vidu još jedan važan uslov uspešnosti. Između mete istrage, osobe koja će se pojaviti u ulozi prikriivenog islednika i legende mora da postoji povezanost i međuzavisnost, a sve to u smislu da će osobine mete istrage predstavljati konstantu koja će biti od presudnog značaja i uticaja na odabir lica koje će biti angažovano kao prikriiveni islednik i legende pod kojom će nastupati (Antonić i Mitrović, 2012: 67). Motto i June ukazuju da je izgradnja legende prikriivenog islednika veoma značajan segment pripreme rada prikriivenog islednika. Naime, kvalitet legende direktno utiče na mogućnost dekonspiracije prikriivenog islednika. Kvalitetno pripremljena legenda treba da omogući da prikriiveni islednik uđe u kriminalnu sredinu i stvori uslove za sticenje poverenja te sredine (Motto, June, 2000:90).

2.5. Infiltracija prikriivenog islednika u organizovanu kriminalnu grupu

Prvi kontakt sa organizovanom kriminalnom grupom je od ključnog značaja. Prikriiveni islednik mora da ostavi dobar prvi utisak i ni u kom smislu ne sme izazvati ni najmanju sumnju, odnosno pojačati već postojeću sumnju. Drugim rečima, prikriiveni islednik mora naći način da stupi u kontakt sa svojom metom i uveriti je da je sposoban i pouzdan partner (Kruisbergen, 2017: 58). U protivnom čitava akcija neće dati željene rezultate, a prikriiveni islednik može biti bezbednosno ugrožen.

Prikriiveni islednik, u kontaktu sa osumnjičenima, sve dok ne zadobije njihovo poverenje, nikako ne bi sme da bude suviše radoznao i da postavlja mnogo pitanja (Bošković, 2017: 263).

Kako je pomenuto, uobičajena je podela u teoriji na dubinsku infiltraciju i površinsku infiltraciju.

U slučaju dubinske infiltracije postupak je dosta složen i dugotrajan. Organizovana kriminalna grupa je veoma sumnjičava prema novim licima.¹⁴ Zbog toga prikriiveni islednik neće moći da se infiltrira već prilikom prvog kontakta. Neophodno je više kontakata prilikom kojih će članovi organizovane kriminalne grupe, nastojati da o njemu saznaju što više bitnih podataka. Taj postupak može trajati i duži vremenski period. Prikriiveni islednik će kontakte uspostavljati najpre sa isključivo onim članovima koji su na nižem hijerarhijskom nivou. Kada zasluži njihovo poverenje,

¹⁴ Ipak, sumnja se može eliminisati ili umanjiti sastavljanjem dobre legende i priče o identitetu i svojstvima angažovanog tajnog agenta. Priča o agentovom poreklu i ličnosti je, u suštini, fingirani biografski izveštaj (Marinković, 2009: 142).

oni ga „preporučuju“ članovima na višem hijerarhijskom nivou, ali najčešće nikada neće imati neposredan kontakt sa vođom organizovane kriminalne grupe. Na taj način se testira podobnost prikrivenog islednika i česti su slučajevi zahtevanja vršenja krivičnih dela (često ubistvo člana protivne organizovane kriminalne grupe) radi dokazivanja namere za pripadnošću organizovanoj kriminalnoj grupi. Kada konačno prođe sve provere prikriveni islednik postaje član organizovane kriminalne grupe. Čin prijema u članstvo je često ritualnog karaktera (Škulić, 2015: 552-553).

Kada je u pitanju plitka infiltracija (uz sve napred iznete primedbe o ovom obliku infiltracije) postupak je donekle lakši. Ipak, i u ovom slučaju je neophodno više kontakata između prikrivenog islednika i članova organizovane kriminalne grupe. Plitka infiltracija ponekad prethodi dubinskoj infiltraciji. Izvesne provere prikrivenog islednika postoje i u ovom slučaju, no one nisu tako rigorozne kao kod dubinske infiltracije. Razume se, po prirodi stvari, rečeno važi samo za pojedine slučajeve površinske infiltracije (na primer, prividna kupovina, prividna prodaja). Kod operacije „mamac“ nema nikakve prethodne provere (sa ciljem sticanja poverenja) između izvršioca i eventualne žrtve (mamca) razbojništva, silovanja i drugo.

2.6. Ponašanje i način delovanja prikrivenog islednika unutar organizovane kriminalne grupe ili u vezi sa njom

Kada se prikriveni islednik infiltrira, postane član organizovane kriminalne grupe, obavezno se mora ponašati u skladu sa njenim pravilima i običajima, te mora prihvatiti njen sistem vrednosti. Takođe, mora nastojati da legendu koju je organizovani kriminalna grupa prihvatila i održi.¹⁵ Drugim rečima, mora nastojati da ne bude razotkriven.

Pre svega, prikriveni islednik mora da se odeva na adekvatan način. Svaka organizovana kriminalna grupa ima svoj nepisan stil odevanja, koji je specifičan i podložan relativno čestim promenama. Naravna je stvar da će se manja odstupanja odevanja prikrivenog islednika od načina odevanja u grupi tolerisati. Ipak, čak i takva odstupanja će izazvati sumnju koju prikriveni islednik može relativno lako otkloniti pravdajući se da jednostavno za taj detalj nije znao ili je na to zaboravio. Međutim, ukoliko prikriveni islednik u organizovanoj kriminalnoj grupi koja se bavi privrednim kriminalnom, gde se, po pravilu, članovi odevaju u skupocena odela, odeva kao član motociklističkih bandi, koje svakako imaju krajnje specifičan i upadljiv stil odevanja, crv sumnje je tada nemoguće otkloniti.

Način govora i žargon, takođe imaju veliki značaj. Isto kao i stil odevanja svaka organizovana kriminalna grupa ima svoj način izražavanja i žargon. Sve što je rečeno za stil odevanja važi i ovde.

Prikriveni islednik mora maksimalno da se „uživi“ u svoju ulogu, jer će jedino tako uspešno realizovati zadatak. S tim u vezi je i način na koji se ophodi prema drugim licima, a to opet zavisi od konkretne organizovane kriminalne grupe. Na primer, ukoliko je član motociklističke bande, mora biti grub, nasilan, spreman da povredi ili čak ubije svakog ko mu se naće na putu. S druge strane takav način ophođenja prema drugima ne odgovara organizovanoj kriminalnoj grupi koja se bavi falsifikovanjem novca ili privrednim kriminalitetom. Njeni članovi su prijatne, ljubazne, učtve i šarmantne osobe koje, odevene u skupocena odela, ostavljaju utisak veoma uspešnih direktora, biznismena i slično.

¹⁵ O teškoćama u tom smislu videti u Karas, 2012: 575-577.

Jedna stvar prikrivenom isledniku mora stalno da bude na umu, a to je razlog zbog kog je angažovan. U preostalim članovima kriminalne grupe on mora da vidi isključivo svoje protivnike. Iz tog razloga ne sme da stvara prijateljstva sa njima, koliko god to ponekada bilo teško. Takođe, s obzirom da nastupa na ilegalnom tržištu mora biti spreman na nepredviđena ponašanja karakteristična za takva tržišta (Kruisbergen, 2017: 266). Ukazuje se i da tržišta narkotika predstavljaju dinamične sisteme koji mogu reagovati na snage reda na nepredvidive načine koji mogu da imaju za posledice različite povrede (Wilson, Stevens, bez godine izdanja: 9). Drugim rečima, sve vreme mora biti svestan da dejstvuje u kriminalnom miljeu ili je s njim u kontaktima.

Prikriveni islednik nije samo pod stalnom opasnošću od razotkrivanja, već se kao opasnost često mogu javiti i različiti poroci. Organizovane kriminalne grupe se ne bave samo trgovinom droge, i sami članovi su često konzumenti. Pre ili kasnije i od prikrivenog islednika će biti zahtevano da konzumira drogu. Imajući u vidu, u prvom redu, isključivo negativne zdravstvene poslednice upotrebe droge, prikriveni islednik u svakom slučaju mora da odbije konzumiranje, naravno, uz adekvatan izgovor koji neće izazvati sumnju. Naša je preporuka da prikriveni islednik ukaže da njega zanima samo prodaja droge i tako ostvaren prifit. Dakle, treba da naglasi da je on tu samo zbog posla i da mu je jedino do toga stalo. Kada je u pitanju konzumiranje alkohola, problem nije toliko izražen, te prikriveni islednik može da konzumira manju količinu alkohola. Njegova odluka da li će konzumirati alkohol ili ne, treba da se zasniva na realnoj proceni odnosa rizika od konzumacije i rizika izazivanja sumnje usled odbijanja konzumacije. To je faktičko pitanje. U svakom slučaju uvek može da odbije konzumiranje alkohola pod izgovorom da ima određene zdravstvene probleme. Obavezno mora da navede zdravstvene probleme čije posledice nemaju spoljašnje manifestacije. Mišljenja smo da nikada ne bi smeo da konzumira veće količine alkohola. Razlog tome je ponašanje u stanju alkoholne opijenosti. Pojedinci usled alkoholne opijenosti postaju veoma pričljivi, te postoji opasnost odavanja svoje stvarne uloge. Česta manifestacija alkoholne opijenosti je i izrazita agresivnost, pogrešna percepcija stvarnosti i precenjivanje sopstvenih sposobnosti. U takvom stanju prikriveni islednik bi mogao da pokuša da liši slobode članove organizovane kriminalne grupe, u tome bi veoma teško uspeo, ali bi, sasvim sigurno, doveo u opasnost sebe i zadatak.

U cilju smanjenja mogućnosti pravljenja grešaka koje dovode i do fatalnih poslednica, prikriveni islednik toku svog angažmana mora svaki svoj potez da analizira i sagleda iz više perspektiva. To je veoma značajno jer su česti slučajevi angažovanja pojedinaca više puta (čak i do 20 puta) u svojstvu prikrivenog islednika. Takvi pojedinci mogu postati rutinirani i previše samouvereni. To ima za rezultat svesno ili nesvesno ponavljanje identičnog ponašanja iz prethodnih zadataka samo zahvaljujući činjenici da su se pokazali kao uspešni. Iskustvo je korisno, pa čak i nužno, i treba da posluži kao izvesna podloga za buduće delovanje, ali uvek treba biti maksimalno kritičan i imati stalno u vidu činjenicu da ne postoje dva ista slučaja.

Prikrivenom isledniku se može dozvoliti da u toku zadatka koristi tehnička sredstva za fotografisanje ili snimanje. Imajući u vidu mnoštvo savremenih tehničkih sredstava i njihove minijaturne dimenzije ovo ne predstavlja problem. Tako se minijaturne kamere i mikrofoni mogu sa lakoćom sakriti u privezak, dugme na košulji, ram naočara i slično. Preporuka je da se sakriju u ram naočara s obzirom da je to predmet koji je najveći deo vremena (ako ne i uvek) uz prikrivenog islednika.

Tokom zadatka može se javiti potreba za upotrebom automobila. Prikriveni islednik nikako ne sme da koristi privatni ili službeni automobil. Za potrebe prikrivenog islednika neophodno je

nabaviti automobil uobičajen za konkretnu sredinu u kojoj je prikriveni islednik angažovan, masovne proizvodnje i dobrih karakteristika. Nije preporučljivo da to vozilo bude identične marke i modela kao policijska službena vozila (Škulić, 2015: 557). Poželjno je u automobil postaviti sredstva za nadzor (snimanje slike i zvuka). Takođe, u automobil treba postaviti i određene dokumente koji su u skladu sa podacima iz legende (priznanice, računi, polise osiguranja koji glase na ime iz legende i sl.).

Često će se prikriveni islednik naći u situaciji da mora da izvrši krivično delo.¹⁶ Problematika vršenja krivičnog dela je najspornije pitanje instituta prikrivenog islednika. U tom smislu postoji više rešenja. *Prvo*, prikrivenom isledniku treba dozvoliti da izvrši bilo koje krivično delo. Smatramo da se ovo rešenje ne može prihvatiti. *Drugo*, prikrivenom isledniku treba dozvoliti da izvrši samo određena krivična dela. Sporno pitanje je koja su to krivična dela, zbog različitosti između konkretnih zadataka koje se u praksi javljaju nije moguće dati upotrebljiv i sveobuhvatan kriterijum za određenje vrste i težine krivičnog dela čije bi se izvršenje dozvolilo. S druge strane, ostavljanje mnogo slobodnog prostora za odlučivanje u svakom pojedinom slučaju moglo bi voditi zloupotrebama. *Treće*, treba odmah obustaviti sprovođenje zadatka. Ipak, ovo je veoma složeno pitanje koje ima značajne krivično procesne aspekte. Iz tog razloga, a naročito zbog činjenice da ge nije moguće analizirati nezavisno od krivično procesnih aspekata, u detaljnija izlaganja po tom pitanju se nećemo upuštati.

Međutim, mišljenja smo da postoji i *četvrto* rešenje (detaljnije o tome u delu 2.8.).

2.7. Neophodnost postojanja tima za podršku

Uspeh zadatka i bezbednost prikrivenog islednika zavise od logističke podrške tima za podršku. Tim za podršku je sačinjen od većeg ili manjeg broja službenih lica u zavisnosti od složenosti operacije, i smatramo da ima više zadataka:

- 1) komunicira sa prikrivenim islednikom u cilju preuzimanja informacija do kojih je došao prikriveni islednik;
- 2) donosi odluku koje informacije bi prikriveni islednik trebalo da prikupi (sve to u zavisnosti od toka razvoja realizacije zadatka) i to mu saopštava;
- 3) prati razvoj situacije i sagledava uspeh zadatka u odnosu sa konstantnim bezbednosnim pretnjama po prikrivenog islednika;
- 4) pruža pomoć prikrivenom isledniku kada mu je ona neophodna;
- 5) dostavlja prikrivenom isledniku sve relevantne informacije do kojih se došlo operativnim radom, a neophodne su za adekvatne delovanje prikrivenog islednika;
- 6) odlučuje o prekidu angažovanju prikrivenog islednika imajući u vidu sve gore navedeno.

Prikriveni islednik je samo „vrh ledenog brega“, a da se za to, naravno, ne zna. Rezultati delovanje prikrivenog islednika uslovljeni su stručnošću i rezultatima rada tima za potporu. Smatramo da broj članova tima mora biti rezultat sagledavanja dva važna zahteva: 1) neophodnost

¹⁶ Policijski službenici čiji je posao da se približe počiniteljima koji rade tajno, često će biti suočeni sa teškoćom, odnosno biće prisiljeni da, zbog očuvanja svog identiteta, sudeluju u krivičnim delima (Füllkrug, 1988: 144).

udovoljavanja zadacima koji se stavljaju pred tim za podršku i 2) neprekidno održavanje konspirativnosti operacije.

Stručnost i sposobnost članova tima ne sme biti dovedena u pitanje. Članovi tima mogu biti službena lica koja nisu prošla nikakvu obuku s ciljem upoznavanja sa specifičnostima delovanja u svojstvu prikrivenog islednika. Na primer, policajci u civilu koji su pritajeni i posmatraju postupak kupovine ili prodaje droge, a potom hapse ciljano lice.

Međutim, kada su u pitanju složene i dugotrajne operacije (dubinska infiltracija) u timu bi moralo da se naće i lice koje je prošlo opštu selekciju i izvesnu obuku u smislu upoznavanja sa specifičnostima tajnih operacija.

U teoriji se ukazuje na neminovan značaj tima za podršku. Takođe, važno pravilo rada prikrivenog islednika, koje se mora poštovati koliko je to moguće, je da prikriveni islednik ne treba da menja konkretnu lokaciju bez prethodnog obaveštavanja ili signaliziranja timu za podršku (Marinković, 2010: 474).

Zbog svesnog ili nesvesnog odavanja podataka i informacija vezanih za konkretan zadatak, ne treba angažovati tim koji će biti sastavljen od nepotrebno velikog broja članova.

2.8. Mogućnosti angažovanja više prikrivenih islednika

Iako u teoriji ne nalazimo izlaganja o mogućnosti angažovanja više prikrivenih islednika, osim možda nekih uzgrdnih i krajnje načelnih zapažanja, smatramo da nema nikakvih prepreka da u istom momentu, prema konkretnoj kriminalnoj grupi, deluje više prikrivenih islednika. Imajući to u vidu, pod ovim naslovom, izlažemo naša razmišljanja i zaključke o predmetnom pitanju.

Postupak angažovanja više prikrivenih islednika je složeniji u odnosu na angažovanje jednog prikrivenog islednika. Različiti su ciljevi angažovanja više prikrivenih islednika:

- 1) omogućavanje infiltracije u organizovanu kriminalnu grupu;
- 2) omogućavanje opstanka u organizovanoj kriminalnoj grupi;
- 3) prevazilaženje problema izvršenja krivičnih dela od strane prikrivenog islednika i
- 4) širi obuhvat delatnosti organizovane kriminalne grupe.

Omoгуćavanje infiltracije u organizovanu kriminalnu grupu podrazumeva da je jedan prikriveni islednik već infiltriran. Tada on može da „pripremi teren“ za angažovanje drugog prikrivenog islednika. On to čini tako što u pogodnom momentu preporučuje pravu osobu. Najčešće je to u slučaju potrebe prijema u članstvo osobe koje ima određena znanja neophodna organizovanoj kriminalnoj grupi, na primer, lica koja poseduje znanja vezana za obijanje određene vrste sefova, lica koja poseduje znanja vezana za kompjuterske i informatičke tehnologije, privredno poslovanje, falsifikovanje novca i slično. Angažovani prikriveni islednik naglašava da dugo poznaje lice koje preporučuje, ima poverenje u njega i garantuje da je pouzdano. Tako se značajno olakšava prvi kontakt preporučenog lica i organizovane kriminalne grupe, a neizbežna sumnjičavost prema njemu će biti svedena na manju meru.

Omoгуćavanje opstanka u organizovanoj kriminalnoj grupi. Prikriveni islednik mora da dokaže da je podoban za kriminalne radnje koje vrši organizovana kriminalna grupa. To je zadatak koji, imajući u vidu sumnjičavost članova organizovane kriminalne grupe, nije nimalo lak. Često se

prikriveni islednik mora „dokazivati“ da je grub, agresivan i da se ne uzdržava ni od čega. Tada je moguće planirati jednu naizgled konfliktnu situaciju. Na primer, prikriveni islednik na ulici započinje žestoku svađu sa „slučajnim prolaznikom“ (zapravo je to drugi prikriveni islednik) koji je „sasvim slučajno“ stao na put prikrivenom isledniku, očešao se od njega u prolazu i slično. Taj drugi prikriveni islednik je na to, naravno, spreman i oba prikrivena islednika kontrolišu situaciju. Zbog toga bi bilo moguće upotrebiti i oružje u cilju „zastrašivanja“. Radi postizanja većeg efekta drugi prikriveni islednik treba da bude znatno krupniji od prvog i mora da, već i na prvi pogled, ostavlja utisak osobe koja je spremna na konflikt. Ipak, nakon svađe se, sa aspekta svih lica koja nisu upoznata sa pravim stanjem stvari, postiže upravo suprotan rezultat od očekivanog - drugi prikriveni islednik postaje manji od makovog zrna i povlači se. Na taj način se kod članova organizovane kriminalne grupe postiže povoljan psihološki efekat i prikriveni islednik se prikazuje kao jedna „žestoka“ osoba spremna na konflikt čak i zbog najmanje sitnice. Nravno, ovo je korisno samo kod organizovanih kriminalnih grupa koje se služe nasiljem, u protivnom se ovom taktikom ne treba služiti jer neće imati pozitivne efekte.

Prevazilaženje problema izvršenja krivičnog dela od strane prikrivenog islednika. Ako ne već kao uslov za ulazak u organizovanu kriminalnu grupu, neminovno će se prilikom daljeg sprovođenja zadatka pred prikrivenog islednika postaviti zahtev da izvrši određeno krivično delo ili krivična dela. S obzirom da je izvršenje krivičnog dela jedno od najspornijih pitanja vezanih za angažovanje prikrivenog islednika, rešenje treba tražiti na polju angažovanja još jednog prikrivenog islednika koji će se pojaviti u ulozi žrtve. Na primer, ukoliko se od prikrivenog islednika zahteva da izvrši krivično delo razbojništva zlatare kao radnik zlatare će se postaviti službeno lice (novoangažovani prikriveni islednik) koje je upoznato sa situacijom, a po pravilu je deo tima za podršku. U ovom slučaju opasnost je veća nego u prethodnom jer prikriveni islednik vrlo verovatno neće biti sam poslat da izvrši krivično delo već sa nekim drugim članom organizovane kriminalne grupe. Tada se nikada u potpunosti ne može predvideti ponašanje tih članova, te prikriveni islednik mora biti spreman da utiče na ostale članove organizovane kriminalne grupe da bi sprečio povređivanje ili lišenje života novoangažovanog prikrivenog islednika. Novoangažovani prikriveni islednik se ovde ne infiltrira u organizovanu kriminalnu grupu. Jasno je da u praksi ovo neće biti uvek moguće, što zbog nedostatka vremena za sprovođenje plana, što s obzirom na *modus operandi* organizovane kriminalne grupe (pojedine ne ostavljaju svedoke izvršenja krivičnih dela). Naročito je značajno ne poistovećivati ovu situaciju sa operacijom *mamac*.

Ovaj slučaj se suštinski razlikuje od prethodnog po tome što u slučaju omogućavanja opstanka u organizovanoj kriminalnoj grupi prikriveni islednik, po pravilu, ne čini krivično delo, već čitav akt glume između dva prikrivena islednika ostaje na nivou konflikta.

Širi obuhvat delatnosti organizovane kriminalne grupe. Organizovane kriminalne grupe ne poznaju granice, a veoma često vrše niz raznovrsnih krivičnih dela. Tako se jedan ogranak bavi trgovinom narkoticima, drugi falskifikovanjem novca i isprava, treći trgovinom oružjem itd. Tada je nemoguće da jedan prikriveni islednik na adekvatan način sprovede svoj zadatak u odnosu na celokupnu delatnost organizovane kriminalne grupe. Iz tog razloga je neophodno angažovati više prikrivenih islednika, u kom slučaju bi jedan ili više prikrivenih islednika bilo zaduženo za samo jedan segment delatnosti organizovane kriminalne grupe. Veoma je značajno da svaki prikriveni islednik bude upoznat sa identitetom i područjem delovanja preostalih prikrivenih islednika. Kada je reč o broju timova za podršku smatramo da je neophodno onoliko timova

koliko je oblasti delatnosti obuhvaćeno, a bez obzira na broj prikrivenih islednika. To znači da ukoliko se angažuje više prikrivenih islednika za trgovinu narkoticima oni će biti u kontaktu sa jednim istim timom. Razlog tome je smanjenje mogućnosti nastupanja nespornosti, a time i povećavanja stepena opasnosti po prikrivenog islednika, usled povećanog obima komunikacije, loše ili neblagovremene komunikacije između timova i prikrivenih islednika. Neophodno je, takođe, precizirati načine komunikacije između prikrivenih islednika unutar organizovane kriminalne grupe. Naravno, neophodna je stalna saradnja i dobra koordinacija između timova za podršku.

Iako je skopčana sa značajnim faktorima koji usložnjavaju njenu primenu kriminalističko taktička mera angažovanja više prikrivenih islednika je veoma korisna, te se njom mogu postići višestruki pozitivni efekti u gotovo svim momentima sprovođenja zadatka.

2.9. Okončavanje zadatka i povratak uobičajenom načinu života

Imajući u vidu karakteristike organizovane kriminalne grupe i ciljeve angažovanja prikrivenog islednika, zaključujemo da je prikriveni islednik može biti veoma ugrožen i nakon okončanja zadatka. Dakle, ova faza procesa delovanja prikrivenog islednika je od ništa manjeg značaja u odnosu na sve prethodne, stoga joj treba tako i pristupati. Škulić ukazuje da ne treba zaboraviti da je prikriveni islednik tokom svog tajnog angažovanja intenzivno živio drugi život, odnosno živio životom drugog čoveka, i to osobe koja je pripadnik kriminalnog miljea (Škulić, 2015: 560).

Iz tih razloga neophodno je planirati i sprovesti najbolju moguću zaštitu prikrivenog islednika nakon završetka zadatka. Mišljenja smo da se, u suštini stvari, ta zaštita ogleda u: 1) načinu okončanja zadatka i 2) obezbeđenju odgovarajuće materijalne i psihološke pomoći.

1) Zadatak se mora okončati tako da članovima organizovane kriminalne grupe ostane nepoznata činjenica da su bili meta delovanja prikrivenog islednika.¹⁷ Ipak, to neće uvek biti moguće, a naročito kod dubinske infiltracije. S ciljem očuvanja konspirativnosti u momentu okončanja zadatka preporučuje se da, na primer, u slučaju hapšenja članova organizovane kriminalne grupe, bude „uhapšen“ i prikriveni islednik. Smatramo da je korisno da u momentu hapšenja prikriveni islednik pruža izvesni otpor. Tada se, po pravilu, neće izazvati sumnja kod pripadnika organizovane kriminalne grupe. Čitav postupak sa članovima organizovane kriminalne grupe treba da ima za cilj onemogućavanje kontakta između njih i prikrivenog islednika. Iz tog razloga su predviđene i specifičnosti prilikom eventualnog svedočenja prikrivenog islednika. Nakon toga lice koje je bilo angažovano u svojstvu prikrivenog islednika ne stupa u kontakte sa uhapšenim licima. Držimo da je izuzetno korisno prilikom angažovanja donekle promeniti i uobičajeni fizički izgled, nošenjem brade, brkova, duge kose. Zbog toga kao prikriveni islednik ne bi trebalo da bude angažovano lice koje ima neke lako uočljive osobene znake poput mladeža ili ožiljaka na licu i slično. Nakon okončanja zadatka obavezno je vraćanje uobičajenom fizičkom izgledu. Ukoliko su poštuju sva pravila procedure tokom sprovođenja zadatka i nakon toga, ovakva zaštita će, u najvećem broju slučajeva, biti dovoljna.

¹⁷ Izvlačenje iz grupe treba da bude elegantno, tako da grupa ništa ne posumnja i da nastavi sa svojim radom (Antonić i Mitrović, 2012: 84).

2) Ipak, u nekim slučajevima vraćanje uobičajenom načinu života neće biti tako jednostavno.¹⁸ To su slučajevi dekonspirativnosti (u toku zadatka ili naknadno) i upornosti organizovane kriminalne grupe u otkrivanju i pronalaženju prikrivenog islednika s ciljem osvete. Tada se zahteva primena posebnih mera i pružanja posebne materijalne i psihološke pomoći, a vreme povratka „normalnom“ načinu života je znatno duže. Pod materijalnom podrškom se uglavnom podrazumeva pomoć pri preseljenju prikrivenog islednika i njegove porodice u drugo mesto. Preseljenje za sobom nevinovno povlači i neophodnost promene zaposlenja. Kada je u pitanju prikriveni islednik taj problem nije toliko naglašen, ali kada je u pitanju zaposlenje supružnika to može biti ozbiljan problem. Prikriveni islednik treba da bude primljen na rad u policiji u novom mestu stanovanja, međutim nema garancija da će supružnik pronaći novo zaposlenje, jer niko nije dužan da ga zaposli. Svako pojašnjenje trenutnog položaja i razloga prestanka prethodnog zaposlenja nije dopušteno jer ugrožava konspirativnost čitavog postupka. Sledeći aspekt u kome se ogleda neophodnost posebne podrške je pomoć pri rešavanju stambenog pitanja. Ništa manje nije značajna ni činjenica da deca prikrivenog islednika moraju nastavu da pohađaju u drugim školama. Takođe, kontakti sa prijateljima i poznanicima će, po pravilu, biti otežani i sve ređi. Sve navedeno može dovesti i do problema na psihološkom planu poput anksioznosti, depresije i slično¹⁹, zbog čega treba obezbediti i adekvatnu psihološku potporu, ukoliko ona bude zatražena od strane prikrivenog islednika i članova njegove porodice.²⁰ Za položaj prikrivenog islednika i njegove porodice treba imati mnogo razumevanja, te se nepružanje neophodne pomoći (ne i udovoljavanje prohtevima) ne može ničim pravdati. Naročito ukoliko se ima u vidu da je posredi započinjanje „novog“ života, a shodno tome i raskidanje sa gotovo svim aspektima prethodnog, što nije nimalo jednostavno i lako.

3. ZAKLJUČAK

Na osnovu izloženog konstatujemo da je angažovanje prikrivenog islednika skopčano sa ozbiljnim opasnostima i problemima. U svakom momentu postoji realna opasnost od razotkrivanja što bi prouzrokovalo bezbednosne pretnje po prikrivenog islednika, ali i nemogućnost adekvatne realizacije cilja njegovog angažovanja. Ukoliko se imaju u vidu karakteristike organizovanih kriminalnih grupa to i ne treba da nas iznenadi, ali treba da nam ukaže na neophodnost detaljne razrade ove materije i davanje načelnih smernica za praksu. Jedino logičnim i sistematskim delovanjem u pomenutom smislu se osnovano može očekivati uspeh u radu. U protivnom, neuspeh je neminovan.

U radu je u slučaju tzv. površinske infiltracije ukazano na nelogičnost terminologije. Bez obzira na to, a imajući u vidu značaj i brojnost preostalih mogućih formi angažovanja prikrivenog islednika, izložene su sumarno i njihove osnovne karakteristike.

¹⁸ Operativcima koji su delovali prikriveno biće neophodno određeno vreme i uputstva da se ponovo naviknu na svoj normalan život i rutinu (Sullivan, Schulz, 2005: 855).

¹⁹ Farkas navodi da je više od trećine prikrivenih islednika ukazalo na nepovoljne pojave u društvenim odnosima, nemogućnost razgovora o poslu i stres tokom izlaska na javno mesto (Farkas, 1986: 433-440).

²⁰ O mogućoj neophodnosti psihološke podrške u procesu reintegracije prikrivenog islednika govori i Škulić u Škulić, 2015: 561.

Takođe, treba imati u vidu i činjenicu da svaki od napred izloženih aspekata angažovanja u pojedinom slučaju može biti od presudnog značaja, dok u nekom drugom slučaju angažovanja može da izostane. To zavisi isključivo od činjeničnog sklopa svakog pojedinog slučaja i forme angažovanja prikrivenog islednika, te generalizacije u tom smislu nisu primerene i pouzdane.

Kako sve dokazne radnje imaju kriminalističku podlogu, to ni prikriveni islednik nije izuzetak. Imajući u vidu funkciju dokaznih radnji i razloga zbog kojih se angažuje prikriveni islednik, već i to predstavlja dovoljan razlog da se problematika obrađena u radu detaljnije proučava i razvija. Neopodno je i konstantno praćenje razvoja drugih nauka, prilagođivanje i primena dostignuća drugih nauka u kriminalistici. Sve to, bez izuzetka, mora biti realizovano i kada je u pitanju prikriveni islednik jer se na taj način obogaćuje tehnički aspekt ove posebne dokazne radnje, a koji nije ništa manje značajan od personalnog aspekta.

LITERATURA

- Aleksić, Ž., Milovanović, M. (1995). *Leksikon kriminalistike*. Beograd: Glosarijum.
- Antonić V., Mitrović D. (2012). *Posebne istražne radnje (modul)*, Projekat: Jačanje tužilačkih kapaciteta u sistemu krivičnog pravosuđa, Sarajevo.
- Bonney, L. (2015). *Undercover Policing: Practices and Challenges*. The Journal of the Utah Academy of Sciences, Arts, & Letters, Utah Academy of Sciences, Arts, and Letters, Vol. 92, 274-284.
- Bošković, G. (2017). *Organizovani kriminal*. Kriminalistično-policijska akademija: Beograd.
- Cesqui, E. (2017). *L'Italia di fronte alla mafia*. Rivista di Studi e Ricerche sulla Criminalità Organizzata, Vol. 3, No 4, 5-13.
- Drecun, A. (1997). *Undercover policing – Infiltration by police in the criminal milieu*. Nauka-Bezbednost-Policija. Vol. 2, No. 2, 135-160.
- Farkas, G. M. (1986). *Stress in undercover policing*. Pshychological services for law enforcement. Washington: Government Printing Office.
- Feješ, I. (2006). *Odgovornost prikrivenog islednika i njegove „žrtve“ za izvršeno krivično delo*. Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, broj 2, 405-430.
- Füllkrug, M. (1988). *Mogućnosti i granice borbe protiv organiziranog kriminala*. Izbor člana iz stranih časopisa, broj 2, 141-149.
- Karas, Ž. (2012). *Neke poteškoće u provedbi rednje prikrivenog istražitelja*. Policija i sigurnost, broj 3, 574-593.
- Kruisbergen, W. E. (2017). *Combating organized crime – a study on undercover policing and the follow – the – money strategy*. Doctoral dissertation.
- Marinković, D, Đurđević, Z. (2006). *Simulovani poslovi i usluge kao dokazna radnja i oblik navođenja na krivično delo*. Pravni život, broj 9, 1025-1039.

- Marinković, D. (2004). *Prikrivene operacije navođenja na krivično delo*. Nauka-Bezbednost-Policija, br. 2-3, 157-171.
- Marinković, D. (2009). *Kriminalistički aspekti angažovanja prikriivenog islednika*. Bezbednost, broj 1-2, 133-151.
- Marinković, M. (2010). *Suzbijanje oraganozovanog kriminala – specijalne istražne metode*. Novi Sad: Prometej.
- Motto, C. J., June, D. L. (2000). *Undercover*. London: CRC Press.
- Newman, G., Socia, K. (2007). *Sting Operations*. Washington DC: US Department of Justice.
- O'Donnel, E. D., Bilich, J. (2007). *Undercover Operations and Informant Handling – student manual*. New York: New York State Division of Criminal Justice Services, Office of Public Safety.
- Škulić, M. (2015). *Organizovani kriminalitet – pojam, pojavni oblici, krivična dela i krivični postupak*. Beograd: Službeni glasnik.
- Sullivan, L., Schulz, D. (2005). *Encyclopedia of Law Enforcement*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publishing.
- VanCook, J. (1996). *Going Undercover: Secrets and Sound Advice for the Undercover Officer*. Colorado: Paladin Press.
- Vodinelić, V. (1994). *Problematika kriminalističko – taktičkih instituta – informant, informator i prikriiveni policijski izviđač u demokratskoj državi*. Bezbednost, broj 1, 65-74.
- Vodinelić, V. (1994). *Problematika kriminalističko – taktičkih instituta – informant, informator i prikriiveni policijski izviđač u demokratskoj državi*. Bezbednost, broj 4, 421-433.
- Vujaklija, M. (2007). *Leksikon stranih reči i izraza*. Beograd: Prosveta.
- Wilson, L., Stevens, A. (bez godine izdanja). *Understanding Drug Markets And How To Influence Them*. Report 14, The Beckley Foundation Drug Policy Programme.
- Kruisbergen, W. E. (2017). *When Other Methods Fail... Infiltrating Organized Crime Groups in the Netherlands*. Contemporary Organized Crime – Developments, Challenges and Responses (editors Nelen H. And Siegel D.). Springer: Utrecht, 253-278.

CRIMINALISTIC ASPECTS OF ENGAGEMENT OF THE UNDERCOVER AGENT

Review Paper

Abstract

Reason for writing and research problem(s): One of the basic requirements of successful and relatively harmonious functioning of every society is the suppression of criminality. As a necessity, there is also the need for engaging a undercover agent. Engaging a undercover agent involves a wide range of time-coordinated activities. For this reason, the paper analyzes the activities that are based on the selection of a person who will be engaged as a undercover agent, through his actions in an organized criminal group, to the interruption of the task and his "pulling out" from the milieu he was in.

Aims of the paper (scientific and/ or social): The most important goal of the paper that is trying to achieve is to point out the correct and comprehensive overview of the essence of the criminalistic aspects of the engagement of the undercover agent, bearing in mind the inescapable importance and complexity of the subject in matter. In this way, the work should provide some practical and very useful recommendations for the treatment of persons engaged in the capacity of a undercover agent. Also, the analysis and criticism of certain theoretical aspects of the subject of this paper should lead to the resolution of certain theoretical problems and illogicality.

Methodology/Design: Methodologically, the author used analysis, synthesis, abstraction, general theoretical approach, and to a certain extent generalization, of course to the extent that generalization is acceptable when it comes to the subject matter of the paper. A large part of the exposition in the paper is of a descriptive character. More precisely speaking, describing possible practical situations is in the function of easier understanding of the essence of the topic. Theoretical analyzes are given only to individual classifications and analysis of the perception of certain authors on certain issues.

Research/Paper limitation: The basic limitation of paper is that the paper is the result of purely theoretical reflections and analysis of author based on theoretical perceptions and attitudes, on the one hand, and practical experiences of individuals who were engaged as a undercover agent on the other. Therefore, the limitation is reflected in the fact that the author of this paper has no practical experience in this regard which could qualitatively considerably contribute to the work. One limitation of his paper is also reflected in the impossibility of achieving a greater degree of generalization of given recommendations, which is a consequence of a marked differentiation of practice.

Results/Findings: On the base of the analysis made, a rather broad overview of the criminalistic aspects of engaging a undercover agent, in all its phases, was offered. Also, the presence of certain classification and terminological problems and incon-

sistencies was determined. In that sense, it was pointed out the possible solution to the problem. The work of the undercover agent is very diverse. This is due to the marked heterogeneity of the manifestations of criminal activities. This heterogeneity makes the involvement of a undercover agent to a great extent unpredictable.

General conclusion: Engagement of a undercover agent is a very complex activity whose success depends directly on many factors of a different nature. Certain classifications represented and common in theory and used terminology are not quite appropriate, or they do not always correspond to the essence of things. The pursuit of engaging a undercover agent is indisputable, and such is the need for scientific analysis, which is reflected in giving recommendations and guidelines for practical treatment.

Research/paper validity: The imminent need to suppress organized crime and the specificity of its suppression, and above all this includes the difficulties of suppression, undeniably justify and form the essence of the analysis of the subject of this paper. Furthermore, the work should also point to the complexity and difficulties that inevitably occur in the entire process of engaging a undercover agent. The above is valid for persons who in this capacity can be engaged and the support team, but also for the public, who should properly understand what is the essence of engaging a undercover agent.

Key words: criminalistic, undercover agent, organized crime, organized criminal group, infiltration

Podaci o autoru

Siniša Moravac, student doktorskih studija Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Autor nekoliko radova iz oblasti krivičnog procesnog prava i kriminalistike i jedne monografije iz krivičnog procesnog prava. Član Viktimološkog društva Srbije.
E-mail: moravacsinisa1994@gmail.com

“KAKVI RODITELJI - TAKVA DJECA”: SISTEMATSKI PREGLED MEĐUGENERACIJSKE TRANSMISIJE KRIMINALNOG I ANTISOCIJALNOG PONAŠANJA

Stručni rad

Primljeno/Received: 24. 04. 2019.

Prihvaćeno/Accepted: 24. 06. 2019.

Mirza BULJUBAŠIĆ

Sažetak

Inspiracija za rad i problem(i) koji se radom oslovljava(ju): Brojna kriminološka istraživanja u području međugeneracijskog (dis)kontinuiteta su pokazala da djeca čiji roditelji eksternaliziraju kriminalno ili antisocijalno ponašanje imaju mnogo veće mogućnosti da isto ponašanje pokazuju u djetinjstvu i/ili u kasnijim fazama života. Međugeneracijska kriminologija traži odgovore na repliciranja, odnosno prenose i otpornosti na antisocijalna i kriminalna ponašanja kroz generacije - sa parentalne generacije na potomke. O međugeneracijskoj kriminologiji se veoma malo piše na Balkanu, osobito u Bosni i Hercegovini.

Ciljevi rada (naučni i/ili društveni): Cilj ovoga rada je da popuni navedenu prazninu, ali i da na sistematičan način opiše dosadašnja istraživanja, te da objasni teorijske mehanizme međugeneracijskog prenosa i njihove empirijske verifikacije.

Metodologija/Dizajn: U ovome radu analizirani su sadržaji relevantnih publikacija u području međugeneracijske kriminologije. Prvo su pretraživane publikacije iz popisa literature meta-analize Besemer i suradnika (2017b). Nakon analize publikacija pretraživan je popis literature iz tih radova (i.e. radovi koje su koristili Besemer i suradnici). Ovaj proces je bio iterativan. Prije čitanja svake publikacije, analiziran je apstrakt, uvod i/ili zaključak kako bi se utvrdilo da li se publikacija odnosi na međugeneracijski prenos kriminalnog i antisocijalnog ponašanja. Odabrana je literatura koja u naslovu ili ključnim riječima ili sinopsisu publikacije sadrži pojmove međugeneracijskog prenosa/transmisije, porodice, djece, faktora rizika i otpornosti (i.e. manualno pretraživanje i selekcija).

Tokom pretraživanja koristili smo ključne riječi koje su koristili Besemer i suradnici (2017b): Intergeneration* ili crossgeneration* ili multigeneration* ili generation* ili transmiss* ili continuity i parent* ili father* ili mother* ili child* ili offspring* ili son* ili daughter* i crim* ili delinquen* ili convict* ili antisocial* ili offend* ili violen* ili aggress* (i.e. automatski generisano pretraživanje). Odabrane su najreferentnije studije čija citiranost je mjerena deset ili više puta na googlescholar.com i Web of

Science pretraživačima. Korišten je *i 10-index* koji pokazuje publikacije sa najmanje 10 citiranosti jednog rada. Svakako, postoje brojna istraživanja koja su mogla biti uključena u ovaj rad, ali nisu navedena zbog ograničenog obima ovoga rada.

Ograničenja istraživanja/rada: Glavni nedostatak ovoga rada je isključivo teorijsko razmatranje međugeneracijskog prenosa, odnosno nedostatak rada je ne postoje nje empirijske verifikacije međugeneracijskog prenosa u Bosni i Hercegovini. Ograničeni obim članka, onemogućio je prikaz svih empirijskih istraživanja međugeneracijskog prenosa kriminalnog i antisocijalnog ponašanja.

Rezultati/Nalazi: Može se zaključiti da istraživanja u području međugeneracijske kriminologije neminovno koriste klasične kriminološke teorije prilikom objašnjenja prenosa kriminalnog i antisocijalnog ponašanja sa parentalne generacije na potomke. Ipak, Farringtonova teorija mehanizama je najrelevantniji teorijski izvor za objašnjenja i empirijske provjere međugeneracijskog prenosa kriminalnog i antisocijalnog ponašanja.

Generalni zaključak: Dodatna empirijska istraživanja i teorijska razmatranja su potrebna za objašnjenje efekata, korelata i mehanizama međugeneracijske transmisije, kako bi se mogle etablirati sui generis teorije međugeneracijske kriminologije.

Opravdanost istraživanja/rada: Prema mojim spoznajama, na prostorima bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije do sada nije objavljen niti jedan akademski rad o međugeneracijskog kriminologiji. Ovaj rad namjerava popuniti navedenu prazninu.

Ključne riječi

međugeneracijska, kriminologija, transmisija, kontinuitet, prenos, generacijski

1. Uvod

Kraj je vrućeg augusta 2010. godine u Sarajevu. Maloljetni sin poznatog sarajevskog kriminalca pucao je iz vatrenog oružja u starogradskom dijelu glavnog grada Bosne i Hercegovine i nanio (teške) tjelesne ozlijede prolaznicima. Nakon toga, on nastavlja činiti krivična djela, a 2012. godine je izjavio:

[n]e znam zašto mi se neke stvari dešavaju. Svi dušmani mog oca sada su prešli na mene. I iako samo želim normalan život živjeti, ne puštaju me na miru. Nemam drugog izbora nego da se branim. Pokušajte samo zamisliti pod kakvim pritiskom živim od ubistva mog oca (Source, 2017).

Ista augustovska toplina izlazi iz sarajevske "betonske urbane džungle" 2019. godine, a navedeno lice nalazi se u kazneno-popravnom zavodu na izdržavanju kazne zatvora zbog višestrukog povrata u teška nasilna krivična djela (e.g. pokušaj ubistva, razbojništvo). Navedeni sinopsis slučaja egzemplaran je primjer izreke "jabuka ne pada daleko od stabla" ili "kakav otac takav sin".

Empirijska kriminološka istraživanja pokazuju da navedena osoba mlađe životne dobi nije usamljena u pratnji "koraka" svoga oca. Brojna istraživanja su utvrdila značajne korelate između kriminalne aktivnosti roditelja i njihove djece (Besemer i sur., 2017ab; van de Weijer, 2014; Bijleveld i Wijkman, 2009; Farrington, 2005; Thornberry i sur., 2003). Ukratko, djeca čiji roditelji eksponiraju kriminalno ponašanje¹ imaju povećan rizik da čine isto. Štaviše, kriminalno ponašanje roditelja zasigurno predstavlja faktor rizika za maloljetničko prestupništvo i kriminalnu karijeru djeteta u punoljetstvu (e.g. Farrington, 2011). Ako se uzme u obzir da je globalna zatvorska populacija na nezapamćenom nivou, te da se broj krivičnih osuda, popraćen "porodičnom inkarceracijom",² globalno povećava³ (pogledati Clear i Frost, 2014), onda međugeneracijska kriminologija predstavlja platformu za buduća naučna istraživanja u kriminologiji i nužnost za kreiranje preventivnih intervencija u zajednicama i porodicama.

Međugeneracijski prenos ili kontinuitet definišemo kao vezu između ponašanja roditelja i djeteta. To nije fizički prenos, naprimjer imovine ili novca, već karakteristika i ponašanja koja se mogu uočiti kod roditelja i djece (Liefbroer, 2005, prema Besemer, 2012, s. 2). U širem smislu to može biti transfer „individualnih sposobnosti, osobina, ponašanja i ishoda sa roditelja na djecu“ (Lochner, 2008).⁴

Dosadašnje teorijske spoznaje i empirijska istraživanja međugeneracijskog prenosa antisocijalnog i kriminalnog ponašanja su ispitala čitav spektar faktora i uzroka koji dovode (i suprotno) do prestupa. Prema mojim spoznajama, do sada niti jedan rad na prostorima bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije nije sistematski izložio (rezultate) istraživanja i teorijske aspekte međugeneracijskog prenosa kriminalnog i antisocijalnog ponašanja. Cilj ovoga rada je da popuni navedenu prazninu.

Trenutna studija predstavlja prvi pregled teorija i empirijskih istraživanja međugeneracijske kriminologije u Bosni i Hercegovini. Fokusira se na bazične mehanizme, faktore i teorijska objašnjenja međugeneracijskog (dis)kontinuiteta. Nakon ovoga uvoda, a imajući u vidu da se međugeneracijska kriminologija razvila unutar razvojne i kriminologije životnog toka, osvrnut ćemo se na najznačajnije studije međugeneracijske kriminologije. Nakon toga, bit će objašnjeni teorijski mehanizmi međugeneracijskog prenosa kriminalnog i antisocijalnog ponašanja, Rad završava zaključkom.

¹ Kriminalno ponašanje se odnosi na krivična djela izvršenja od odraslih osoba (i.e. 18 godina i više, dok delinkvencija (ili delinkventno ponašanje) se odnosi na krivična djela izvršena od adolescenata - maloljetnika. Kriminal (ili kriminalno ponašanje) u ovome radu obuhvata ne samo registrirana krivična djela od organa formalne socijalne kontrole već i ona koja nisu registrirana, već su detektovana viktimizacijskim i studijama o samoprijavljanju.

² I.e. Clear i Frost (2014) govore o trendu povećanja zatvorske populacije u brojnim državama. Prema njima, zatvori postaju drugi domovi za određene članove porodica.

³ I.e. paradoksalno, kriminalitet je generalno u padu.

⁴ Postoje konceptualne razlike između intrageneracijskog prenosa i intergeneracijskog prenosa. Prvi se odnosi na pokušaje da objasni delinkvenciju djeteta analizom istih ponašanja i statusa roditelja. Druga se zanima za kriminalno ponašanje roditelja u prošlosti i repliciranja istog kod djeteta u sadašnjosti (Thornberry, 2003).

2. Prethodne studije o međugeneracijskom (dis)kontinuitetu kriminalnog i antisocijalnog ponašanja

Kriminologija međugeneracijskog prenosa ili kontinuiteta⁵ nastala je unutar (i graniči sa) kriminologijom životnog toka i razvojnom kriminologijom. Na početku, kriminalne i antisocijalne porodice su bile predmet kriminološkog istraživanja.

Tokom 1874. godine Richard Dugdale istražitelj New York Prison Association (Udruženja zatvora Savezne države Nju Jork) otkrio je šest krvnih srodnika u zatvoru okruga Ulster: Jukes porodicu. Kako bi otkrio uzroke njihovog kriminalnog ponašanja, Dugdale je pronašao podatke o njihovim precima, unazad sedam generacija i prikupio podatke o 709 osoba. Ukupno 140 pojedinaca iz uzorka bili su registrirani počinitelji krivičnih djela, a 180 ih je primalo određeni iznos novca kao vid socijalne pomoći. Vrijedi dodati da je sedam osoba ubijeno, a 440 imalo seksualno prenosive bolesti. Dugdale je zaključio da siromaštvo, bolest i kriminal su postojani u porodici Jukes (Dugdale, 1877).

Tri decenije poslije, Henry Goddard objavio je istraživanje o pet generacija Kallikak porodice. Inače, Martin Kallikak stariji je bio vojnik, a tokom američkog građanskog rata je imao kratkotrajnu ljubavnu vezu sa konobaricom. Nakon rata, Martin se oženio za djevojku iz relativno visokog društvenog staleža, a svi potomci su postali renomirane ličnosti u društvu - bili su doktori, advokati, sudije i slično. S druge strane, konobarica i Martin su imali 480 potomaka za koje je Goddard zaključio da su bili kriminalci, prostitutke i slično. Zsigurno, navedene studije su imale nedostatke. Naprimjer, porodica Jukes sastojala se od 42 porodice, a ne od jedne porodice, dok za porodicu Kallikak zaključci o nasljeđenim genima su površno argumentirani i analizirani, a moguće je da mnoštvo društvenih i biološko-hemijskih faktora je moglo utjecati na razlike među potomcima (e.g. konzumiranje alkohola u prenatalnoj fazi⁶ je možda odgovorno za antisocijalno ponašanje Kalikaks potomaka) (Weijer, Augustyn i Besemer, 2017).

Tokom 1920. godine Karl Mannheim je napisao disertaciju pod nazivom *The Sociological Problem of Generations*. Iako Mannheim ne nudi nikakvu teoriju, njegov rad uspostavlja bazu za razvoj specifične kriminološke discipline – međugeneracijske kriminologije. Mannheim

⁵ Kontinuitet, prenos, transmisija se u ovome radu koriste kao sinonimi. Diskontinuitet za potrebe ovoga rada definišemo kao otpornost ili prekidanje međugeneracijskog prenosa kod sukcesivne/ih generacije/a.

⁶ Svi ljudi se tokom života uključe u neku formu antisocijalnog ponašanja. Ironično je da antisocijalno ponašanje se dešava tokom prvih godina života i ne ostaje prisutno u ljudskoj memoriji, ali definiše svakog čovjeka. Uzmimo u obzir da rano djetinjstvo ima karakteristike instikata za preživljavanje, iskazivanje potreba (e.g. plačem) za hranom, vodom, snom, sigurnosti i njegom, svi ovi porivi su motivisani ekstremnim samointeresom. Možemo pretpostaviti da ljudi od začetaka spoznaju i uče da je agresivno, ego-centrično, interesno djelovanje potrebno i uspješno za ostvarivanje cilja ili ishoda. U kasnijim fazama, odnosno u djetinjstvu spoznaju brutalnu činjenicu da svijet koji ih okružuje je mnogo veći od samointeresnih potreba i pobuda, te uključuje i druge. Plač, agresivnost i slično zamijenjeni su komunikacijom. Kroz djetinjstvo i adolescenciju pojavljuju se kompleksnosti društvenog razvoja svakog pojedinca i teže ka sposobnosti svakog pojedinca da reguliše i kontroliše vlastito ponašanje unutar porodice, zajednice i šireg društva. Iako društvo pretpostavlja da će njegovi članovi potisnuti ili otkloniti vlastite potrebe/pohlepe/pobude kako bi mogli živjeti i zadovoljiti život sa drugima, ipak se pojavljuju pojedinci ili grupe vođeni kratkoročnim "nagradama" bez odgovornosti za kolektiv.

analizira kako ljudsko iskustvo, nije generacijski statična kategorija, već se prenosi "sa koljena na koljeno". Iako je Mannheim dao doprinos razvoju kriminologije, mnogo veće zasluge imaju Thomas i Znaniecki jer su proširili paradigmu međugeneracijske kriminologije empirijskom analizom života poljskih seljaka u publikaciji *The Polish Peasant in Europe and America* (Samson i Laub, 2005).

Bračni par Sheldon i Elanor Glueck su tokom 1930. godine počeli istraživanje nad delinkventnim dječacima iz odgojne ustanove Massachusetts Reformatory. Objavljivanjem studije o (ne) delinquentnim maloljetnicima u Bostonu (Glueck i Glueck, 1950) Glueckovi su postali pioniri u istraživanju razvojne i kriminologije životnog toka, a posljedično i međugeneracijske kriminologije. Oni su narednih trideset godina proveli u istraživanju uzroka delinkventnog ponašanja, a zaključili su da i biološki i društveni faktori imaju podjednaku važnost za etiologiju delinkvencije.

Nakon navedenih studija, pitanje međugeneracijskog kriminologije tretirano je unutar brojnih knjiga i naučnih članaka.⁷ Iako su navedene studije ostavile nemjerljiv trag za savremenu kriminologiju, one nisu direktno ispitivale međugeneracijsku transmisiju kriminalnog i antisocijalnog ponašanja. Generalno, znanje/spoznaje o međugeneracijskoj kriminologiji, kao i razvojnoj ili kriminologiji životnog toka je akumulirano veoma sporo. Ključni razlog je to što su multigeneracijske ili longitudinalne studije zahtjevale mnogo resursa i veoma čestu su trajale dugo.

Generalno se pretpostavlja da kriminal se dešava u porodicama. Dugo vremena je naučna baza za ovu pretpostavku bila ograničena. U posljednjih nekoliko decenija veliki broj multigeneracijskih studija je pokrenut, primarno u Ujedinjenom Kraljevstvu, Sjedinjenim Američkim Državama, Nizozemskoj i Švedskoj. Ove studije su omogućile istraživanje međugeneracijskog prenosa i uspostavile su bazu za potencijalne programe intervencija u porodicama koje se nalaze u riziku.

Međugeneracijski prenos istraživao je unutar nekoliko multigeneracijskih studija. Možda najpoznatija je Cambridge Study in Delinquent Development, koja predstavlja kvantitativno longitudinalno istraživanje kriminala i delinkvencije na uzorku od 411 maloljetnika muškog spola rođenih 1953. godine. Studiju je započeo Donald J. West između 1961. i 1962. godine kada su respondenti bili u dobi od 8 do 9 godina. Od 1969. godine istraživanje vodi David Farrington. Primarni cilj studije je bio da opiše razvoj kriminalnog i delinkventnog ponašanja kod mladih iz unutarnjeg gradskog dijela Londona, da ispituju u kojoj mjeri bi se takvo ponašanje moglo prognozirati, te da objasne zašto je delinkvencija započela, zašto je nastavljena ili nestala tokom adolescencije ili u odrasloj dobi. Cilj istraživanja nije bio da testira određenu teoriju, već mnoštvo hipoteza o uzrocima i korelatima prestupanja. Razlog ispitivanja mnoštva različitih varijabli jeste uvjerenje da teorijska objašnjenja kriminala su bila moguća samo u određenom periodu i nisu pratila niti mjerila razvoj kriminalnog i antisocijalnog ponašanja kroz vrijeme. Danas je ova studija akumulirala bogatstvo informacija i spoznaja o životnom toku i razvoju 411 dječaka, njihovim roditeljima i potomcima, odnosno međugeneracijskom prenosu kriminalnog

⁷ E.g. Magnusson i Stattin studija o djeci u dobi 10 godina započeta 1965. godine (Bergman i Andershed, 2009), Pulkkinova longitudinalna studija o djeci u dobi od 8 i 9 godina započeta 1968. godine u Finskoj (Pulkkinen, Lyyra, i Kokko, 2009).

ponašanja. Utvrđeno je da najsnažniji prediktor kriminalnog ponašanja predstavljaju djeca do 10 godina starosti čiji roditelj je osuđen. Rezultati su pokazali da djeca koja su izložena takvim okolnostima se do 50 godine mogu naći u riziku da izvrše krivična djela. Svaki drugi dječak, prema navedenoj studiji, koji je bio osuđen, imao je makar jednog roditelja koji je bio osuđen do njegove desete godine života (Farrington i sur., 2006; Cf. Farrington, Coid, i West, 2009). Smith i Farrington (2004) su konstatali da pored uloge porodica u međugeneracijskoj transmisiji veoma važan mehanizam međugeneracijskog kontinuiteta predstavlja održavanje antisocijalnog stila života, uključujući socijalne veze sa naprimjer devijantnim vršnjacima i kvalitetom odnosa sa partnerima.

The Rochester Youth Development Study je započela 1986. godine. Ova studija je nastojala determinisati uzroke i posljedice delinkvencije i zloupotrebe droga kod adolescenata iz urbanih visokorizičnih područja New Yorka. Ukupno 987 učenika sedmih i osmih razreda (generacija 1987. i 1988.) javnih škola Rochestera je izabrano, kako bi u prezastupljenoj mjeri reflektovali populaciju mladih u visokom riziku. U prvoj fazi, učenici i staratelji, najčešće biološke majke, intervjuisani/e su devet puta u šest interval, od proljeća 1988. godine do jeseni 1992. godine. U drugoj fazi, nakon dvije godine, na jesen 1994. godine ponovno su urađeni intervjui, a posljednji šesti odnosno dvanaesti interval urađen je na ljeto 1997. godine. Tokom prvog vala, kada je istraživanje započelo, učenici su imali 14 godina, a kada je prvi val dovršen napunili su 18 godina. Tokom drugog vala, kada je istraživanje nastavljeno, imali su 20 godina, a kada je drugi val dovršen napunili su 23 godine. Intervjui su trajali oko sat vremena i obuhvatali su mnoštvo tema, kao što je društveni status, struktura porodice, obrazovanje, odnosi u porodici i među vršnjacima, ali i karakteristike zajednice. Prikupljeni su i drugi podaci, kao naprimjer o problemima u ponašanju, zloupotrebama droga i izbacivanju iz škole. Dodatno, podaci su prikupljeni i iz drugih izvora kao što su zvanični podaci, kao naprimjer od policije, škole i centara za socijalni rad. Tokom trećeg vala, kontinuitet, odustajanje i kasni ulazak u antisocijalno ponašanje, te tranzicija u uloge odraslih su ispitane kada su ispitanici imali od 29 pa sve do 31 godine, a podaci su dopunjeni i drugim izvorima (e.g. policija) (Rochester Youth Development Study, 2019).

U Rochester Youth Development Study međugeneracijska komponenta ispituje razvoj antisocijalnog ponašanja kroz tri generacije u prospektivnoj panel studiji. Djeca ispitanika iz originalne longitudinalne studije su bili osnovni ispitanici. Cilj istraživanja je bio ispitivanje međugeneracijskog (dis)kontinuiteta kroz analizu započinjanja/ulaska u kriminalno ponašanje, dinamiku i tok istog, posljedice prenosa, te procese koji posreduju, odnosno mehanizme međugeneracijskog prenosa antisocijalnog ponašanja. Poređenjem ispitanika (i.e. treće generacije) sa roditeljima (i.e. druga generacija) i njihovim roditeljima (i.e. prva generacija) uspostavljen je osnov za ispitivanje načina o razvojnom kursu roditelja i njegovim/njenim utjecajima na djecu kroz njihov razvojni kurs. Međugeneracijska studija započela je 1999. godine, a obuhvatila je 370 djece iz originalne Rochester studije. Djeca su pristupila istraživanju kada su bila u dobi od dvije godine. Svake godine su urađeni intervjui sa originalnim ispitanicima iz Rochester studije, skrbnicima i djecom u dobi od osam godina i starijim. Roditelji su ispitani o statusu, svakodnevnim stresnim situacijama, antisocijalnom ponašanju i prosocijalnim vezama, mrežama prijatelja i roditeljskim ponašanjima. Djeca su ispitana o odnosima u porodici, svakodnevnim stresnim situacijama, faktorima koji se odnose na školu, odnosima među vršnjacima i antisocijalnom ponašanju. Pored toga, opservacije su snimane kamerom

svake neparne godine (i.e. prve, treće i pete), a podaci su prikupljeni i od drugih agencija (e.g. socijalni rad) (Rochester Youth Development Study, 2019). U Rochester studiji zaključeno je da, iako roditeljstvo ima značajnu ulogu za djecu, postoje direktne veze između delinkvencije oca i ranog antisocijalnog ponašanja djece. Ponašanja roditelja i finansijski stresori su bili u vezi sa antisocijalnim ponašanjem djece. Zanimljivo je da delinkvente karijere djevojčica su bile posredovane faktorima lošeg odgajanja u porodici, primarno govorimo o praksama lošeg odgajanja, utjecajima i lošeg nadzora majki. Dakle, u Rochester Youth Development Study zaključeno je da postoji direktni efekat delinkvencije oca na delinkvenciju djeteta, ali su također utvrdili da delinkventnost majke može posredno utjecati na delinkvenciju djeteta kroz loše strategije odgoja (Thornberry i sur., 2003).

U Pittsburgh Youth Study prikupljeni su podaci iz tri kohorte dječaka iz prvog, četvrtog i sedmog razreda u periodu od 1987. do 1988. godine. Iz najmlađe kohorte (i.e. prvog razreda) 1.165 učenika je nasumično uzorkovano, iz srednje kohorte (i.e. četvrtog razreda) 1.146, a iz najstarije 1.125 (i.e. sedmog razreda). Nakon toga, u obzir je uzeto 500 ispitanika koji su imali visok stepen rizika (i.e. ispitivanjem samoprijavljenog antisocijalnog ponašanja). Cilj studije je bilo dokumentovanje razvoja antisocijalnog i delinkventnog ponašanja od djetinjstva do odrasle dobi, konkretnije otkrivanje faktora rizika i otpornosti. Svako pola godine provedeno je ispitivanje dječaka, roditelja i nastavnika u školama (i.e. ispitanici iz najmlađe kohorte su bili u dobi od 6 do 19 godina i kasnije 25 i 28 godine, iz srednje kohorte u dobi od 9 do 13 godina i 23 godine, iz najstarije kohorte od 13 do 25 i u 35 godine). Veoma slični rezultati o međugeneracijskom prenosu kao u Cambridge studiji se mogu pronaći u Pittsburgh studiji. Naprimjer, zaključeno je da lišenja slobode članova nuklearne (e.g. majka, brat) i šire porodice (e.g. ujak, rodica) od policije predstavljaju snažan faktor rizika za dijete, a najsnažniji prediktor neminovno je bilo činjenje krivičnih djela od oca (Farrington i sur., 2001).

Mnoge studije su pokazale da delinkventnost roditelja povećava rizik delinkvencije kod njihove djece, ali je većina istraživanja bila fokusirana na dječake i njihove očeve. S tim u vezi, međugeneracijski prenos sa oca na sina i majke na kći je mnogo snažnija od među-rodne (Farrington i sur., 1996). Sada dolazimo do Ohio Life-Course Study koja je provedena u periodu od oko dvadeset dvije godine. U pilot studiji su prikupljeni podaci o 941 adolescentu iz dijelova Ohia u kojem su zabilježene visoke stope kriminaliteta, a naknadno su korištene su tehnike oversempliranja (oversampling). Obzirom da se radi o studiji delinkvencije žena, fokus je bio na djevojčicama, ali samo mali broj respondentkinja je prijavio činjenje teških krivičnih djela, a još manji broj nalazio se u podacima sudovima i policije. Prvo su intervjuisane djevojčice koje su osuđene na kaznu maloljetničkog zatvora. Nakon toga, 1982. godine dozvoljeno je istraživanje na čitavoj populaciji Scioto sela, a dodatno su uzorkovani dječaci iz tri ustanove za izdržavanje kazne zatvora. Dakle, studija je formalno započela 1982. godine u Ohiou i primarno je bila zainteresovana za delinkventne djevojčice. Ukupno 127 djevojčica sa prosjekom od 16 godina je participiralo u istraživanju. Kompletan uzorak je bio etnički, rasno i obrazovno raznolik. Istovremeno su prikupljeni podaci iz uzorka od 127 dječaka. Tokom 1995. godine prikupljeni su podaci kada su respondenti/kinje bile punoljetne. Uzorak od 210 ispitanika imao je u prosjeku 29 godina. Tokom 2003. godine, na uzroku od 154 ispitanika-roditelja iz prvobitnog uzorka i 158 ispitanika-djece urađeni su intervjui koji su imali u fokusu roditeljstvo i dobrobit djeteta. Ohio studija životnog toka je, za razliku od prethodnih studija, koristila isključivo kvalitativni pristup (i.e. intervju) samoprijavlivanja delinkvencije. Zaključeno je

da djevojčice iz navedene studije su, u poređenju sa kontrolom grupom (i.e. djevojčicama koje nisu učestvovala u longitudinalnoj studiji, već su statično intervjuisane), imale sadržajne i brojne prijave vlastitog delinkventnog ponašanja (Giordano, 2010). Te djevojčice su kasnije dobile djecu, a dalje istraživanje je pokazalo da su djeca prvobitnih ispitanica prijavila učestalu viktimizaciju i problematično ponašanje koje je popraćeno zloupotrebom alkohola, droga i nasilnog ponašanja. Štaviše, kada su ih uporedili sa adolescentima koji su bili registrirani kao počinitelji krivičnih djela, djevojčice (i.e. druga generacija) su pokazivale znatno veći stepen nasilnog ponašanja. Utvrđeno je da antisocijalno ponašanje roditelja, primarno zloupotrebe droga i alkohola, imaju direktan učinak na kriminalno i nasilno ponašanje djevojčica (pogledati Giordano, 2010, str. 125-162).

Oregon Youth Study je započela 1983. godine s ciljem ispitivanja etiologije antisocijalnog ponašanja dječaka. Svrha istraživanja je bila dizajniranje programa intervencija u porodicama i školama. Dječaci iz četvrtih razreda i njihovi roditelji su nasumično odabrani iz naselja koja su imala niske prihode u Eugene/Springfield području. Uzorak je imao dvije kohorte dječaka u dobi od 9 ili 10 godina. Jednom godišnje su prikupljeni podaci od ispitanika. Na početku je 206 porodica učestvovalo, a kada su dječaci napunili 35 godina uzorak je smanjen i brojao je ukupno 192 porodice. Oregon studija je imala ogroman značaj za ispitivanje široke palete faktora (e.g. mentalno zdravlje) na antisocijalno ponašanje mladih. Kriminološke teorije društvenog učenja su korištene u ovome istraživanju. Međugeneracijska komponenta je, naprimjer, pokazala da majke koje internaliziraju vlastito ponašanje imaju snažan utjecaj na dvije naredne generacije. Majke iz prve generacije koje su internalizirale ponašanje su utjecale na eksternalizirano kriminalno ponašanje muških potomaka, a djevojčice iz treće generacije su internalizirale i eksternalizirale kriminalno ponašanje zbog kriminalnog i antisocijalnog ponašanja oca, dok je utjecaj ponašanja sa oca na sina bio minoran (Kim i sur, 2009). Do 2018. godine 35 godina prikupljenih podataka o tri generacije iz Oregon studije mladih je korišteno kako bi se utvrdio razvoj i međugeneracijski prenos kriminalnog i antisocijalnog ponašanja. Od 2018. godine pokrenuta je međugeneracijska studija u kojoj se ispituje međugeneracijski prenos konzumiranja alkohola, duhana i narkotika kroz tri generacije, te njihov utjecaj na antisocijalno i kriminalno ponašanje. Podaci iz longitudinalne studije će biti ispitani, prilagođeni međugeneracijskoj studiji, replicirani, te integrisani u nove podatke, koji uključuju više od 1.200 djece iz treće generacije (Oregon Social Learning Center, 2019).

Seattle Social Development Project je longitudinalna studija čiji cilj je ispitivanje etiologije prosocijalnog i antisocijalnog ponašanja kroz analizu uzroka i posljedica zloupotrebe droga i problema u ponašanju, te testiranje efektivnosti istraživanja za kreiranje programa i provođenje intervencija u porodicama, školama i zajednici. Tokom 1985. godine, učenici iz 18 osnovnih škola iz visokorizičnih zajednica su identificirani. Inicijalno, 1.053 učenika su uzorkovana, a 808 porodica je pristalo da učestvuje u istraživanju. Iako je uzorak bio raznolik (e.g. rasa, etnicitet), veliki dio su činile porodice sa niskim prihodima. Istraživanje je provedeno u 13 valova u periodima od 1985. do 2008. godine. Istraživanje je završeno kada su dječaci postali odrasle osobe (cca. 33 godine). Kompletan model zasnovan je na teoriji diferencijalne asocijacije (Sutherland, 1949; Cressey, 1953; Matsueda, 1988), teoriji društvenog učenja (Bandura, 1977) i teoriji društvene kontrole (Hirschi, 1969). Hipoteza je da socijalizacija prati iste procese koji rezultiraju prosocijalnim i antisocijalnim ponašanjem, a uvjetovano je uključivanjem i interakcijom sa prosocijalnim ili antisocijalnim delinkventima (diferencijalna

asocijacija), vještinama potrebnim, te nagradama i kaznama za takvu interakciju (društveno učenje) i mjere do koje mladi budu vezani za prosocijalne ili antisocijalne pojedince (socijalna kontrola) (National Institute of Justice, 2019). Tokom 2010. godine, prikupljeni su dodatni podaci o zdravlju i biološkim karakteristikama ispitanika (i.e. 91% uzorka je zadržano od 1989. godine kada su ispitanici imali 14 godina). Rezultati su pokazali da će maloljetnici do 15 godine, ukoliko se udružuju sa skupinama koje čine krivična djela, biti predisponirani da čine krivična djela u kasnijoj dobi. Iz ovog istraživanja, nastao je međugeneracijski projekat čiji cilj je da utvrdi utjecaje zloupotrebe droga od strane roditelja i njihovih roditelja (i.e. djedovi, bake) tokom adolescencije i djetinjstva na razvoj, ponašanje i zloupotrebu droga kod djece/unuka s ciljem kreiranja specifičnih preventivnih intervencija namjenjenih prekidanju međugeneracijskog prenosa kriminalnog i antisocijalnog ponašanja. Svi ispitanici koji žive ili koji su u kontaktu sa najmanje jednim biološkim djetetom su kontaktirani. Oni koji su pristali da učestvuju u istraživanju su uzeti u obzir. Otkrivena je direktna veza između zloupotrebe nedozvoljenih supstanci (e.g. droga) i cigara kod roditelja i antisocijalnog ponašanja djece (i.e. druga generacija), dok kod treće generacije nisu utvrđeni takvi korelati. Međutim, utvrđeno je da postoji indirektna veza između prve i treće generacije kroz povećano konzumiranje nedozvoljenih supstanci kod druge generacije. Efekat treće generacije indirektno posreduje kroz drugu generaciju. Dalje istraživanje fokusirano je na utjecaje legalizacije marihuane i učešće pojedinih ispitanika (i.e. roditelja i djece) u programima ranih intervencija.⁸

Vrijedi spomenuti da su 1993. godine Samson i Laub (1993) objavili studiju zasnovanu na ponovnoj analizi istraživanja Glueckovih o (ne)delinkventnim dječacima (n=1000). Analizirali su životni kurs dječaka kroz odrastanje i dizajnirali su teoriju neformalne socijalne kontrole životnog toka. Studija je otkrila supstancijalnu vezu između kriminalnog ponašanja očeva i njihovih potomaka. Prema njima, individualne razlike i (problemi) u ponašanju u djetinjstvu su od velikog značaja, a kriminal i antisocijalno ponašanje je ujedno stabilna i promjenjiva pojava kroz životni tok.

Gorman-Smith i suradnici su 1998. godine objavili rezultate longitudinalne Chicago Youth Development Study o razvoju teškog delinkventnog ponašanja među adolescentima u unutar-njem gradskom području Chicaga. Studija je provedena na više nivoa (i.e. porodice i zajednice), te u više valova kako bi se evaluirale interakcije između pojedinaca, porodice, vršnjaka, zajednice sa društvenim faktorima koji utječu na uključivanje dječaka u antisocijalno ponašanje. Uzorak su činili dječaci iz petog i šestog razreda iz 17 javnih škola. Nakon što su dobili dozvolu roditelja, 1.105 dječaka je analizirano od strane nastavnika koristeći Achenbach Teacher Rating Form. Nastavnici su ocjenili dječake u visokom riziku (i.e. pokazivali su visok stepen agresivnog ponašanja), nakon čega su isti uključeni u uzorak. Ostatak uzorka je nasumično odabran kako bi kontrolisali podatke. Tokom prvog vala 341 učenik je učestvovao u intervjuu. Ispitanici su intervjuisani u domovima ili na prethodno dogovorenim lokacijama. Dubinski intevjui su urađeni odvojeno sa dječacima i njihovim skrbnicima, a nakon toga je urađen zajednički grupni intervju. Pitanja su pokrivala individualna (e.g. stres, depresija), porodična (e.g. kohezija, podrška), vršnjačka (e.g. podrška, popularnost), školska (e.g. stavovi, uspjeh) i pitanja vezana za zajednicu (e.g. sigurnost, resursi). Ista pitanja su ponovljena u četiri vala - jednom godišnje. U drugom valu je 288 porodica pristalo da učestvuje, što predstavlja i ukupan uzorak studije. Stu-

⁸ I.e. prvobitni projekat je rezultirao intervencijom the Raising Healthy Children intervention.

dija je bila fokusirana na samoprijavljivanje antisocijalnog ponašanja, funkcionisanja porodice i pojedinaca u njoj i izvan (i.e. u zajednici). U studiji je zaključeno da porodice mogu biti model za devijantno ponašanje djece ili barem devijantno ponašanje djece ne nalazi se u konfliktu sa vjerovanjem i vrijednostima koje imaju i usađuju roditelji. Također, utvrđeno je da maloljetnici koji su istrajni u činjenju krivičnih djela najčešće dolaze iz kriminalnih porodica (Gorman-Smith, 1998).

Podjednako važan doprinos dala je Nizozemska studija kriminalnih karijera i životnog toka (Dutch Criminal Career and Life Course Study). Studija je počela tokom 2000. godine, a analizirala je razvoj kriminalnog ponašanja 4.500 ispitanika koji su bili procesuirani pred sudovima ili protiv kojih je pokrenuta istraga ili podignuta optužnica od strane nizozemskih sudova tokom kasnih 70-ih godina. Cilj studije je bio da opiše razvojni tok dugoročnih šablona kriminalnog ponašanja kod pojedinaca koji su dolazili u dodir sa pravosuđem. Istraživači su željeli da objasne ovaj razvoj unutar konteksta važnih događaja i tranzicija u životnom toku pojedinaca, kao što je brak, razvod i imanje djece. Podaci su prikupljeni od organa javne uprave, primarno opština, te pravosudnih organa. U periodu od januara 2013. do decembra 2014. godine urađeni su intervjui sa dijelom ispitanika. Tokom intervjua kreiran je elektronski kalendar životnih događaja porodica, u kojem su zabilježeni najznačajniji događaji i prelazi u životu, odnosno podaci koji nisu bili dostupni tokom ranijeg istraživanja/kvantitativnog prikupljanja podataka (e.g. zloupotreba droga ili zdravstveni problemi), a ispitane su i percepcije o vlastitom kriminalnom ponašanju. Istraživanje je produciralo mnoštvo spoznaja, naprimjer o ulozi braka kao faktoru otpornosti i utjecajima intervencija pravosuđa na održavanje i produbljivanje kriminalnih karijera porodica. Također, teorijske i empirijske spoznaje nemjerljivo su doprinijele ulozi zdravstvenog statusa, te društvenih i porodičnih veza na kriminalno ponašanje. Istraživanje dobija na još većem značaju ukoliko se uzme u obzir činjenica da su kreirane kontrolne grupe ispitanika koji nikada nisu evidentirani kod pravosudnih organa, a koji su upoređeni sa "kriminalnoidnim" ispitanicima (Netherlands Institute for the Study of Crime and Law Enforcement, 2019). Rezultati ove studije su ukazali da je u porodicama sa najmanje jednim partnerom koji/a je više od 15 puta osuđivan/a, gotovo jedna trećina maloljetnika starijih od 12 godina registrirana, dok samo 6.6% djece iz nekriminalnih porodica je registrirano kod organa formalne socijalne kontrole (e.g. policije) (van der Rakt i sur. 2006, prema van Dijk i sur. 2018).

Transfive studija retrospektivno prati roditelje rođene 1875. godine i njihove potomke. Analizirani su dokumenti opštinskih službi – arhivi i sudska dokumentacija. Ukupno pet generacija 198 visokorizičnih porodica je uzeto u obzir. Možda i najzanimljiviji nalaz ovog historijskog istraživačkog projekta je činjenica da 80% ukupnih prestupa je izvršeno od 20% porodica iz uzroka (Weijer, Bijleveld i Blokland, 2014). Slične rezultate dobile su i prethodne multigeneracijske studije (Farrington, Barnes i Lambert, 1996). Nizozemska Transfive studija pokazala je da kriminalno ponašanje se prenosi kroz pet generacija, a da je najsnažnije kod teških i nasilnih krivičnih djela (i.e. polovina nasilnih krivičnih djela izvršena je od 5% porodica) (van de Weijer, Bijleveld i Blokland 2014). Utvrđeno je da je najjača transmisija među pet generacija bila sa oca na sina (Bijleveld i Wijkman, 2009). Konkretnije, muška djeca čiji očevi su kriminalci imaju oko 2 puta veću šansu da postanu kriminalci u poređenju sa djecom čiji otac nije kriminalac (Bijleveld i Wijkman, 2009), a u slučaju nasilnih krivičnih djela sinovi čiji očevi su kriminalci imali su oko 3 puta veću šansu da postanu kriminalci (Weijer, Bijleveld i Blokland, 2014). S druge

strane, Švedska studija populacije osuđenih je otkrila da veze između kriminala žena (i.e. majka-kći) u porodici su snažnije od veza kriminala muškaraca (i.e. otac-sin) (Frisell, Lichtenstein i Långström, 2011).

The Environmental Risk Longitudinal Twin Study ili E-Risk studiju pokrenule su Terrie Moffitt i Avshalom Caspi 1999. godine s ciljem da utvrde uzroke poremećaja u ponašanju. Studija je konceptualizirana 1997. godine, a dvije godine se razvijala metodologija istraživanja. Formirane su dvije kohorte porodica (n=1.116) koje su imale 2.232 petogodišnje blizance rođene u periodu od 1994. do 1995. godine. Istraživanje je planirano za period od 15 godina sa fokusom na tri razvojne faze: (i) tranzicija ka formalnom osnovnom školskom obrazovanju (i.e. djeca u dobi od 5 do 7 godina), (ii) tranzicija ka srednjoj školi (i.e. djeca u dobi od 10 do 12 godina) i (iii) tranzicijski period izvan škole (i.e. ispitanici u dobi od 18 godina). Istraživanje je provedeno u kućama ispitanika. Do kraja istraživanja veći dio uzorka je zadržan (93%). Studija ispituje jedinstvene faktore okoliša i genetike, te je specifična u tom smislu. Ova studija je rezultirala otkrićem uzroka mentalnih i ponašajnih poremećaja pomoću kojih su dizajnirane preventivne intervencije. Studija je utvrdila da faktori društva/okoliša nisu samo povezani već i kauzalni. Ovo istraživanje demonstriralo je da poremećaji u porodici (e.g. mentalno oboljenje, antisocijalno ponašanje) i davanje "loših primjera" mogu uzrokovati problematično, pa čak i kriminalno ponašanje među djecom. Ono što djeluje kao spaseljenje (i.e. otpornost) za djecu je dvoje roditelja koji odgajaju dijete ispravno i prikazuju pozitivno ponašanje pred djecom. Također, efekat roditeljskog antisocijalnog ponašanja je jači kod djece koja u većem periodu svog života žive sa ocem (Moffitt i Caspi, 2001; Jaffee, Moffitt, Caspi i Taylor, 2003).

Autori	Godina	Naziv istraživanja	N	Mjerenje	Selekcija
Retrospektivni					
Hagan i Palloni	1990	Cambridge Study in Delinquent Development (London)	218 ispitanika i njihovi očevi	Samoprijavljivanje i zvanični izvještaji	Osuđeni i neosuđeni dječaci
Sampson i Laub	1993	Unraveling juvenile delinquency (Gluecks) (Boston)	480 ispitanika i njihovi očevi	Samoprijavljivanje i zvanični izvještaji	Osuđeni i neosuđeni dječaci
Rowe i Farrington	1997	Cambridge Study in Delinquent Development (London)	344 ispitanika, roditelji i braća i sestre	Samoprijavljivanje i zvanični izvještaji	Osuđeni i neosuđeni dječaci
Goman-Smith i sur.	1998	Chicago Youth Development Study (Chicago)	288 ispitanika i njihovi roditelji	Samoprijavljivanje	5 i 7 razredi osnovnih škola
Farrington i sur.	1998	Cambridge Study in Delinquent Development (London)	411 ispitanika i njihovi očevi	Zvanične statistike	Osuđeni i neosuđeni dječaci
Farrington i sur.	2001	Pittsburgh Youth Study (Pittsburgh)	1395 ispitanika, roditelji i braća i sestre	Samoprijavljivanje	Uzorak 1e, 4e i 7e razreda (dječaci)
Jaffee i sur.	2003	Environmental Risk Longitudinal Twin Study (Engleska i Vels)	1116 blizanaca i njihovi roditelji	Samoprijavljivanje	Uzorak blizanaca, iz visokoričnih porodica
Nijhof i sur.	2007	Regional Police Data (Nizozemska)	5117 ispitanika (8-14 godina) i njihovi roditelji	Zvanični izvještaji	Selekcija samo maloljetnih prestupnika

Tabela 1. Retrospektivna istraživanja međugeneracijskog prenosa (van de Rakt, 2011)

Autori	Godina	Naziv istraživanja	N	Mjerenje	Selekcija
Prospektivna					
Farrington i sur.	1996	Cambridge Study in Delinquent Development (London)	397 ispitanika, roditelji, braća i sestre	Zvanični izvještaji	Osuđeni i neosuđeni dječaci
Thornberry i sur.	2003	Rochester Youth Development Study (New York)	109 očeva, 111 majki, 296 djece (max. 10 godina)	Samoprijavljivanja i prijavljivanja od partnera	Selekcija studenata javnih škola iz 7e i 8e razreda
Smith i Farrington	2004	Cambridge Study in Delinquent Development (London)	408 djedova, 178 očeva, 322 djece (max. 15 godina)	Samoprijavljivanje i zvanični izvještaji	Osuđeni i neosuđeni dječaci
Thornberry	2005	Rochester Youth Development Study (New York)	109 očeva, 111 majki, 296 djece (max. 15 godina)	Samoprijavljivanja i prijavljivanja od partnera	Selekcija studenata javnih škola iz 7e i 8e razreda
Kim i sur.	2009	Oregon Youth Study (Pacific North-West)	206 očeva, majki, djece i djedova/baki (tri generacije)	Samoprijavljivanje i zvanični izvještaji	Selekcija 4 razreda učenika iz škola koji se nalaze u zajednicama sa visokim stopama kriminala
Thornberry i sur.	2009	Rochester Intergenerational Study (New York)	276 očeva, 148 majki i djece (max. 19 godina)	Samoprijavljivanje	Selekcija studenata iz javnih škola (7e i 8e razreda)
Besjes i Van Gaalen	2008	CBS Data entire Dutch Population (Nizozemska)	Sve osobe u Nizozemskoj u dobi od 18 do 22 godine (N=94.000)	Zvanični izvještaji	Selekcija malog dijela životnog toka (1999-2005)
Bijleveld i Wijkman	2009	Studija pet generacija - Transfive (Nizozemska)	198 djece i njihovih roditelja i tri generacije potomaka	Zvanični izvještaji	Selekcija adolescentnih muškaraca u odgojnim školama
Giordano	2010	Ohio Life-Course Study	Uzorak od 127 djevojčica u dobi od 16 godina (godiste 1982.) i njihove biološke djece (n=158)	Samoprijavljivanje	Delinkventne djevojčice (populacije savezne države Ohio)

Tabela 2. *Prospektivna istraživanja međugeneracijskog prenosa (van de Rakt, 2011)*

Studije su ispitivale različite fenomene (e.g. ulazak i odustajanje od kriminalnog ponašanja, faktore rizika), a međugeneracijski prenos se može razlikovati kroz generacije, zbog čega ne postoji konsenzus oko brojnih pitanja. Neke razlike mogu biti objašnjene različitim intervalima ispitivanja ili segmentima ispitivanja (i.e. studije su ispitivale različite varijable). Istraživanja koja su koristila intervju nastojala su da odgovore na pitanja kako devijantna ponašanja roditelja različito utječu na djecu. Thornberry i suradnici (2003) su otkrili da antisocijalno ponašanje majke posreduje antisocijalnom ponašanju djece kroz stresove koje roditelji proživljavaju svakodnevno i reflektuju ih na djecu, te kroz neefektivno odgajanje i nadzor nad djecom. S druge strane sinovi i kćerke mogu biti različito pogođeni procesom transmisije. Zanimljivo je otkriće da internalizirana antisocijalna ponašanja djedova se prenose na očeve, a mogu se pronaći kod unuka/kćerki, dok se rijetko nalaze kod unuka/sina. Također, bake/nane mogu prenositi internalizirano i eksternalizirano ponašanje na svoju djecu (i.e. očeve/majke), ali se isto direktno ne prenosi na njihovu djecu (i.e. unuke) (Kim i sur, 2009).

Pojedine studije su analitički upoređivale rezultate drugih studija. Naprimjer, Farrington i suradnici (2001) su uporedili rezultate iz Pittsburg studije i Cambridge studije, a zaključili su da isti faktori rizika za maloljetnike postoje i u Londonu i Pittsburgu. Obe studije su pokazale da je kriminal u visokim stopama koncentrisan u nuklearnim porodicama (Farrington i sur. 1996) i produženim porodicama (Farrington i sur. 2001). Rezultati Rochester studije su ukazali da prestupanje roditelja dovodi do ranog antisocijalnog ponašanja kod djece, koje je posredovano svakodnevnim stresorima roditelja, njihovim (lošim) ponašanjem pred djecom i drugim okolnostima (e.g. depresijom) (Thornberry i sur. 2003; Thornberry i sur. 2009; Thornberry 2009). Nizozemska studija kriminalnih karijera i životnog toka, kao i Transfive studija je omogućila dokaze da se transmisija događa između više generacija (Bijleveld and Wijkman 2009) ali i unutar jedne generacije (van de Rakt i sur. 2009). Druge studije su utvrdile da međugeneracijski kontinuitet kriminalnog i antisocijalnog ponašanja se dešava u formi specifičnih agresija unutar porodice, kao što su zlostavljanja djece (Egeland, 1993) ili nasilje nad supružnicima (Domas i sur. 1994). Utvrđeno je da agresivno ponašanje roditelja dovodi do agresivnog ponašanja kod djece direktno (Capaldi i sur. 2003) i indirektno naprimjer kroz načine odgajanja djece (Thornberry i sur. 2009).

Iako razlike u dobi ispitanika u različitim studijama postoje, većina je bila koncentrisana na djecu u veoma ranoj dobi, a svi rezultati su u vezi sa zaključkom Thornberrya i suradnika (2003) da: "međugeneracijski kontinuitet antisocijalnog ponašanja je prisutan" (str. 171). Cambridge studija, Rochester studija i Oregon studija je fokusirana na transmisiju samoprijavljenog kriminalnog ponašanja, dok su dvije studije iz Nizozemske se fokusirale na pravne ishode takvog ponašanja (i.e. registrovani kriminalitet). Studije su, svakako, komplementarne jer ispituju fenomen u različitim državama i različitim periodima.

Kao što smo naveli postoji mnoštvo drugih faktora koji utječu na potomke da čine krivična djela, kao što su razvodi roditelja, nasilje u porodici, neurološki deficiti, loše tehnike odgajanja i nadzor nad djecom (e.g. van de Weijer, Bijleveld i Blokland 2014; Besemer, 2014; Besemer i Farrington, 2012; Thornberry, 2009; van de Rakt, Nieuwbeerta i de Graaf, 2008). Thornberry (2005) argumentuje da učešće roditelja u kriminalu negativno utječe na kasniji razvoj djeteta, njegove/njene prelaze iz adolescencije u punoljetstvo, te na samo roditeljstvo (i.e. kada djeca u odrasloj dobi postanu roditelji) koje veoma često može biti neučinkovito, zbog čega dovodi do

povećanog rizika da budući potomci učestvuju u kriminalnom ponašanju. Cikličnost ili kontinuitet kriminalnog ponašanja se nastavlja.

U meta-analizi koju je radila Besemer sa suradnicima (2017b) utvrđeno je da međugeneracijski prenos kriminalnog ponašanja je nešto jači za djecu čiji roditelji su kriminalci u poređenju sa djecom čiji roditelji nisu demonstrirali kriminalno ponašanje. Nasilna krivična djela se lakše prenose generacijski, a transmisija je najjača sa majki na kćerke, zatim sa majki na sinove, očeva na kćerke, a najslabija sa očeva na sinove. Spol djeteta je veoma važan faktor, jer dječaci i djevojčice različito reaguju na kriminalno i antisocijalno ponašanje roditelja. Utvrđeno je da dječaci imaju više eksternalizirane probleme (e.g. delinkvencija), dok djevojčice imaju internalizirane probleme (e.g. anksioznost i depresija) (Capaldi i sur. 2002).

Iako postoje dokazi da se transmisija dešava onda kada je kriminalni otac u čestom kontaktu sa djetetom (Thornberry i sur, 2003), roditelji koji su prestupali prije rođenja djeteta nisu prenosili nikakav rizik na djecu (Bijleveld i Wijkman, 2009). Ovo nam može govoriti kako izlaganje ili imitacija (i.e. učenje) kao mehanizam može objašnjavati transmisiju. Farrington i suradnici (2001) su potvrdili da se kontinuitet kriminalnog ponašanja dešava zbog lošeg nadzora roditelja ili razvoda/smrti roditelja. Otpornost se, kao što smo ranije naveli, javlja u transmisiji sa oca na kćerku, ili sa majke na sina. Veoma mali broj istraživanja posvetio je pažnju na genetski uvjetovane faktore i mehanizme (ali pogledati Maes, Silberg, Neale, i Eaves, 2007) ili transmisiju prema biološkoj i nebiološkoj djeci ili blizancima (ali pogledati Beaver, 2012; Hines i Saudino, 2002).

Sva navedena istraživanja imaju nekoliko nedostataka. Prvenstveno, većini studija nedostaje mjerenje dugoročnih posljedica za djecu. Ne znamo još uvijek da li i kako nasilje roditelja dovodi do nasilja kod djece u odrasloj dobi. Brojne studije koriste retrospektivni studijski dizajn, što dovodi do metodoloških problema sa zavisnim varijablama. Dodatni problem je ispitivanje samo jednog ispitanika za višestruke generacije, što može dovesti do društveno prihvatljivih odgovora i nepotpunih informacija o ponašanju drugih (i.e. prethodnih generacija). Neke studije imaju veoma male uzorke, pa nisu reprezentativni za cijelu populaciju zbog čega je veoma teško raspravljati o značaju transmisije, odnosno teško je iznijeti generalne zaključke.

3. Teorijski mehanizmi međugeneracijskog prenosa kriminalnog i antisocijalnog ponašanja

Do sada izložena istraživanja ukazala su na efekte i korelate međugeneracijske transmisije. Veoma važno pitanje ostalo je nerazjašnjeno: zašto djeca čiji roditelji se uključuju u kriminalno ponašanje imaju veće šanse da izvrše krivična djela od djece čiji roditelji se ne uključuju u kriminalno ponašanje? Teorijska objašnjenja koja je predložio Farrington mogu ponuditi odgovore na navedeno pitanje. U ovome dijelu diskutovat ćemo načine (i.e. mehanizme) prenosa kriminalnog i antisocijalnog ponašanja sa parentalne generacije na narednu generaciju.

David Farrington, uz Thornberry, Moffitovu, Bijleveldovu, Capaldija i Giordanovu, važi za vodećeg autoriteta u oblasti razvojne i kriminologije životnog toka, pa samim tim i međugeneracijske kriminologije. David Farrington je tokom dugogodišnjeg iskustva u navedenim kriminološkim oblastima identificirao šest međusobno neisključivih mehanizama međugeneracijskog kontinuiteta kriminalnog ponašanja.

3.1. Višestruko izlaganje faktorima rizika ili "deprivacijski ciklus"

Prvo objašnjenje je da kriminalno ponašanje predstavlja samo mali segment ukupne transmisije, jer djeca mogu tokom životnog toka ili razvoja biti izložena višestrukim faktorima rizika (i.e. kontinuitet faktora rizika) (Farrington 2002).

Faktori rizika su štetne okolnosti, iskustva, ponašanja ili karakteristike, koje su povezane sa većom mogućnošću određenog ishoda u odnosu na ostatak (nerizične) populacije ili mogu utjecati na pojedinca da počne ili nastavi činiti krivična djela. Faktori rizika objašnjavaju korelate kriminalnog i antisocijalnog ponašanja. U posljednje vrijeme mnoge debate se vode oko toga da li su faktori rizika i životni događaji (i.e. utvrđeno je da brak, stabilan i zadovoljavajući posao, kvalitetna okolina mogu utjecati na kriminalno ponašanje) sinonimi ili se ipak radi o različitim fenomenima.

U svakome slučaju, Farrington (2005) je izdvojio nekoliko nivoa faktora, a primarno se odnose na maloljetnike i adolescente, to su: (i) individualni,⁹ (ii) porodični,¹⁰ (iii) socio-ekonomski, (iv) vršnjački,¹¹ (v) školski¹² i (vi) komunalni.¹³

	6-12 godina	13-17 godina	Stariji od 18 godina
Dinamika i funkcioniranje porodice	Loše roditeljske prakse Kriminal roditelja i/ili braće i sestara Antisocijalni roditelji koji podržavaju nasilje Konflikti unutar porodice Roditelji koji konzumiraju narkotike Fizičko nasilje i zanemarivanje Nasilje u porodici		Loše roditeljske prakse Kriminal roditelja i/ili braće i sestara Nasilje u porodici Historija lošeg tretmana
Karakteristike porodice	Nestabilni prihodi Konfliktna porodica Mobilnost porodice Mentalno zdravlje roditelja Mlada majka Broj djece u porodici Porodice sa jednim roditeljem	Nestabilni prihodi Konfliktna porodica Mobilnost porodice	Nestabilni prihodi

⁹ Individualni faktori su otkriveni kod djece uzrasti između šest i jedanaest godina (e.g. izlaganje nasilju putem, neiskrenost), te između dvanaest i četrnaest godina (e.g. upornost, problemi sa koncentracijom).

¹⁰ Porodični faktori su otkriveni kod djece uzrasti između šest i jedanaest godina (e.g. siromaštvo, antisocijalni roditelji), te između dvanaest i četrnaest godina (e.g. grubost ili loša disciplina, loš roditeljski nadzor).

¹¹ Vršnjački faktori su otkriveni kod djece uzrasti između šest i četrnaest godina (e.g. loše društvene veze, antisocijalni vršnjaci).

¹² Školski faktori se pojavljuju od šeste godine (e.g. neuspjeh u školi, loši međuljudski odnosi).

¹³ Interakcija sa komunalnim faktorima se pojavljuje tek nakon 12 godine (e.g. konzumiranje opojnih droga i dizorganizovana sredina u kojoj živi).

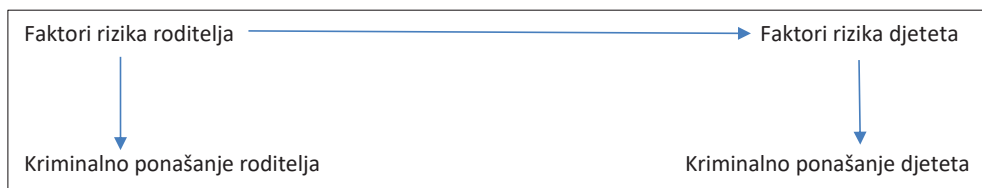
Mjesto stanovanja	Loše područje Prisustvo počinitelja mlađe dobi	Loše područje Prisustvo kriminala Prisustvo kriminalnih grupa Dostupnost oružja i droge	Siromaštvo Kriminal Kriminalne grupe Oružja i droge
-------------------	--	--	--

Tabela 3. Kumulativni i interaktivni efekti faktora rizika povezani sa porodicom prema dobi djece i adolescenata (Shader, 2004; pogledati Turner, Hartman i Bishop, 2007)

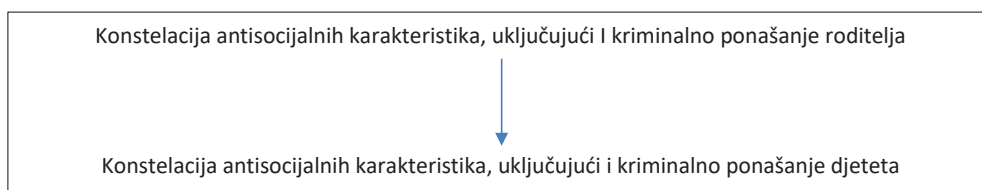
Faktori rizika nisu samo korelati, već i prediktori kriminalnog ponašanja. Prediktori su faktori rizika onda kada ne znamo da li prediktor uzrokuje ishod (i.e. kriminalno ponašanje). U slučaju da znamo da prediktor uzrokuje ishod, onda govorimo o *kauzalnim faktorima rizika*, a kada ne postoje kauzalne veze onda govorimo o *markerima rizika* (i.e. prediktor i zavisna varijabla koreliraju, ali postoje drugi faktori koji uzrokuju međugeneracijski prenos).

Farrington drži da je kriminal samo "jedan element velikog sindroma antisocijalnog ponašanja koji nastaje u ranom djetinjstvu i opstaje do punoljetstva" (Farrington, 1997, str. 363). Postoje, dakle, slučajevi da osobe koje čine krivična djela imaju probleme sa alkoholom, drogama i slično. Kriminal se ne prenosi direktno sa roditelja na djecu, već kroz kontinuitet različitih faktora za koje je Farrington smatrao da su dio većeg deprivacijskog i kriminalnog ciklusa koji se "vrti u krug" sa jedne generacije na drugu. Prema ovome mehanizmu krivične osude nisu dovoljno objašnjenje kriminalnih karijera djece, jer su prisutni drugi faktori rizika koji mogu dati podjednak doprinos, a krivične osude svih članova porodice su ishod deprivacijskog ciklusa. Istraživanja su potvrdila da mehanizmi međugeneracijskog prenosa mogu biti i siromaštvo, trudnoća u adolescenciji, život u depriviranim zajednicama i loše obrazovanje. Ovi faktori mogu *posredovati*, imati direktnu kauzalnu vezu ili biti samo markeri rizika prenosa kriminala sa jedne generacije na drugu i predstavljaju faktore rizika (Farrington i sur., 2001).

Ukratko, međugeneracijski prenos kriminalnog ponašanja se dešava zbog izloženosti višestrukim faktorima rizika (e.g. siromaštvo i nezaposlenost). Roditelji i djeca koja su izložena imaju znatno veće mogućnosti da izvrše krivična djela. Ovaj mehanizam su potvrdile brojne studije. Tako naprimjer loše odgajanje i nadzor djeteta izlaže djecu riziku već u adolescenciji da izvrše krivična djela (Capaldi i sur. 2003) ili proces razvoda roditelja može ostaviti takav trag na dijete da ga učini gotovo predisponiranim za činjenje krivičnih djela (Amato, 1996). Utvrđeno je da međugeneracijska transmisija je mnogo slabija kada su roditelji razvedeni, a dijete nije izloženo nasilju od strane oca (Weijer i sur. 2015).

Mehanizam 1a. *Deprivacijski ciklus ili međugeneracijska transmisija kauzalnih faktora rizika*
(van de Weijer, 2014, str. 5)

Mehanizam 1b. *Deprivacijski ciklus ili međugeneracijska transmisija markera rizika*
(Besemer, 2012, str. 5)

Kriminalno i antisocijalno ponašanje roditelja je u svim studijama potvrđeno kao faktor rizika (Farrington, 2011). U Cambridge Study in Delinquent Development je utvrđeno da svako drugo dijete, čiji roditelji su izvršili krivična djela do njegove/njene desete godine, je izvršilo krivična djela, a svako treće dijete, u slučaju kada su roditelji do pedesete godine činili krivična djela (Farrington, Coid i West, 2009). Druge studije su utvrdile da djeca koja su bila "nijemi svjedoci" nasilja u porodici su postajali nasilnici u adolescenciji ili kasnijoj životnoj dobi (Thornberry, Knight i Lovegrove, 2012). Faktore rizika možemo razumijeti kroz Farringtonova objašnjenja drugih mehanizama međugeneracijskog prenosa (e.g. okolišni faktori, genetski faktori). Ovdje moramo priznati da se iza međugeneracijskog prenosa nalaze mnogo kompleksniji, transakcionalni i uzajamni procesi i fenomeni, koji se nalaze unutar i ispod teorijskih mehanizama, a koji dovode do višestrukih rizika za djecu koja imaju kriminalne porodice (Besemer i sur. 2012). Imati dijete u adolescentnoj dobi predstavlja rizik za kriminalno i antisocijalno ponašanje (Thornberry, 2005). Generalno, roditelji koji imaju izgrađene kriminalne karijere, najčešće imaju djecu-prestupnike u adolescentnoj ili u fazi prelaska u odrastanje (Farrington, 1997). Thornberry (2005) smatra kako faktore rizika ne treba posmatrati kratkoročno, već i dugoročno. Naprimjer, iskustvo stresa kod roditelja ili konzumiranje narkotika može dovesti do poteškoća u odgoju djeteta što dovodi do manjka nadzora na djetetom i lošijeg odnosa između djeteta i roditelja, a što je svakako faktor rizika – samo posredni, mnogo kompleksniji i dugoročniji.

Svakako, ne prate sva djeca "korake" roditelja. Mnogobrojne studije nastojale su objasniti međugeneracijski diskontinuitet ili zaštitne faktore (Thornberry, 2016). Zaštitni faktori su oni koji smanjuju mogućnost, odnosno rizik od prestupanja. Prema Farringtonu i suradnicima (2016) ne postoji saglasnost oko definicije zaštitnih ili faktora otpornosti i generalno je moguće po-

dijeliti autore u dva pravca. Prvi smatraju da su zaštitni faktori varijable koje mogu služiti kao prediktor za nisku mogućnost prestupanja. U ovome slučaju radi se o ogledalu (i.e. suprotnosti) faktora rizika. Drugi, ipak, drže da su zaštitni faktori varijable koje imaju interakciju sa faktorima rizika, ali koje (a)nuliraju njihove efekte. Iako faktori otpornosti predstavljaju bazičnu suprotnost faktorima rizika, nije razumljivo da neko ko nije bio izložen faktorima rizika bude *per se* otporan. Prema tome, oba argumenta su ispravna, ali interakcija sa faktorima rizika je nužna za eliminisanje pretpostavke otpornosti.¹⁴ Zaštitni faktori, kao i faktori rizika, postoje na individualnom, porodičnom i meso nivou (e.g. zajednica, škola).

Dinamika i funkcionisanje porodice	Karakteristike porodice	Mjesto stanovanja
Odnosi zasnovani na dubljim vezama sa porodicom Pozitivna podrška unutar porodice Adekvatna supervizija roditelja Iskazivanje poštovanja od strane roditelja Bliskost između roditelja i djece Učestale disciplinske metode Adekvatno ponašanje i roditeljske prakse	Stepenn obrazovanja roditelja Finansijska stabilnost Stabilnost porodice	Integracija porodica u zajednici u kojoj žive Pozitivni odnosi u zajednici Školske aktivnosti koje uključuju porodicu

Tablela 4. Zaštitni faktori povezani sa porodicom¹⁵ (Shader, 2004; pogledati Turner, Hartman i Bishop, 2007)

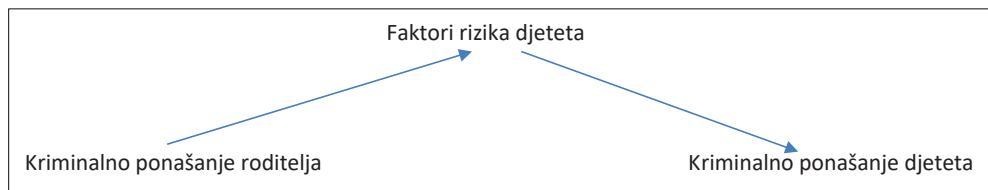
Laub i Sampson (2003) su utvrdili da je povezanost sa prosocijalnim pojedincima ili grupama faktor otpornosti. Postojanje kompaktne porodice može učiniti djecu otpornijom (van der Geest i sur. 2014, prema van Dijk i sur. 2018). Ukoliko su roditelji zaposleni (ali u ovisnosti od kvalitete i stabilnosti posla, pogledati Laub i Sampson, 2003) ili kada je dijete okupirano aktivnostima, onda može doći do zaštite od devijantnog ponašanja (van Dijk i sur. 2018). Također, podrška od strane socijalnih radnika ili terapeuta može pomoći djetetu da razvije mehanizme otpornosti.

¹⁴ Ovdje možemo govoriti o dva pojma: rezilijentnost i otpornost. Rezilijentnost predstavlja elastičnost pojedinca na utjecaje, dok se otpornost odnosi na mogućnost odbacivanja, odstranjivanja ili onemogućavanja utjecaja na pojedince da ispolje kriminalno ili antisocijalno ponašanje.

¹⁵ Trenutno istraživanje zaštitnih faktora nije dovoljno da bi ih mogli razlikovati na osnovu godina (Shader, 2004). Možemo navesti neke od individualnih zaštitnih faktora, to su: netolerantan stav prema devijantnom ponašanju, visok IQ, ženski spol, pozitivni odnosi u društvu. Porodični faktori su: pružanje topline, podržani odnos sa roditeljima ili drugim odraslim osobama, pozitivno izražavanje roditelja o prijateljima i vršnjacima, nadzor roditelja. Zaštitni faktori vezani za školu su: predanost, priznanje uključivanja u konvencionalne aktivnosti, dok su vršnjački faktori: uključivanje u konvencionalna ponašanja.

3.2. Utjecaj okoline ili posrednici faktorima rizika

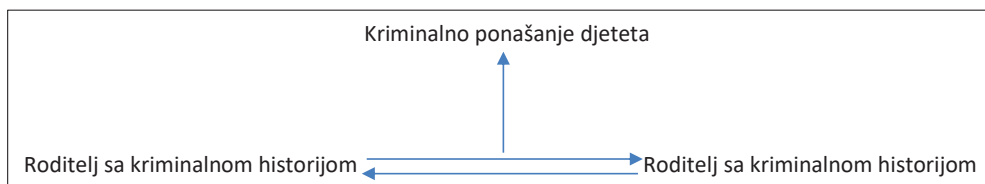
Drugo objašnjenje su utjecaji sredine/okoline i nalaze se u direktnoj vezi sa prvim objašnjenjem jer posreduju faktorima rizika za antisocijalno i kriminalno ponašanje djece. Međugeneracijska transmisija je posljedica kriminalnih roditelja koji izlažu dijete faktorima rizika za kriminalno ponašanje (Farrington 2002). Roditelji žive i odgajaju djecu u najnepovoljnijim društvenim sredinama što povećava šanse da djeca postanu kriminalci (Sampson i Laub, 1993). Delinkvencija roditelja prenosi se kroz faktore koji povećavaju rizik delinkvencije kod djece i u vezi su sa delinkvencijom roditelja (Smith i Farrington, 2004). Dakle, prema ovome mehanizmu krivične osude roditelja uvijek se nalaze u korelaciji sa kriminalnim ponašanjem djeteta. Također i drugi okolišni faktori utječu na ovo, kao što su loše društvene ili ekonomske okolnosti roditelja koje mogu biti dovedene u vezu sa krivičnim osudama djece. Okolišni faktori mogu biti situacije kada djeca u adolescenciji postanu roditelji ili kada se primjenjuju odgojne metode koje ne razvijaju svijest kod djece (van de Rakt i sur. 2009). U skladu sa ovim objašnjenjem međugeneracijski prenos uvijek ovisi od faktora rizika za kriminalno ponašanje, a oni se stepenuju na: individualne (e.g. samokontrola ili inteligencija), porodične (e.g. razvodi roditelja i traume) i srednjeg nivoa (e.g. škola i vršnjaci) (van Dijk i sur. 2018). S druge strane, djeca kriminalnih roditelja su izložena različitim faktorima rizika od siromaštva do negativne okoline, zbog čega postaju karijerni kriminalci (Weijer i sur. 2015).

Mehanizam 2. Posredovanje faktorima rizika

3.3. Asortativno parenje

Treće objašnjenje je asortativno parenje. Prema ovome mehanizmu, ljudi imaju tendenciju da se zbližavaju sa sebi sličnima, te analogno da se žene/udaju za sebi slične (Farrington 2002). Delinkventi traže partnere sa kriminalnom historijom i posljedično imaju djecu sa njima (Krueger i suradnici, 1998). Prema Farringtonu (2002) žene mogu primjenjivati neadekvatne tehnike ili stilove odgajanja (e.g. zanemarivanje djeteta ili autoritarna disciplina) koji povećavaju šansu da dijete postane antisocijalno ili u krajnjem slučaju da izvrši krivična djela. Ujedno, povećane su šanse da i same žene postanu hronični počinitelji krivičnih djela. Radi se o tendenciji da se stvaraju "unije" sa onima koji su slični "nama".

Mehanizam 3. Asortativno parenje

Postoje dvije vrste asortativnog parenja. Prvi je *društvena homogamija*, prema kojoj je osoba koja eksponira kriminalno ponašanje povezana sa (sebi) sličnim osobama u zajednici. Najčešće žive u istoj zajednici, odlaze u istu školu i slobodno vrijeme provode na istim mjestima. Druga vrsta je *fenotipska asortacija*, prema kojoj ljudi, najčešće podsvjesno, posmatraju druge ljude kroz prizmu ranjivosti i otpornosti, te biraju slične sebi (Rowe i Farrington, 1997). U prvom slučaju (društvena homogamija) antisocijalni ljudi imaju veće šanse da budu bliski sa drugim antisocijalnim ljudima, jer zajedno okupiraju isti prostor i vrijeme. Do sada nije pronađen kauzalni odnos za ovu tvrdnju (Besemer, 2012). U drugom slučaju (fenotipska asortacija) antisocijalni pojedinci donose odluku da se zbliže sa osobama s kojima dijele iste vrijednosti i historiju, zbog čega dobijaju podršku za delinkventno ponašanje. Naravno, treća varijacija jeste da antisocijalna osoba se ne može zbližiti sa prosocijalnom osobom jer ne postoji međusobno odobrenje za antisocijalno djelovanje (Besemer, 2012).

Djeca sa dva kriminalna roditelja imaju značajno veći rizik od drugih je imaju *dvostruki negativni efekat*. Naslijeđuju dvostruku antisocijalnu mogućnost i odrastaju u kriminalnom i antisocijalnom okruženju. Ukratko, djeca imaju dvostruko štetno optećenje na relaciji geni-okruženje. Radi se o kombinaciji višestrukih mehanizama međugeneracijskog prenosa (Besemer, 2012).

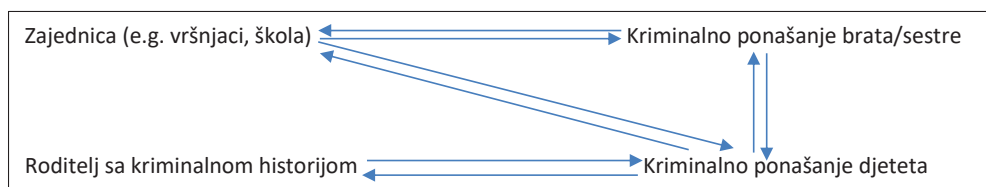
Brojna istraživanja su potvrdila tezu (pogledati meta-analizu Hoeve i sur., 2009; Junger i sur. 2013) da antisocijalne osobe imaju tendenciju da kohabiraju, žene/udaju i imaju djecu sa drugim antisocijalnim osobama (Farrington i Crago, 2016), odnosno djeca iz porodica u kojima su oba roditelja kriminalci postaju ekstremno antisocijalni (West i Farrington, 1977). Moffitt i suradnici (2001) su potvrdili da bračni partneri koji su registrirani počinitelji krivičnih djela dovode do predisponiranih kriminalnih porodica. Ovaj fenomen su nazvali *selektivnom reprodukcijom*. S druge strane, Besemer (2012) argumentuje da asortativno parenje uopšte nije mehanizam, jer samo pokazuje da je međugeneracijska transmisija jača u slučaju oba kriminalna roditelja.

3.4. Socijalno učenje

Četvrto objašnjenje međugeneracijskog prenosa jeste učenje, odnosno proces imitacije (Farrington 2002). Djeca uče kriminalno ponašanje kroz opservaciju i modeliranje ponašanja roditelja (pogledati Bandura, 1977). Iako Farrington (2002) govori primarno o međusobnom utjecaju članova porodice kao o "saučesništvu" u kriminalu, ovdje se radi o socijalnom učenju.

Socijalno učenje u kriminologiji nije nepoznanica. Kao oponent atavističkim idejama Lombrosa, Gabriel Tarde (1912) je smatrao da imitacija predstavlja osnovni uzrok kriminalnog ponašanja. Prema njemu, ljudi imitiraju one s kojima imaju najviše kontakta, inferiorni imitiraju superiorne

i novi trendovi zamijenjuju stare. Ova teorija je kasnije nadograđena u teoriji diferencijalne asocijacije (Sutherland i Cressey, 1947). Prema ovoj teoriji, kriminalno ponašanje je naučeno kroz interakciju sa ljudima (i.e. procesi komunikacije), što uključuje i roditelje, tokom koje se uče tehnike, motivi, racionalizacije i stavovi, a djeca mogu razviti (i.e. "naučiti") načine kako da krše zakon. Burgess i Akers (1966) su reformulisali Sutherlandovu teoriju i uključili ideju diferencijalnog pojačanja, koji se odnosi na posljedice kriminalnog ponašanja. Prema ovoj teoriji, ljudi se ponašaju na određen način jer očekuju da će imati neku dobit ili se ne ponašaju na određen način jer će biti sankcionisani. I dobit i sankcija može biti društvena (e.g. interakcija sa vršnjacima) i nedruštvena (e.g. konzumiranje alkohola). S druge strane, van Dijk i suradnici (2018) se pozivaju na Cohenovu teoriju subkulture (1955) i Millerovu teoriju kulture nižih klasa (1958) i kontekstualiziraju je, navodeći da djeca postupaju konformistički na devijantne vrijednosti i norme porodice i vršnjaka (i.e. teorije govore u subkulturama i kulturama nižih klasa, ali mogu biti eksplanatorno sredstvo za ovaj mehanizam međugeneracijskog prenosa).

Mehanizam 4. Socijalno učenje

Ukoliko je jedan roditelj kriminalac, dijete veoma često može posmatrati nasilje koje ga okružuje ili zloupotrebe droga, te učiti takvo postupanje kao legitimnu vrijednost. U tom slučaju dijete je izloženo direktnom prenosu koje se dešava tokom interakcije roditelja sa djecom, a prenose se koncepti kriminalnog ponašanja i vještine potrebne da izvrši krivično djelo (Giordano, 2010). Braća i sestre također (međusobno) uče ponašanja, tehnike, vrijednost i norme jedni od drugih, a utvrđeno je i da u određenim slučajevima čine krivična djela zajedno (Warr, 1993). Hipotetički, starije dijete može naučiti kriminalno ponašanje od roditelja, a potom prenijeti tehnike/spoznaje na mlađe dijete. Istina postoji mogućnost da medijatori prenosa kroz učenje ne mogu biti braća/sestre, već i širi članovi porodice (i.e. rođaci) ili vršnjaci (van Dijk i sur., 2018).

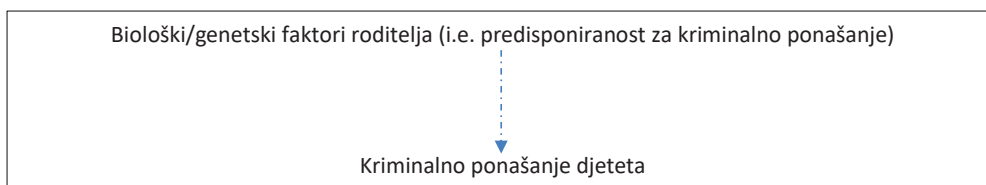
3.5. Biološka ili genetska transmisija

Peto objašnjenje zasnovano je na nasljednim faktorima koji su odgovorni za vezu između kriminalnog ponašanja roditelja i djece. Radi se o genetskim uslovljenim predispozicijama (Farrington 2002). Kriminalni roditelji mogu imati genetske predispozicije za kriminalno ponašanje, koje se može prenijeti na potomke.

Utjecaj genetskih faktora na kriminalno ponašanje se najčešće testira u sklopu studija o blizancima ili usvajanjima. U studijama blizanaca međugeneracijski prenos se ispituje upoređivanjem sličnosti u kriminalnom ponašanju između monozigotnih i dizigotnih blizanaca. Razlog za to je pretpostavka da odrastaju u istoj okolini. U slučaju monozigotnih blizanaca visoki korelati mogu ukazati da se radi o genetski uslovljenim faktorima, jer monozigotni blizanci dijele većinu gena.

U studijama usvajanja (djece) međugeneracijski prenos se testira poređenjem kriminalnog ponašanja usvojene djece sa kriminalnim ponašanjem bioloških i usvojiteljskih roditelja. Ukoliko se utvrdi da postoji veza između kriminalnog ponašanja bioloških roditelja i usvojenog djeteta, može se govoriti o genetskim uslovljenim faktorima, jer su okolišni faktori eliminisani (van de Weijer, 2014).

Kriminalci imaju genetsku predispoziciju za delinkventno ponašanje (e.g. temperamentnost) koja može biti prenešena na potomke. Postoje dokazi da biološki/genetski utjecaji mogu objasniti oko 50% kriminalnog i antisocijalnog međugeneracijskog prenosa (Beaver, Barnes, i Boutwell, 2009). Nekoliko studija je potvrdilo da genetski uslovljeni faktori mogu, uz okolišne faktore (e.g. problem u djetinjstvu), posredovati međugeneracijskom prenosu kriminalnog ponašanja. Caspi i suradnici (2002) su pratili 442 dječaka sa Novog Zelanda od njihovog rođenja do 26 godine i otkrili da funkcionalni polimorfni gen u regionu monoaminske oksidaze A je u vezi sa okolišnim faktorima koji mogu utjecati na pojavu antisocijalnog ponašanja i poremećaja u ponašanju. Ovi rezultati objašnjavaju zašto neka djeca koja su zlostavljana u djetinjstvu postanu nasilnici, a drugi ne. Naime Caspi i suradnici su utvrdili da visok nivo navedenog funkcionalnog polimorfnog gena služi kao faktor otpornosti za djecu da u kasnijoj dobi ne razviju antisocijalno i agresivno ponašanje (ali pogledati repliciranu studiju Foley i sur. 2004). Olweus (1987) je utvrdio da visoki nivoi testosterona se prenose sa oca na sina i mogu dovesti do kriminalnog ponašanja. Farrington (2007) je utvrdio da nizak krvni pritisak može dovesti do kriminalnog ponašanja, što su iznimno zanimljivoj studiji potvrdili van de Weijer i suradnici (2017).

Mehanizam 5. *Biološka ili genetska transmisija*

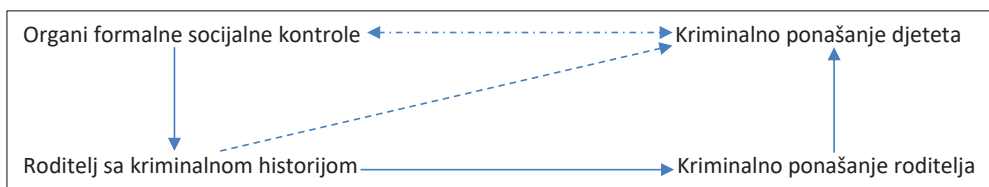
Hipotetički, sličnost u kriminalnom ponašanju braće i sestara bi mogla biti povezana za kriminalnim ponašanjem bioloških srodnika. Krivičnim presudama majki bi se mogla objasniti varijacija u kriminalnom ponašanju djece, ali ne i krivičnim presudama oca ili djece (van Dijk i sur., 2018). Vrijedi dodati da genetska predispozicija (e.g. agresivnog ponašanja) ne znači da će neko zaista razviti agresivno ponašanje u drugoj generaciji. Okolišni faktori će utjecati na to kako će se genetski faktori razvijati. Dakle, genotip (i.e. genetski potencijal ili nasljeđeni kod) će biti u interakciji sa okolinom i rezultirati će u fenotipu (i.e. ishod genotipa koji je moguće opservirati u materijalnom obliku), odnosno kriminalnom ponašanju (Besemer, 2012).

3.6. Etiketiranje porodica i pristranost u zvaničnim statistikama

Šesto objašnjenje nalazi da etiketiranje/stigmatizacija delinkventnih porodica dovodi djecu u rizik da postanu delinkventi. Kao produkt etiketiranja, policija i pravosudni organi u povećanom omjeru nadziru kriminalne porodice, što znači da svi članovi porodice imaju veće šanse da budu uhvaćeni u činjenju krivičnih djela, te da se zbog toga pojavljuju više u zvaničnim statistikama (Farrington 2002). Inače, etiketiranje je ranije etablirano u kriminološkoj teoriji kao objašnjenje (pogledati Becker, 1963), ali ne kao mehanizam prenosa kriminalnog ponašanja sa parentalne na narednu generaciju.

Rezultati istraživanja o efektima etiketiranja na međugeneracijski prenos kriminala su pokazali da roditelji koji su osuđivani predstavljaju kumulativni nedostatak za djecu: etiketiranje se najjače prenosi na ljude koji se nalaze u nepovoljnom položaju (e.g. jer imaju osuđenog roditelja, žive u siromašnim porodicama) (Besemer, i sur., 2017a). Utvrđeno je i da se policija, tužilaštva i sudovi fokusiraju na kriminalne porodice i njihovu djecu zbog čega povećavaju šansu da ponovno budu registrovani i eventualno osuđeni. Djeca sa istim nivoom samoprijavljivane delinkvencije imaju veće mogućnosti da budu osuđena od suda ukoliko je jedan od roditelja bio osuđen (Besemer, Farrington, i Bijleveld, 2013).

S tim u vezi je i pristranost rada policije i pravosudnih organa prema registriranim ili "poznatim" kriminalnim porodicama. Ovo objašnjenje navodi da ne postoji prava transmisija kriminalnog ponašanja, već samo veza između djece osuđivanih roditelja koja su osuđivana više, u poređenju sa kriminalnom djecom čiji roditelji nisu osuđivani. Besemer, Farrington i Bijleveld (2013) su utvrdili da je osuđivani roditelj najjači prediktor za krivičnu osudu potomka. Niski prihodi i loše stanje u kućanstvima su nezavisno od osude roditelja snažan prediktor. Prema navednim autorima, navedne činjenice se pojavljuju kao faktor pristrasnosti policije i organa pravosuđa i povećaju rizik za osobe koje imaju navedene karakteristike (krivične osude). Prema ovom mehanizmu krivična djela svih članova porodice će biti u vezi sa međugeneracijskim prenosom, ali izolovano kriminalno ponašanje djece i majki ne može objasniti međugeneracijski prenos kriminalnog ponašanja očeva i sinova.

Mehanizam 6. *Etiketiranje porodica i pristranost u zvaničnim statistikama*

4. Zaključak

Iako su brojna pionirska istraživanja (e.g. Dugdale, 1877) zaslužna za etabliranje međugeneracijske kriminologije, za njen razvoj zaslužna su istraživanja provedena unutar razvojne i kriminologije životnog toka. Radi se o istraživanjima koja su provedena unutar longitudinalnog dizajna prospektivnih i retrospektivnih studija registrovanog kriminala i studija samoprijavlivanja. Početkom ovoga stoljeća, međugeneracijska kriminologija je postepeno zauzimala značajnu ulogu u sveukupnim kriminološkim istraživanjima. U ovome radu opisali smo istraživanja koja su napravila "akademski tresak" koji je pomjerao granice razumijevanja etiologije i fenomenologije kriminaliteta, a etablirana je (relativno) nova kriminološka disciplina.

Danas, međugeneracijska kriminologija se ne nalazi više "u okovima" longitudinalnog pristupa i ne analizira samo kohorte ili razvojne stadije, već ispituje individualno antisocijalno i kriminalno ponašanje u porodicama i zajednicama krossekcionalno. Supstantivno znanje je razvijeno o međugeneracijskom prenosu agresivnog ponašanja (e.g. Dumas, Margolin i Richard, 1994), nasilja u porodici (e.g. Black, Sussman i Unger, 2010), zlostavljanja i zanemarivanja djece (e.g. Seay i sur., 2016), čak i šire kao naprimjer međugeneracijskog prenosa masovnog nasilja (e.g. genocid) koji se nalazi na intersekciji supranacionalne, međugeneracijske kriminologije i viktimologije (e.g. Berckmoes i sur. 2017; Berckmoes, de Jong i Reis, 2017).

Društveni značaj spoznaja nastalih unutar međugeneracijske kriminološke paradigme se ogleda u iniciranju brojnih preventivnih programa antisocijalnog i kriminalnog ponašanja u porodicama i zajednicama. Iako je naučni i društveni značaj rezultata (i njihove primjene) neprocjenjiv, izložene studije su samo djelomično zadovoljile društvene potrebe, a "akademski tresak" je otvorio "Pandorinu kutiju" iz koje je izašlo mnoštvo naučno relevantnih pitanja na koje treba odgovoriti, kontradiktornosti koje treba pojasniti i praznina koje treba ispuniti.

Cilj ovoga rada je bio da na sistematičan način opiše dosadašnja istraživanja međugeneracijskog prenosa (ili nedostatka istog) kriminalnog i antisocijalnog ponašanja. U radu smo izložili najreferentnija istraživanja u domenu međugeneracijske kriminologije i teorijska objašnjenja međugeneracijskog prenosa.

Teorijski modeli Farringtonovih mehanizama su jedino teorijsko objašnjenje međugeneracijske kriminologije. Svi mehanizmi imaju inkorporirane klasične kriminološke teorije, koje su redefinisane u kontekstu transmisije kriminalnog i antisocijalnog ponašanja sa parentalnih generacije na potomke. Niti ovi mehanizmi, kao ni empirijske verifikacije još uvijek ne mogu u potpunosti odgovoriti na pitanje: zašto je sin poznatog sarajevskog kriminalca pratio "stope" svoga oca, i kako? Iako nije razjašnjen, odgovor na navedeno pitanje bi trebala omogućiti buduća istraživanja međugeneracijskog (dis)kontinuiteta kriminalnog i antisocijalnog ponašanja.

LITERATURA

- Albany University (2019). Rochester Youth Development Study (dostupno ovdje: <https://www.albany.edu/hindelang/ryds.php>, pristupljeno 2. marta 2019.).
- Amato, P.R. (1996). Explaining the intergenerational transmission of divorce. *Journal of Marriage and the Family*, 58, 628–640.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84(2), 191–215.
- Beaver, K.M., Barnes, J.C., i Boutwell, B.B. (2014). *The Nurture versus Biosocial Debate in Criminology: On the Origins of Criminal Behaviour and Criminality*. Sage Publications.
- Beaver, K.M. (2012). The Familial Concentration and Transmission of Crime. *Criminal Justice and Behavior*, 40(2), 139–155.
- Becker, H. (1963). *Outsiders: studies in the Sociology of Deviance*. New York: Free Press.
- Berckmoes, L.H., de Jong J.T.V.M., i Reis R. (2017). Intergenerational transmission of violence and resilience in conflict-affected Burundi: a qualitative study of why some children thrive despite duress, *Global Mental Health*, 4, 1-12.
- Bergman, L.R., i Andershed, A.K. (2009). Predictors and outcomes of persistent or age-limited registered criminal behavior: A 30-year longitudinal study of a Swedish urban population. *Aggressive Behavior*, 35, 164–178.
- Besemer S., Farrington D.P., i Bijleveld C.C.J.H. (2017a). Labeling and intergenerational transmission of crime: The interaction between criminal justice intervention and a convicted parent. *PLOS ONE*, 12(3), 1-16.
- Besemer, S., Ahmad, S.I., Hinshaw, S.P., i Farrington, D.P. (2017b). A systematic review and meta-analysis of the intergenerational transmission of criminal behavior. *Aggression and Violent Behavior*, 37, 161–178.
- Besemer, S. (2014). The impact of timing and frequency of parental criminal behaviour and risk factors on offspring offending. *Psychology, Crime i Law*, 20(1), 78–99.
- Besemer, S., Farrington, D.P., i Bijleveld, C.C.J.H. (2013). Official bias in intergenerational transmission of criminal behaviour. *British Journal Criminology*, 53, 438–455.
- Besemer, S. i Farrington, D.P. (2012). Intergenerational transmission of criminal behaviour: Conviction trajectories of fathers and their children. *European Journal of Criminology*, 9(2), 120–141.
- Besemer, S. (2012). *Intergenerational transmission of criminal and violent behaviour*. Si destone.
- Besemer, S., van der Geest, V., Murray, J., Bijleveld, C.C.J.H., i Farrington, D.P. (2011). The relationship between parental imprisonment and offspring in England and the Netherlands. *British Journal of Criminology*, 51, 413–437.
- Bijleveld, C.C.J.H., i Farrington, D. P. (2009). The importance of studies of intergenerational transmission of antisocial behaviour, *Criminal Behaviour and Mental Health*, 19, 77–79.
- Bijleveld, C.C.J.H., i Wijkman, M. (2009). Intergenerational continuity in convictions: A five-generation study. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 19(2), 142–155.

- Black, D.S., Sussman, S. i Unger, J.B. (2010). A Further Look at the Intergenerational Transmission of Violence: Witnessing Interparental Violence in Emerging Adulthood, *Journal of interpersonal violence* 25(6), 1022-1042.
- Burgess, R.L. i Akers, R.L. (1966). A differential association-reinforcement theory of criminal behaviour. *Social problems*, 14(2), 128-147.
- Capaldi, D.M., Pears, K.C., Patterson, G.R., i Owen, L.D. (2003). Continuity of parenting practices across generations in an at-risk sample: a prospective comparison of direct and mediated associations. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 31(2), 127-142.
- Capaldi, D.M., DeGarmo, D., Patterson, G.R., i Forgatch, M. (2002). Contextual risk across the early life span and association with antisocial behavior. U: J.B. Reid, G.R. Patterson, i J.J. Snyder (ur.), *Antisocial behavior in children and adolescents: A developmental analysis and model for intervention* (str. 123-145). Washington, DC: American Psychological Association.
- Caspi, A., i suradnici (2002). Role of genotype in the cycle of violence in maltreated children. *Science*, 297, 851-854.
- Clear, T.R., i Frost, N.A. (2014). *The punishment imperative*. New York, NY: NYU Press.
- Cohen, A.K. (1955). *Delinquent boys: The culture of the gang*. Glencoe, IL: Free Press.
- Cressey, D.R. (1953). *Other People's Money*. New York, NY: The Free Press.
- Dijk, van, M., Kleemans, E.R. i Eichelsheim, V. (2018). Children of Organized Crime Offenders: Like Father, Like Child? An Explorative and Qualitative Study Into Mechanisms of Intergenerational (Dis)Continuity in Organized Crime Families. *European Journal of Criminal Policy Research*, 1-19.
- Dumas, D., Margolin, G., i John, R.S. (1994). The intergenerational transmission of aggression across three Generations. *Journal of Family Violence*, 9(2), 157-175.
- Dugdale, R.L. (1877). *The Jukes: A study in crime, pauperism, and heredity*. New York: Putnam.
- Egeland, B. (1993). A history of abuse is a major risk factor for abusing the next generation. U: R.J. Gelles i D.R. Loseke (ur.), *Current controversies on family violence* (str. 197-208). London: Sage.
- Farrington, D.P., i Crago, R.V. (2016). The concentration of convictions in two generations of families. U: A. Kapardis, i D.P. Farrington (ur.). *The psychology of crime, policing and courts* (str. 7-23). Abingdon, UK: Routledge.
- Farrington, D.P., Ttofi, M.M., i Piquero, A.R. (2016). Risk, promotive, and protective factors in youth offending: Results from the Cambridge study in delinquent development. *Journal of Criminal Justice*, 45, 63-70.
- Farrington, D.P. (2011). Families and crime. U: J. Q. Wilson, i J. Petersilia (ur.). *Crime and public policy* (str. 130-157). New York: Oxford University press.
- Farrington, D.P., Coid, J.W., i West, D.J. (2009). The development of offending from age 8 to age 50: Recent results from the Cambridge study in delinquent development. *Monatsschrift fur Kriminologie und Strafrechtsreform*, 92(1), 160-173.

- Farrington, D.P., Coid J.W., Harnett L., Jolliffe D., Soteriou N., Turner R. i West D.J. (2006). *Criminal Careers up to Age 50 and Life Success up to Age 48: New Findings from the Cambridge Study in Delinquent Development*. Research Study No. 299. London: Home Office.
- Farrington, D.P. (2005). The integrated cognitive antisocial potential (ICAP) theory (str. 73–92). U: Farrington (ur.). *Integrated developmental and life-course theories of offending*. New Brunswick, N.J: Transaction Publishers.
- Farrington, D.P. (2002). Developmental criminology and risk-focused prevention. U: M. Maguire, R. Morgan, i R. Reiner (ur.), *The Oxford handbook of criminology* (str. 657–701). Oxford: Oxford University Press.
- Farrington, D.P., Jolliffe D., Loeber, R., Stouthamer-Loeber, M., i Kalb, L.M. (2001). The concentration of offenders in families, and family criminality in the prediction of boys' delinquency. *Journal of Adolescence*, 24, 579–596.
- Farrington, D.P., Barnes, G.C., i Lambert, S. (1996). The concentration of offending in families. *Legal and Criminological Psychology*, 1, 47–63.
- Foley, D.L., i suradnici (2004). Childhood adversity, monoamine oxidase a genotype, and risk for conduct disorder. *Archives of General Psychiatry*, 61, 738–744.
- Frisell, T., Lichtenstein, P., i Långström, N. (2011). Violent crime runs in families: a total population study of 12.5 million individuals. *Psychological medicine*, 41(1), 97–105.
- Giordano, P.C. (2010). *Legacies of crime: A follow-up of the children of highly delinquent girls and boys*. Cambridge, UK : Cambridge University Press.
- Glueck, S., i Glueck, E. (1950). *Unraveling Juvenile Delinquency*. Cambridge: Harvard University Press.
- Gorman-Smith, D, Tolan, P., Loeber, R., i Henry, D. (1998). Relation of Family Problems to Patterns of Delinquent Involvement among Urban Youth. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 26(5), 319-333.
- Hines, D.A. i Saudino, K.J. (2002). Intergenerational Transmission of Intimate Partner Violence: A Behavioral Genetic Perspective, 3(3), 210–225.
- Hirschi, T. (1969). *Causes of Delinquency*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Hoeve, M., Dubas, J.S., Eichelsheim, V.I., van der Laan, P.H., Smeenk, W., i Gerris, J.R.M. (2009). The relationship between parenting and delinquency: A meta-analysis. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 37, 749–775.
- Jaffee, S., Moffitt, T., Caspi, A., i Taylor, A. (2003). Life with (or without) father: The benefits of living with two biological parents depend on the father's antisocial behavior. *Child Development*, 74(1), 109–126.
- Junger, M., Greene, J., Schipper, R., Hesper, F., i Estourgie, V. (2013). Parental criminality, family violence and intergenerational transmission of crime within a birth cohort. *European Journal of Criminal Policy and Research*, 19(20), 117–133.
- National Institute of Justice (2019). Gang Membership, Delinquent Peers, and Delinquent Behavior (dostupno na: https://www.ojjdp.gov/jjbulletin/9810_2/contents.html, pristupljeno 3. marta 2019.).

- Kim, H.K., Capaldi, D.M., Pears, K.C., Kerr, D.C. i Owen, L.D. (2009). Intergenerational transmission of internalising and externalising behaviours across three generations: Gender-specific pathways. *Criminal Behaviour Mental Health*, 19, 125–141.
- Krueger, R.F., Moffitt, T.E., Caspi, A., Bleske, A. i Silva, P.A. (1998). Assortative mating for antisocial behaviour: Developmental and methodological implications. *Behavior genetics*, 28(3), 173–186.
- Lochner, L. (2008). Intergenerational Transmission. U: S.N. Durlauf i L.E. Blume (ur.), *The New Palgrave Dictionary of Economics*. Palgrave Macmillan.
- Matsueda, R.L. (1988). The current state of differential association theory. *Crime & Delinquency* 34(3), 277–306.
- Moffitt, T.E., Caspi, A., Rutter, M. i Silva, P.A. (2001). *Sex differences in antisocial behaviour: Conduct disorder, delinquency, and violence in the Dunedin Longitudinal Study*. Cambridge: University Press.
- Moffitt, T., i Caspi, A. (2001). Childhood predictors differentiate life-course persistent and adolescence-limited antisocial pathways among males and females. *Development and Psychopathology*, 13(2), 355-375.
- Miller, W. (1958). Lower class culture as a generating milieu of gang delinquency. *Journal of Social Issues*, 14(3), 5–20.
- Oregon Social Learning Center (2019). Three generational study (dostupno ovdje: <https://www.oslc.org/projects/three-generational-study/>, pristupljeno 28. februar 2019.).
- Pulkkinen, L., Lyyra, A.L., i Kokko, K. (2009). Life success of males on non-offender, adolescence-limited, persistent, and adult-onset antisocial pathways: follow-up from age 8 to 42. *Aggressive Behavior*, 35, 117–135.
- Rowe, D.C., i Farrington, D.P. (1997). The familial transmission of criminal convictions. *Criminology*, 35(1), 177–202.
- Sampson, R. i Laub, J. (1993). *Crime in the Making: Pathways and turning points through life*. Cambridge: Harvard University Press.
- Seay, D.M., Jahromi, L.B., i Umaña-Taylor, A.J., i Updegraff, K.A. (2016). Intergenerational Transmission of Maladaptive Parenting Strategies in Families of Adolescent Mothers: Effects from Grandmothers to Young Children, *Journal of Abnormal Child Psychology*, 44(6), 1097-1109.
- Shader, M. (2004). *Risk Factors for Delinquency: An Overview Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention*. US Department of Justice. United States of America.
- Source.ba (2017). Nova generacija kriminalaca: Momci koji zele nametnuti svoje zakone u Sarajevu, (dostupno ovdje: <http://www.source.ba/clanak/Crnahronika/429621/Nova-generacija-kriminalaca--Momci-koji-zele-nametnuti-svoje-zakone-u-Sarajevu>, 3.2.2017, pristupljeno 8 marta 2019.).
- Sutherland, E. H., i Cressey, D. R. (1947). *Principles of criminology*. Philadelphia: J.B. Lippincott Company.
- Tarde, G. (1903). *The laws of imitation*. New York: Henry Holt.

- The Netherlands Institute for the Study of Crime and Law Enforcement (2019). Dataset criminal career life-course study available (dostupno ovdje: <https://www.nscr.nl/en/dataset-criminal-career-life-course-study-beschikbaar/>, pristupljeno 26. februara 2019.).
- Thornberry, T. (2016). *Three generation studies: Methodological challenges and promise*. Handbook of the Life Course (str. 571–596). Springer.
- Thornberry, T.P., Knight, K.E., i Lovegrove, P.J. (2012). Does maltreatment beget maltreatment? A systematic review of the intergenerational literature. *Trauma, Violence, & Abuse*, 13(3), 135–152.
- Thornberry, T.P., Freeman-Gallant, A., i Lovegrove, P.J. (2009). Intergenerational linkages in antisocial behavior. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 19, 80–93.
- Thornberry, T.P. (2009). The apple doesn't fall far from the tree (or does it?): Intergenerational patterns of antisocial behaviour. *Criminology*, 47(2), 297–325.
- Thornberry, T.P. (2005). Explaining multiple patterns of offending across the life course and across generations. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 60(1), 156–195.
- Thornberry, T., Freeman, Gallant, A., Lizotte, A., Krohn, M., i Smith, C. (2003). Linked lives: The intergenerational transmission of Antisocial behaviour. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 31(2), 171–184.
- Turner, M., Hartman, J. i Bishop D. (2007). The Effects of Prenatal Problems, Family Functioning, and Neighborhood Disadvantage in Predicting Life-Course-Persistent Offending. *Criminal Justice and Behavior*, 34, 1241-1261.
- van de Weijer, S.G.A., Bijleveld, C.C.J.H. i Blokland, A.A.J. (2014). The intergenerational transmission of violent offending. *Journal of Family Violence*, 29(2), 109–118.
- van der Geest, V., Liefbroer, A.C., i Bijleveld, C.C.J.H. (2014). Criminality and family formation: Effects of marriage and parenthood on criminal behaviour for men and women. *Crime & Delinquency*, 60(8), 1209–1234.
- van de Rakt, M.G.A. (2011). *Two generations of crime: The intergenerational transmission of criminal convictions over the life course*. Doktorska disertacija, Radboud Univerzitet.
- van de Rakt, M., Nieuwbeerta, P., i Apel, R. (2009). Association of criminal convictions between family members: effects of siblings, fathers and mothers. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 19, 94–108.
- van de Rakt, M., Nieuwbeerta, P. i De Graaf, N. D. (2008). Like father, like son: The relationships between conviction trajectories of fathers and their sons and daughters. *British Journal of Criminology*, 48(4), 538–556.
- van de Weijer, S., de Jong, R., Bijleveld, C.C.J.H., Blokland, A.A.J., i Raine, A. (2017). The Role of Heart Rate Levels in the Intergenerational Transmission of Crime, *Societies*, 23(7), 1–14.
- van de Weijer, S.G.A., Thornberry, T.P., Bijleveld, C.C.J.H., i Blokland, A. A. J. (2015). The Effects of Parental Divorce on the Intergenerational Transmission of Crime. *Societies*, 5, 89-108.

- van de Weijer, S.G.A., Bijleveld, C.C.J.H. i Blokland, A.A.J. (2014). The intergenerational transmission of violent offending. *Journal of family violence*, 29(2), 109-118.
- Warr, M. (1993). Parents, Peers and Delinquency. *Social Forces*, 72(1), 247-264.
- West, D.J. i Farrington, D.P. (1977). *The delinquent way of life*. London: Heinemann.

“LIKE PARENT, LIKE CHILD”: A SYSTEMATIC REVIEW OF THE INTERGENERATIONAL TRANSMISSION OF CRIMINAL AND ANTISOCIAL BEHAVIOR

Professional Paper

Abstract

Reason for writing and research problem(s): Criminological research in the field of intergenerational (dis)continuity has shown that children whose parents externalize their criminal or antisocial behaviour have a greater chance to show the same behaviour in childhood and/or in later phases of development. Intergenerational criminology is searching for answers to replication or transmission (or lack thereof) of antisocial and criminal behaviour through generations - from the parental to next generation. Although a large fund of knowledge exists, there is lack of literature on intergenerational criminology in the Balkans, especially in Bosnia and Herzegovina.

Aims of the paper (scientific and/or social): The aim of this paper is to fill the gap in the Criminological literature in the Balkans, but also to systematically describe current research, and to explain the theoretical mechanisms of intergenerational transmission (and empirical verifications thereof).

Methodology/Design: Content analysis of the relevant literature in the field of intergenerational criminology is a method of choice. The relevant literature for analysis was selected from the bibliography of the meta-analysis of intergenerational transmission of criminal behavior (Besemer et al., 2017b), then searched online, retrieved and analysed. After the analysis, the same steps have been repeated. Prior to the reading of selected literature, an abstract, introduction and/or a conclusion was analysed to determine whether the publication refers to the intergenerational transmission of criminal and antisocial behavior. Only literature that contained the terms: intergenerational transmission, continuity, family, children, risk factors and

resilience in the title or keywords or synopsis of the publications (i.e. manual search and selection) was selected for the analysis.

Moreover, online databases and internet (meta)search engines (e.g. Google Scholar, Web of Science) were used to search for (additional) literature that was not available in the bibliography of the analyzed articles. Research strategy used by Besemer et al. (2017b) was employed, in particular keywords: intergeneration* ili crossgeneration* ili multigeneration* ili generation* ili transmiss* ili continuity i parent* ili father* ili mother* ili child* ili offspring* ili son* ili daughter* i crim* ili delinquen* ili convict* ili antisocial* ili offend* ili violen* ili aggress* (ie automatically generated search). Only relevant papers with metrics of at least 10 citations, determined with *i 10-index*, were selected. Certainly, there are numerous papers that could have been included but are not mentioned anywhere because of the limited scope of this paper.

Research/Paper limitation: The main limitation of this paper is lack of empirical inquire of intergenerational transmission of criminal and antisocial behavior in Bosnia and Herzegovina. The limited scope of the paper did not allow description of various research conducted in the field of intergenerational criminology.

Results/Findings: The research presented in this paper inevitably used classical criminological theories. The most influential explanation are Farringtons' mechanisms of intergenerational tranmission of criminal and antisocial behaviour.

General Conclusion: Additional empirical research and theoretical considerations are needed to explain effects, correlates and mechanisms of intergenerational transmission, and to establish unique intergenerational criminological theories.

Research/Paper Validity: To my knowledge, there is a lack of academic papers on intergenerational criminology in the ex-Yugoslavian countries. This paper intends to fill the gap.

Keywords: intergenerational, criminology, transmission, continuity, transfer, generation

Podaci o autorima

Mirza Buljubašić, MA, asistent je na Fakultetu za kriminalsitiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu. Član je radne grupe za međugeneracijsku kriminologiju Evropskog kriminološkog udruženja.

E-mail: mbuljubasic@fkn.unsa.ba